

JUGOSLOVENSKI PREGLJED

*INFORMATIVNO-DOKUMENTARNI
PRIRUČNIK O JUGOSLAVIJI*

JUN 1963. GODINA VII

6

JUGOSLOVENSKI PREGLAD

GODINA VII
Jun 1963.

Urednički odbor:

Predsednik NIKOLA MINČEV, *članovi:* BOŽIDAR ĐUROVIĆ, dr PAVLE KOVAČ,
LJUBICA MIHIĆ, ANTE NOVAK, VOJO RAKIĆ, STANA TOMAŠEVIĆ
dr TONE VRATUŠA.

Glavni urednik: BOŽIDAR ĐUROVIĆ

IZDAVAČ: SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA INFORMACIJE

S A D R Ž A J

DRUŠTVENO I DRŽAVNO UREĐENJE

Ustanove društvenih delatnosti	241—246
Teritorijalna podela na srezove i opštine 1963.	247—254

POLITIČKE I DRUŠTVENE ORGANIZACIJE

Sastav članstva i rukovodstava SSRNJ	255—256
--	---------

PRIVREDA

Materijalna sredstva opština u 1961.	257—260
Kretanje cena u periodu 1952—1962.	261—266
Razvoj energetike	267—272
Izvoz industrijskih proizvoda	273—276
Izvoz brodova	277—278

SPOLJNA POLITIKA

Ekonomski odnosi sa Poljskom	279—282
Jugoslavija u Komitetu za dekolonizaciju	283—285
Poseta predsednika Republike Liberije Viljema Tabmana	286

USTANOVE DRUŠTVENIH DELATNOSTI

DOSADAŠNJI RAZVOJ

Proces osamostaljivanja ustanova društvenih delatnosti otpočeo je 1953. godine. U tom procesu razlikuju se dva osnovna perioda: period prerastanja budžetskih i upravnih ustanova u ustanove sa samostalnim finansiranjem (uglavnom do 1959) i period prerastanja ustanova sa samostalnim finansiranjem u samostalne ustanove (od 1959).

Do 1953. godine sve ustanove društvenih delatnosti finansirane su kao i državni organi — iz budžeta. Sredstva koja su ustanove ostvarivale svojom delatnošću unošena su u budžet i služila su za podmirenje budžetskih rashoda, u koje spadaju i troškovi za finansiranje ustanova.

Proces prerastanja budžetskih i upravnih ustanova u ustanove sa samostalnim finansiranjem otpočeo je 1953, kada je donesena Osnovna uredba o ustanovama sa samostalnim finansiranjem. Status ustanove sa samostalnim finansiranjem dobile su one ustanove koje obavljaju poslove društvenih službi i svojom delatnošću ostvaruju prihode kojima u celini ili delimično pokrivaju svoje rashode i koje samostalno posluju i raspolazu prihodima u granicama vlastitih predračuna prihoda i rashoda i svojih pravila. U ovim ustanovama su uvedeni, pored direktora (upravnika), i kolektivni organi upravljanja (upravni odbori i uprave). Osnivači su, međutim, mogli da u pojedinim ustanovama ne uvode kolektivne organe upravljanja. Ovakav sistem finansiranja i upravljanja uveden je, na osnovu posebnih propisa, u gotovo svim oblastima društvenih službi do kraja 1959. U pojedinim oblastima je i celokupna organizacija društvenih delatnosti vršena preko ustanova sa samostalnim finansiranjem.

Osnovnom uredbom o ustanovama sa samostalnim finansiranjem od 1953. otvoren je, organizaciono i pravno, i proces uvođenja društvenog samoupravljanja u oblasti društvenih službi, koji se kasnije dalje razvijao donošenjem drugih propisa. U nekim od ovih oblasti društveno samoupravljanje je uvedeno saveznim zakonima (školstvo, zdravstvena zaštita, naučne ustanove, zavodi za zapošljavanje radnika i dr.), a u drugim republičkim propisima (biblioteke, muzeji, pozorišta i dr.).

Međutim, položaj ustanova, a posebno način njihovog finansiranja, nisu bili do kraja regulisani. Tako su, na primer, one i dalje višak svojih prihoda uplaćivale u budžet, a višak rashoda pokrivala iz budžeta. Pored toga, prema Osnovnom zakonu o budžetima iz 1956. godine, predračun ustanove sa samostalnim finansiranjem predstavljao je aneks budžeta političko-teritorijalne zajednice koja je ustanovu osnovala ili vršila prema njoj pravo osnivača.

Proces prerastanja ustanova sa samostalnim finansiranjem u samostalne ustanove započeo je 1959. donošenjem zakona o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova. Ovim zakonom su sve ustanove koje vrše društvenu delatnost i organizovane su na načelima društvenog samoupravljanja, bez obzira na njihov dotadašnji karakter, dobile status samostalnih ustanova. Ustanovljen je poseban sistem finansiranja, na osnovu finansijskih planova koje donose organi upravljanja ustanovama, čime je ostvaren veći stepen njihove samostalnosti.

Data je i mogućnost da se za finansiranje pojedinih vrsta ustanova osnuju društveni fondovi sa posebnim izvorima prihoda.¹

Zakonom o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova utvrđena su dva oblika finansiranja: prvi je zadržavao određene karakteristike budžetskog sistema finansiranja, a drugi je omogućavao da se finansiranje vrši na načelima dohotka. Tim zakonom su izvršna veća ovlašćena da mogu određivati da se finansiranje pojedinih ustanova vrši po načelima dohotka. Od 1960. do 1962. doneto je više zakona kojima se u pojedinim vrstama ustanova (škole, naučne ustanove, zdravstvene ustanove i dr.) uspostavlja sistem finansiranja po načelima dohotka. Na taj način je sužen broj ustanova na koje su primenjivane odredbe Osnovnog zakona o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova.

Zakon o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova imao je karakter opšteg propisa o finansiranju samostalnih ustanova. Ostala pitanja položaja ustanova (osnivanje, upravljanje i druga), ukoliko posebnim zakonima za pojedine oblasti društvenih delatnosti nije bilo drukčije rešeno, bila su regulisana Osnovnom uredbom o ustanovama sa samostalnim finansiranjem. Ta uredba, kao jedini opšti organizacioni propis, primenjivana je na ustanove koje vrše komunalne delatnosti, delatnosti u oblasti socijalne zaštite i neke druge delatnosti sve do donošenja novog Ustava. Međutim, Zakonom o sprovođenju Ustava SFRJ Osnovna uredba o ustanovama sa samostalnim finansiranjem stavljena je van snage. To znači da će se u ustanovama u kojima se primenjivala ova uredba sada neposredno primenjivati, do donošenja posebnih propisa o tim ustanovama, odredbe Ustava, naročito one koje se odnose na sistem samoupravljanja.

SADAŠNJE STANJE

STATUS USTANOVA. Samostalne ustanove postoje u oblasti zdravstvene zaštite, prosvete, nauke, kulture, informativne delatnosti, socijalne zaštite, komunalne delatnosti, unapređivanja privrednih i neprivrednih delatnosti, kao i u drugim oblastima društvenog rada.

Osnovne karakteristike samostalnih ustanova su: one ne stvaraju dohodak (shvaćen u užem, ekonomskom značenju), već sredstva za svoje poslovanje i razvoj ostvaruju na osnovi preraspodele nacionalnog dohotka; one za osnovnu delatnost nemaju privrednu, već društvenu aktivnost; one imaju organe društvenog samoupravljanja u kojima su preko svojih predstavnika zastupljeni i radni kolektivi i društvena zajednica.

Ima organizacija koje predstavljaju neku vrstu prelaznih oblika između ustanova i privrednih organizacija (npr. vodne zajednice i dr.). Isto tako, u nekim oblastima društvenih delatnosti postoje za vršenje iste delatnosti i samostalne ustanove i privredne organizacije (npr. u komunalnoj delatnosti). U pojedinim oblastima društvenih službi još uvek postoje organizacije čiji status nije određen, pa se često ne zna da li se radi o samostalnoj ustanovi ili društvenoj organizaciji (npr. kulturno-prosvetni centri, narodni i radnički univerziteti, domovi kulture i zadrudni domovi, klubovi, neki objekti za rekreaciju i sl.).

Jedna od osnovnih karakteristika pravnog položaja ustanova društvenih službi jeste u tome što je znatan broj propisa, kojima je parcijalno i međusobno neusklađeno regulisan položaj pojedinih ustanova, već prevaziđen. Karakteristično je i to da je položaj mnogih ustanova regulisan saveznim propisima, a samo delimično republičkim.

OSNIVANJE I UKIDANJE USTANOVA. Prema sadašnjim propisima, samostalne ustanove mogu osnivati državni organi, privredne organizacije, ustanove i druga

¹ Intencija Osnovne uredbе o ustanovama sa samostalnim finansiranjem bila je da se takve ustanove mogu osnivati samo za vršenje društvenih delatnosti, a ne i za vršenje privrednih delatnosti. U praksi je, međutim, bilo slučajeva da su i za vršenje privrednih delatnosti osnivane ustanove sa samostalnim finansiranjem. Stoga su Zakonom o budžetima i finansiranju samostalnih ustanova takve ustanove u pogledu obaveza prema zajednici izjednačene sa privrednim organizacijama.

društveno-pravna lica — zakonom ili uredbom, odlukom predstavničkog tela u opštini i srezu, kao i odlukom odgovarajućeg organa upravljanja. Pojedine ustanove mogu osnivati i grupe građana (npr. u informativnoj delatnosti). Pojedini zakonima posebno je inicirana potreba osnivanja zajedničkih ustanova, kako bi se sa manje uloženi društveni sredstava obezbedilo kvalitetnije vršenje određene društvene delatnosti (npr. komunalne banke, zavodi za zapošljavanje radnika, zavodi za socijalno osiguranje i dr.). Ako samostalnu ustanovu ne osniva društveno-politička zajednica, onda ona, po pravilu, daje saglasnost odnosno potvrdu za osnivanje ustanove.

Ustanove se *ukidaju* u načelu, kada prestane da postoji neki od propisanih uslova za njihov rad. Međutim, ni za jednu vrstu ustanova nisu objektivizirani ili su nedovoljno objektivizirani uslovi za njihovo ukidanje, pa njihovo dalje postojanje najčešće zavisi od ocene i nahođenja osnivača.

Odluku o ukidanju ustanova donosi, po pravilu, organ koji je osnovao ustanovu, ili organ upravljanja ustanove u saglasnosti sa osnivačem.

UPRAVLJANJE. U većini ustanova postoje tri *vrste organa upravljanja*: osnovni organ upravljanja — savet, odnosno odgovarajući organ, rukovodni organ upravljanja — uprava, odnosno upravni odbor i individualni organ upravljanja — direktor, odnosno upravnik. U nekim ustanovama, naročito u onima u kojima se do sada primenivala Osnovna uredba o ustanovama sa samostalnim finansiranjem, postoje samo dva organa upravljanja — upravni odbor i direktor, odnosno upravnik. U pojedinim ustanovama postoje i drugi organi, kao što su, na primer, izdavački savet u izdavačkim ustanovama (u kome nema predstavnika kolektiva, već ga sačinjavaju predstavnici zainteresovanih građana i organizacija i društvene zajednice). Na osnovu posebnih propisa u nekim ustanovama (npr. u zavodima za socijalno osiguranje), pored upravnog odbora i direktora, konstituisan je i savet radnog kolektiva sa određenim funkcijama organa samoupravljanja.

Način obrazovanja i sastav organa upravljanja. U većini ustanova najveći broj članova saveta, odnosno odgovarajućeg osnovnog organa upravljanja imenuju organi društveno-političkih zajednica (najčešće izvršna veća i predstavnička tela opština i srezova); određen broj članova delegira ili predlaže osnivač (obično kada je osnivač radna ili društvena organizacija), a samo manji broj članova bira radni kolektiv iz svoje sredine. U naučnim ustanovama su, po pravilu, osnivač i kolektiv ustanove zastupljeni jednakim brojem predstavnika u savetu. U pojedinim ustanovama obrazuju se na sličan način i drugi kolektivni organi upravljanja. Međutim, u najvećem broju ustanova sastav drugih kolektivnih organa upravljanja je drukčiji (npr. u zdravstvenim i naučnim ustanovama uprava ustanove bira se iz radnog kolektiva, u zavodima za socijalno osiguranje savet kolektiva postoji uporedo sa upravnim odborima i sl.). U pojedine organe upravljanja nekih ustanova biraју se i predstavnici korisnika usluga, odnosno građana neposredno — putem zborova birača i sl. (npr. u školskim odborima).

Pošto je način obrazovanja organa upravljanja u ustanovama različit, to se i izbor ovih organa ne spovodi u isto vreme i na isti način. Ovo delimično proizlazi i iz okolnosti što mandat članova organa upravljanja pojedinih ustanova ne traje jednako (obično od 1—3 godine), što nije bilo načelno rešeno ni pitanje rotacije i zabrane reizbornosti članova pojedinih organa upravljanja, a zatim i što nije, izuzev u nekim slučajevima, razrađen postupak za izbor direktora (upravnika) ustanove.

Delokrug rada organa upravljanja. Osnovni organ upravljanja (savet) po pravilu ima široka ovlašćenja, dok su ovlašćenja tzv. rukovodnog organa upravljanja (upravni odbor, uprava), bez obzira da li ga bira savet ili neposredno radni kolektiv, ograničena, zbog čega taj organ ima obeležje izvršnog organa osnovnog organa upravljanja ustanove. Međutim, ima ustanova u kojima su upravnom odboru, odnosno upravi ili savetu radnog kolektiva data šira ovlaš-

ćenja, tj. u kojima taj organ upravljanja samostalno odlučuje o raspodeli ličnih dohodaka i o drugim pitanjima upravljanja ustanovom.

U ustanovama koje imaju više kolektivnih organa upravljanja, nadležnosti tih organa nisu jasno razgraničene (npr. u školama, u kojima pored školskog odbora, nastavničkog veća, školske zajednice i direktora, postoji ponegde i savet radnog kolektiva).

FINANSIRANJE I RASPODELA SREDSTAVA.

Sredstva za obavljanje redovne delatnosti ustanova obezbeđuju se uglavnom na tri načina: pojedine ustanove ta sredstva obezbeđuju iz naknade za usluge koje vrše; drugim ustanovama sredstva obezbeđuju društveno-politička zajednica (iz budžeta ili društvenih fondova), dok ostale ustanove obezbeđuju sredstva delom iz naknade za usluge koje vrše, a delom im ta sredstva obezbeđuje osnivač.

Sredstva za obavljanje svoje redovne delatnosti iz naknade za usluge koje vrše obezbeđuju zdravstvene ustanove i naučne ustanove koje posluju po principima koji važe za privredne organizacije.

Naknada za usluge zdravstvenih ustanova (koju plaća socijalno osiguranje) zasniva se na obračunskoj jedinici, koju je u početku predstavljao obavljeni pregled, zatim bolnički dan, i na kraju paušalno obračunavanje po osiguraniku. U određivanju visine ove naknade učestvovali su i narodni odbori, odobravanjem cena. Ako se cenom koja je odobrena nisu mogli pokriti rashodi zdravstvene ustanove, narodni odbor je u tom slučaju morao dati dotaciju. Stoga su narodni odbori po pravilu odobravali visoke cene za usluge zdravstvenih ustanova. Zato je Savezno izvršno veće u 1962. preduzelo privremene mere za ograničavanje cena zdravstvenih usluga i pravilniju raspodelu dohotka.

Naknadu za usluge obračunavaju i naučne ustanove koje posluju kao privredne organizacije. Međutim, naknada koje su ugovarane sa korisnicima tih usluga, naučne ustanove nisu mogle pokriti sve troškove poslovanja, naročito troškove dugoročnih naučnih istraživanja. Pored toga, pretežni deo naknada za naučna istraživanja privredne organizacije isplaćuju iz čistog prihoda (a ne na teret svojih materijalnih troškova), što je imalo za posledicu da se privredne organizacije u manjoj meri koriste uslugama naučnih ustanova.

Sredstva za obavljanje svoje redovne delatnosti iz naknade za usluge koje vrše i iz dotacija obezbeđuju sledeće ustanove: u oblasti prosvete, kulture i informacija — leksikografski zavodi, centri za nastavni i kulturno-prosvetni film, neki centri za stručno obrazovanje kadrova, radio-televizijske stanice i sl.; u oblasti poljoprivrede — stočarske i ratarske stanice, poljoprivredni centri, rasadnici i sl.; u oblasti komunalnih delatnosti — ustanove gradskog zelenila, vodovoda, javnih kupatila, groblja i sl.). Ove ustanove nisu u mogućnosti da iz cena svojih usluga podmiruju sve svoje troškove redovnog poslovanja, zbog čega dobijaju dotacije iz društvenih sredstava (iz budžeta i društvenih fondova).

Osnovna delatnost ustanova koje za svoje usluge ne mogu neposredno ostvariti naknadu finansira se iz društvenih fondova i budžeta. Takve ustanove vrše društvenu službu u raznim oblastima društvene delatnosti, pre svega u oblasti školstva i socijalne zaštite. Rad ustanova u oblasti školstva finansira se iz društvenih fondova za školstvo, a rad ustanova u oblasti socijalne zaštite — iz budžeta društveno-političke zajednice. Društveno-politička zajednica daje deo svojih budžetnih sredstava i za finansiranje školstva, ali ih uplaćuje u svoj društveni fond za školstvo.

Sredstva za prostu i proširenu reprodukciju obezbeđuju se uglavnom u oblasti zdravstva i školstva.

Sredstva za investiciona ulaganja u oblasti zdravstva obezbeđuju se iz više izvora: iz fondova zdravstvenih ustanova, sredstava socijalnog osiguranja, sredstava društveno-političkih zajednica, dotacija koje daju privredne i druge organizacije, zajmova i opštinskih zdravstvenih investicionih fondova.

Načela za finansiranje investicija u oblasti zdravstva utvrđena su Opštim zakonom o organizaciji zdravstvene službe. Međutim, u praksi problem investicija traži bolja rešenja, naročito stoga što opštinski zdravstveni investicioni fond, koji je trebalo da bude nosilac investicione politike u oblasti zdravstva, u mnogim komunama nije obrazovan ili je samo formalno obrazovan, jer nisu obezbeđena potrebna sredstva. Sredstva ovih fondova obrazuju se iz dela amortizacije zdravstvenih ustanova, koji određuje opština, iz sredstava opštinskih budžeta, a pod određenim uslovima i iz doprinosa iz dohotka zdravstvenih ustanova.

Zdravstvene ustanove mogu koristiti i kredite za investicije. Sredstva za investicije iz opštinskog zdravstvenog investicionog fonda takođe se daju zdravstvenim ustanovama u vidu kredita.

Najveći deo sredstava društvenih fondova za školstvo upotrebljen je za finansiranje osnovne delatnosti škola (oko 85%). Sredstva za investicije iz opštinskih fondova za školstvo iznose oko 10% od ukupnih sredstava tih fondova, a iz republičkih fondova za školstvo oko 15%. Radi toga su investicije u oblasti školstva finansirane iz drugih izvora, uglavnom iz sredstava budžeta društvenopolitičkih zajednica.

Raspodela sredstava. Zdravstvene ustanove i naučne ustanove koje posluju kao privredne organizacije, ustanove za obrazovanje i vaspitanje koje ostvaruju dohodak ali ne posluju kao privredne organizacije i neke druge ustanove raspodeljuju sredstva kojima raspolazu po načelima dohotka. Ustanove koje ne ostvaruju dohodak raspodeljuju sredstva za svoju redovnu delatnost na lične i materijalne rashode u skladu sa propisima o budžetu i finansiranju samostalnih ustanova i propisima o platama javnih službenika. Međutim, i u ovim ustanovama postepeno se uvodi raspodela sredstava po načelima dohotka.

Raspodela dohotka vrši se uglavnom na dva načina: po principima koji važe za privredne organizacije (u zdravstvenim ustanovama i naučnim ustanovama koje posluju kao privredne organizacije) i sa izvesnim odstupanjima od tih načela (u ustanovama za obrazovanje i vaspitanje i nekim drugim ustanovama).

Zdravstvene ustanove i naučne ustanove koje posluju kao privredne organizacije samostalno utvrđuju ukupan prihod i rashod i raspolazu ostvarenim čistim prihodom u skladu sa odredbama saveznog zakona. Iz ukupnog prihoda (naknade za usluge koje vrše i drugi prihodi) ove ustanove naknaduju materijalne troškove i izdvajaju sredstva za amortizaciju (zdravstvene ustanove — prema propisima koji važe za privredne organizacije, dok naučne ustanove koje posluju kao privredne organizacije same utvrđuju stope amortizacije). Preostali deo ukupnog prihoda čini dohodak zdravstvenih odnosno naučnih ustanova. Zdravstvene ustanove koje posluju kao privredne organizacije ne plaćaju kamatu na svoj poslovni fond, niti doprinos iz dohotka (izuzev apoteka), dok naučne ustanove deo dohotka u visini tog doprinosa uplaćuju u svoj poslovni fond i fond za naučna istraživanja. Naučne ustanove ne obračunavaju i ne plaćaju ni doprinos društvenim investicionim fondovima.

Sva sredstva koja ostvaruju škole i druge ustanove za vaspitanje i obrazovanje čine jednu celinu. Iz tih sredstava podmiruju se rashodi osnovne delatnosti tih ustanova. Ustanove za vaspitanje i obrazovanje su oslobođene obaveza prema društvenoj zajednici, osim poreza na promet. Amortizaciju obračunavaju i uplaćuju samo na vrednost učila i druge opreme (po stopi koju utvrđuju samostalno u saglasnosti sa osnivačem, ako propisima nije drukčije određeno). Sredstva amortizacije unose se u investicioni fond škole.

Sve ustanove koje ostvaruju i raspoređuju dohodak imaju fondove.

Zdravstvene ustanove i naučne ustanove koje posluju kao privredne organizacije imaju poslovni fond, rezervni fond, i fond zajedničke potrošnje. Pored toga, u naučnim ustanovama obrazuju se i fondovi za naučna istraživanja. Fond za naučnoistraživački rad mogu imati i zdravstvene

ustanove koje imaju uslove za vršenje takvog rada. Na fondove zdravstvenih ustanova i fondove naučnih ustanova primenjuju se propisi koji važe za privredne organizacije, s tim što se fond za naučna istraživanja obrazuje od dela ostvarenih naknada za naučne i stručne usluge, od dela doprinosa iz dohotka, kao i od sredstava koja naučna ustanova izdvoji u taj fond.

Škole i druge ustanove za obrazovanje i vaspitanje imaju investicioni fond, rezervni i druge fondove, prema statutu škole. Sredstva investicionog fonda mogu se koristiti za nabavku učila i druge opreme, kao i za adaptaciju, dogradnju i izgradnju školskih objekata. Rezervni fond ne obrazuju sve škole, već samo one koje se za vršenje svojih zadataka koriste mašinama, učilima i drugom opremom znatnije vrednosti. Rezervni fond se obrazuje od dela viška prihoda nad rashodima.

Lični dohoci u zdravstvenim ustanovama i naučnim ustanovama koje posluju kao privredne organizacije određuju se po osnovima i merilima za raspodelu sredstava namenjenih za lične dohotke koje te ustanove samostalno utvrđuju. Za ove ustanove garantovane lične dohotke propisuje Savezno izvršno veće. Škole i druge ustanove za obrazovanje i vaspitanje same utvrđuju bliža merila za određivanje ličnih dohodaka nastavnog i drugog osoblja tih ustanova. Međutim, veći broj škola i ustanova za obrazovanje i vaspitanje još nije utvrdio ta merila.

Utvrđivanje prihoda i rashoda u ustanovama koje ne ostvaruju dohodak. Ustanove koje se finansiraju po propisima o budžetu i finansiranju samostalnih ustanova sva sredstva koja ostvare utvrđuju u svom finansijskom planu i samostalno ih raspoređuju na lične, materijalne i investicione rashode.

Lični rashodi u ovim ustanovama utvrđuju se po propisima koji važe za javne službenike. Posebnim propisima određeno je da se nagrađivanje u pojedinim ustanovama (npr. u naučnim ustanovama koje se finansiraju kao samostalne ustanove) vrši prema posebnom pravilniku.

Materijalni rashodi ovih ustanova čine vrednost materijala i usluga trećih lica koje ustanova upotrebi za vršenje svoje delatnosti, kao i obaveze koje nastaju u vezi sa tom delatnošću (kamate na kredite i dr.).

Kao investicioni rashodi računaju se samo izdaci za pribavljanje i izgradnju stvari čije je vreme trajanja duže od jedne godine (a ne i troškovi održavanja građevinskih objekata ili opreme).

Ustanove vrše amortizaciju stvari na teret investicionih rashoda, ali samo u slučaju ako je to određeno saveznim propisom. Tim propisom može biti određeno da se vrši samo amortizacija opreme. Amortizacija se uplaćuje iz naknade za usluge, ako je posebnim propisima to određeno za pojedine vrste ustanova.

Statutom us: nove mogu se osnivati fondovi za nagrađivanje, investicioni i rezervni fond, kao i drugi fondovi koji su ustanovljeni propisima za pojedine vrste ustanova (na primer, u naučnim ustanovama koje se finansiraju kao samostalne ustanove obrazuje se i fond za naučna istraživanja, a može se obrazovati i fond za zajedničku potrošnju). Sredstva fondova ustanova obrazuju se iz ušteda koje ustanova ostvari smanjivanjem svojih rashoda, odnosno povećanjem svojih prihoda iznad predviđenih. Rezervni fond ustanova služi za pokriće gubitaka ustanova. Investicioni fond obrazuje se i od sredstava amortizacije.

UREĐIVANJE ODNOSA U USTANOVAMA. Prema pozitivnim propisima i praksi, unutrašnji odnosi u samostalnim ustanovama regulišu se ili *pravilima* (na primer, u školama, naučnim ustanovama, zdravstvenim ustanovama, novinskim ustanovama, radiodifuznim stanicama, zavodima za zapošljavanje radnika i dr.) ili *statutima* (na primer, univerziteti, fakulteti, pozorišta, zavodi za socijalno osiguranje i dr.). Uloga pravila i statuta u suštini je ista, jer se njima regulišu osnovna pitanja iz života i rada ustanova (unutrašnji odnosi, organizacija, način raspodele sredstava, rad i poslovanje ustanova i dr.). I postupak njihovog do-

nošenja je skoro isti: donosi ih osnovni organ upravljanja (na primer, savet ustanove), a potvrđuje ih ili nadležni organ društveno-političke zajednice (na primer, narodni odbor, izvršno veće i dr.) ili osnivač (na primer, u novinskim ustanovama).

U poslednje vreme pravilima odnosno statutima ustanova pridaje se poseban značaj. U najvećem broju ustanova pravila ustanove imaju pretežno karakter organizaciono-pravnog akta. Sa razvojem samostalnosti ustanova i samoupravljanja u njima razrađivan je i sistem uređivanja unutrašnjih odnosa, i to ne samo putem pravila već i donošenjem drugih opštih akata samoupravljanja (pravilnika, poslovnika i dr.). One ustanove koje posluju na principima koji važe za privredne organizacije donose, pored pravilnika o raspodeli ličnih dohodaka, pravilnika o radnim odnosima i drugih opštih samoupravnih akata, i pravilnike o raspodeli čistog prihoda (naučne ustanove). Poslovnike o načinu rada organa upravljanja na sednicama donose sve ustanove.

Sistem unutrašnjih odnosa u ustanovama po svojoj razvijenosti, međutim, još znatno zaostaje za rezultatima koji su u tom pogledu postignuti u privrednim organizacijama. Te razlike su, pre svega, odraz stepena materijalnog osamostaljivanja, a posebno razvijenosti i izgrađenosti unutrašnjeg sistema raspodele, kao i nedostatka odgovarajućeg iskustva.

ODNOSI PREMA OSNIVAČU. Po postojećim propisima, osnivač (grupa građana, radna i druga organizacija, stambena zajednica, društveno-politička zajednica) je obavezan da obezbedi odgovarajuće uslove za rad ustanove. Tu spadaju, na primer, materijalna sredstva za otpočinjanje rada, stručni kadrovi, program rada — za naučne ustanove; nastavni kadar, školske prostorije, oprema i nastavna sredstva, određeni broj učenika — za škole; odgovarajuće građevinsko-tehničke usluge, oprema i sl. — za zdravstvene ustanove, itd.

Prava osnivača prema ustanovi različita su, zavisno od toga kojoj vrsti ustanova pripada. Osnivač pojedinih vrsta ustanova ima pravo da sam donosi ili daje saglasnost na statut, odnosno pravila ustanova, da imenuje određen broj članova u najviši organ upravljanja ustanove, da postavlja ili potvrđuje izbor direktora, da utvrđuje sistematizaciju radnih mesta, da obezbeđuje isplatu radnika i službenika u onim ustanovama u kojima se primenjuje Zakon o javnim službenicima, da određuje cene usluga uz obavezu da naknadi razliku između utvrđene i stvarne cene, da utvrdi pravo prvenstva u korišćenju kapaciteta ustanove i sl.

ODNOSI PREMA OPŠTINI. Propisi o samostalnim ustanovama su donošeni u dužem vremenskom razmaku (od 1953. godine do sada). U nekim stoga nije jasno utvrđen odnos ovih ustanova (posebno ustanova na koje se još uvek primenjuje Osnovna uredba o ustanovama sa samostalnim finansiranjem) prema opštini, i obrnuto. Međutim, pošto se ustanove društvenih delatnosti osnivaju uglavnom radi neposrednog zadovoljavanja društvenih potreba i potreba građana, to je pitanje njihovog odnosa prema opštini, bez obzira ko ih je osnovao, od posebnog značaja, naročito zbog toga što se u opštini rešavaju osnovna pitanja društvenog i ličnog standarda građana.

Mnogim propisima i merama koje su usledile posle 1955. godine utvrđeno je opšte pravilo da narodni odbori opština mogu biti osnivači svih ustanova društvenih službi i da vrše opšti nadzor nad radom i poslovanjem svake ustanove koja ima svoje sedište na području opštine, kao i društveni nadzor nad raspolaganjem sredstvima.

Ako je osnivač ustanove organ šire društveno-političke zajednice (sreza, republike ili federacije), opština nema pravne mogućnosti da utiče na sastav organa upravljanja ustanove, niti da ostvaruje određen uticaj na politiku ustanove (organi ovih ustanova su uglavnom u neposrednom odnosu sa osnivačem). Takvo stanje uslovljavalo je da se samostalne ustanove rangiraju prema »značaju« (opštinske, sreske, republičke, savezne ustanove), a ponekad se taj »rang« izražavao i u njihovim nazivima.

Objedinjavanje i koordiniranje rada ustanova na području opštine bilo je otežano i time što ustanove nisu imale svojih predstavnika u veću proizvođača narodnih odbora opština. Međutim, određena povezanost je postojala i ostvarivana uglavnom preko odgovarajućih saveta narodnih odbora opština.

ODNOSI PREMA DRŽAVNIM ORGANIMA. Proces deatizacije u ustanovama društvenih službi bio je neujednačeniji i sporiji nego u privrednim organizacijama, pa se i uticaj državnih organa na rad ustanova zadržao duže i na širem području odnosa. Nisu stoga retki slučajevi, naročito u nekim oblastima društvenih službi, da ustanove nisu ostvarile onu samostalnost i samoupravnost koja je u sistemu bila utvrđena, već su zadržale mnoga obeležja »poludržavnih« odnosno »polubudžetskih« ustanova. Jedan od osnovnih razloga za to je nerazvijena materijalna osnova ustanova, odnosno nepostojanje stalnih i objektivno utvrđenih izvora prihoda ovih ustanova. Međutim, u određenoj meri na takvo stanje uticala je i nedovoljna razvijenost oblika i formi samoupravljanja u ovim ustanovama (slabije dolazi do izražaja neposredno samoupravljanje, relativno je nerazvijeno celokupno članova kolektiva u upravljanju i sl.).

Stoga je sve više sazrevala potreba da se odnos državnih organa prema samostalnim ustanovama u načelu postavi na iste osnove kao i prema privrednim organizacijama, tj. da državni organi samo utvrđuju opšte smernice, vrše društveni nadzor i kontrolu zakonitosti i eventualno imaju još neka prava prema ustanovama.

ODNOSI PREMA KORISNICIMA USLUGA. Ustanove društvenih službi postaju sve značajniji činilac u rešavanju najraznovrsnijih pitanja koja neposredno utiču na društveni i lični standard. One se, u okviru komune, sve više približavaju neposrednim korisnicima i svoju delatnost sve više povezuju s celokupnim društvenim i privrednim razvojem određenog područja. Međutim, postojeće forme — izborovi birača, izborovi osiguranika i roditeljski sastanci — putem kojih korisnici usluga mogu ostvarivati svoj uticaj na rad ustanova i njihovih organa upravljanja nisu u praksi dovoljno korišćene.

S druge strane, građani iz svojih ličnih dohodaka doprinose obrazovanju sredstava za rad ustanova, i to na taj način što neposredno plaćaju cene usluge ili što posredno, putem preraspodele, uplaćuju deo svojih ličnih dohodaka u određene društvene fondove (na primer, u fond za školstvo putem doprinosa budžetu i ličnog dohotka ili u fondove socijalnog osiguranja i sl.).

UDRUŽIVANJE USTANOVA. Ne postoje opšti propisi o udruživanju ustanova. Jedino se Zakonom o udruživanju i poslovnoj saradnji u privredi predviđa mogućnost udruživanja i učešćivanja u komore i onih ustanova čija delatnost služi unapređenju odnosno oblasti privrede.

Međutim, propisima o organizaciji pojedinih vrsta ustanova data je mogućnost njihovog udruživanja (na primer, Opštim zakonom o organizaciji zdravstvene službe, Opštim zakonom o fakultetima i univerzitetima i dr.). Tako je, na primer, poslednjih nekoliko godina u SR Srbiji osnovano više posebnih republičkih zajednica fakulteta, visokih i viših škola po strukama (Zajednica poljoprivrednih fakulteta i viših poljoprivrednih škola, Zajednica ekonomskih fakulteta i viših ekonomsko-komercijalnih škola i još desetak takvih zajednica). Pored ovakvih užih stručnih zajednica, osnivaju se i šire zajednice. Tako je u SR Sloveniji osnovana Zajednica visokih škola u kojoj su udružene sve visoke škole na teritoriji Slovenije. U okviru ove zajednice udružene ustanove raspravljaju zajedničke probleme u oblasti finansiranja visokog školstva, nagrađivanja nastavnog osoblja, prilagođavanja nastavnih programa viših škola i prvog stupnja fakultetske nastave potrebama prakse itd. Ova zajednica, za razliku od Zajednice jugoslovenskih univerziteta, nije pravno lice i nema svojih prihoda, a jedini organ upravljanja je predsednik. Poslove administracije Zajednice obavlja ona visoka škola (ustanova) iz čijih je redova za tu godinu izabran predsednik zajednice.

Pored zajednica osnovana su i neka udruženja (kao Udruženje viših pomorskih škola, koje obuhvata područje Hrvatske, Slovenije i Crne Gore i Udruženje viših škola ekonomskog smjera SFRJ, koje obuhvata 23 postojeće više škole ekonomskog smjera u celoj zemlji).

Organi pomenutih udruženja i zajednica po pravilu su: skupština, upravni odbor, predsedništvo, nadzorni odbor i sekretarijat. Udruženje, odnosno zajednica, ima svoj finansijski plan, a finansira se doprinosima članova.

Smatra se da opštim propisima treba otvoriti šire mogućnosti za udruživanje svih vrsta ustanova društvenih službi, bilo u okviru iste ili različitih oblasti. Time bi se smanjila potreba za administrativnom intervencijom državnih organa, a ustanove bi svoje zadatke ostvarivale efikasnije i kvalitetnije.

USTANOVE DRUŠTVENIH DELATNOSTI PREMA USTAVU SFRJ

Stupanjem na snagu Ustavnog zakona o sprovođenju Ustava SFRJ prestale su da važe Osnovna uredba o ustanovama sa samostalnim finansiranjem, zatim odredbe opštih zakona koje su u suprotnosti sa Ustavom i odredbe saveznih propisa koje se odnose na organe upravljanja radnih organizacija i njihov delokrug a protivne su Ustavu. Ostali savezni zakoni i drugi savezni propisi, prema ovom zakonu ostaju na snazi, a njihove odredbe koje nisu u saglasnosti sa Ustavom uskladiće se u roku od dve godine sa ustavnim načelima.

Ustav SFRJ utvrđuje jedinstvena osnovna načela o statusu, materijalnom položaju i samoupravljanju za sve radne organizacije. Mnoga pitanja položaja radnih organizacija koja su do sada bila regulisana zakonima i drugim propisima, podignuta su na nivo ustavnih načela. Takva su, na primer, pitanja statusa (čl. 13. i 15. Ustava); samoupravljanja (čl. 9, 10, 90, 92. i 94); materijalne osnove i raspodele (čl. 11. i 12); ukidanja (čl. 18); udruživanja (čl. 19. i 31); uređivanja unutrašnjih odnosa (čl. 91. i 92) i druga pitanja položaja radnih organizacija i radnih ljudi u njima.

S obzirom da Ustav utvrđuje samo osnovna načela, u njemu su na jedinstven način tretirane privredne organizacije i ustanove kao radne organizacije. Međutim, u Ustavu je predviđeno da se radne organizacije osnivaju kao preduzeća ili privredne organizacije za delatnosti u oblasti privrede, a kao ustanove ili druge organizacije za delatnosti u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zaštite zdravlja, socijalne zaštite i drugih društvenih službi (čl. 13. stav 2).

Dok Ustav SFRJ sadrži samo osnovna načela o položaju radnih organizacija i radnih ljudi u njima, ustavi socijalističkih republika, pored akceptiranja ili preuzimanja odgovarajućih odredbi saveznog Ustava, razrađuju neka od tih načela posebno za ustanove društvenih delatnosti. Tako se u republičkim ustavima konkretnije utvrđuju obaveze pojedinih društveno-političkih zajednica u organizovanju određenih društvenih službi (na primer, školstva, zdravstva i socijalne zaštite i dr.), kao i obaveze društveno-političke zajednice i radne organizacije u obezbeđivanju materijalne osnove za razvoj pojedinih službi, u pogledu osnivanja određenih vrsta ustanova i sl. Pored toga, republički ustavi detaljnije regulišu sistem samoupravljanja u ustanovama, a naročito za pojedine vrste ustanova (na primer, u školama i drugim ustanovama za obrazovanje), i bliže utvrđuju funkcije zborova radnih ljudi, ulogu referenduma i sl.

Saveznim Ustavom i republičkim ustavima utvrđuju se samo osnovna načela regulisanja položaja ustanova. Sva ostala pitanja položaja za sve ili pojedine vrste ili samo za pojedine ustanove biće regulisana zakonima i statutima ustanova.

Ustav daje relativno široke mogućnosti federaciji da određena pitanja položaja ustanova, ako su od značaja za sistem kao celinu i za razvoj samoupravljanja, reguliše zakonima. Savezni Ustav dopušta takođe da se saveznim zakonima mogu odrediti opšti uslovi za vršenje određenih

delatnosti koje su od posebnog društvenog interesa, različite forme i oblici samoupravljanja u pojedinim vrstama ustanova, način ostvarivanja prava i izvršavanja obaveza od strane ustanova, način obezbeđenja javnosti rada organa upravljanja u ustanovama, bliži uslovi o udruživanju i ukidanje ustanova, način donošenja statuta i drugih opštih akata ustanove, postupak i uslovi za izbor, odnosno imenovanje, i opoziv, odnosno smenjivanje direktora ustanove i dr.

U okviru tako utvrđenih ustavnih principa i rešenja u dogledno vreme treba naći rešenja za niz drugih načelnih konkretnih pitanja, kao što su pitanje osnivanja i upravljanja, finansiranja, raspodele i uređivanja odnosa u ustanovama, spajanja, udruživanja i ukidanja ustanova, kao i odnosa ustanova prema osnivaču, komuni, državnim organima i dr.

OSNIVANJE, UKIDANJE I PROMENA STATUSA USTANOVE. Prema novom Ustavu radnu organizaciju kao ustanovu mogu *osnivati*, saglasno zakonu, društveno-političke zajednice, radne i druge organizacije i građani, i to u svim oblastima društvene delatnosti (u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zaštite zdravlja, socijalne zaštite, informativnih, komunalnih i drugih delatnosti).

Izloženo ustavno načelo ne isključuje mogućnost da se za određene vrste ustanova predviđi da te ustanove mogu osnivati samo određena društvena pravna lica. I prema važećim propisima pojedine ustanove — na primer, zavode za socijalno osiguranje, zavode za zapošljavanje radnika i dr. — ne mogu osnivati sva društvena pravna lica i građani.

Ustavom se, više nego do sada, garantuje postojanost ustanova, jer se utvrđuje da ustanova može biti *ukinuta* samo: 1) pod uslovima i u postupku utvrđenim zakonom, 2) ako ne ispunjava uslove određene zakonom, i 3) ako nema uslova za dalje vršenje delatnosti radi koje je osnovana.

Radna zajednica odlučuje o *osamostaljivanju pojedinih delova radne organizacije* u posebnu organizaciju, kao i o udruživanju radne organizacije sa drugim organizacijama. Zakonom se mogu propisati uslovi za osamostaljivanje i udruživanje.

Ova ustavna načela biće potrebno dalje razraditi.

UPRAVLJANJE USTANOVAMA. Ustavom su utvrđena osnovna načela upravljanja radnim organizacijama. Ova načela, sa određenim neznatnim odstupanjima, primeњуju se i na ustanove u oblasti društvenih delatnosti.

U Ustavu je postavljeno načelo da radni ljudi koji rade u ustanovi upravljaju ustanovom, pre svega, neposredno. Ceo sistem organizacije rada i upravljanja u ustanovi treba da omogući radnim ljudima koji u njoj rade da što neposrednije odlučuju o svim pitanjima rada, uređenja međusobnih odnosa, raspodele dohotka i o drugim pitanjima njihovog ekonomskog položaja. Prema Ustavu, upravljanje ustanovom ostvaruje se i posredno, preko određenih organa upravljanja. U radnim organizacijama organi upravljanja su radnički savet, upravni odbor i direktor. U ustanovama ovi osnovni organi upravljanja mogu se osnovati i sa drugačijim nazivom, strukturom pa i sastavom, ali sa funkcijama koje odgovaraju ustavom utvrđenim funkcijama radničkog saveta, upravnog odbora i direktora. Zakonom i statutom ustanove mogu se u pojedinim vrstama ustanova uvoditi i drugi organi upravljanja (nadzorni, stručni i sl). Ustav utvrđuje da u upravljanju ustanovom, kao radnom organizacijom, u poslovima od posebnog društvenog interesa mogu učestvovati i zainteresovani građani i predstavnici zainteresovanih organizacija i društvene zajednice. Zakonom i statutom ustanove određuje se u kojim ustanovama i u kojim poslovima mogu učestvovati, odnosno odlučivati predstavnici društvene zajednice. Ustav, međutim, izrično određuje da o organizaciji rada i raspodeli dohotka odlučuju samo organi upravljanja koje biraju radne zajednice. Zakonom se jedino mogu odrediti opšti uslovi i merila raspodele dohotka i predvideti saglasnost određenog organa upravljanja ustanove i druge organizacije ili društvenog

organa na pojedine akte raspodele dohotka. U Ustavu su na isti način kao i za privredne organizacije određeni uloga direktora (upravnika) ustanove, odnosno drugog odgovarajućeg organa i način njegovog izbora (imenovanje na osnovu javnog konkursa i na predlog konkursne komisije, a po postupku utvrđenom zakonom). Zakonom se, međutim, može utvrđivati i drugačiji način imenovanja direktora (upravnika) u ustanovama koje vrše delatnost od posebnog društvenog interesa.

FINANSIRANJE USTANOVA. Tretirajući ustanove na nov način, to jest kao radne organizacije u oblasti društvenih delatnosti, Ustav SFRJ uvodi i načelo finansiranja ustanova na principu dohotka. Radna organizacija, nakon što je obnovila vrednost sredstava utrošenih u radu i zadovoljila svoje obaveze prema zajednici, samostalno raspodeljuje dohodak na deo za proširenu reprodukciju i deo za zadovoljavanje zajedničkih i ličnih potreba radnih ljudi. Deo dohotka koji radna organizacija odvađa za proširivanje materijalne osnove svoga rada treba da bude srazmerna njenom udelu u stvaranju sredstava za društvenu reprodukciju. Međutim, kada se radi o radnim organizacijama u neprivrednim delatnostima (ustanove), tada se taj deo određuje saglasno zadacima radne organizacije i društvenim potrebama, dakle, nije uslovljen visinom njenog doprinosa u stvaranju sredstava za društvenu reprodukciju. Razlika se pojavljuje i pri raspodeli dela dohotka za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba radnih ljudi. U privrednim organizacijama taj deo neposredno zavisi od proizvodnosti rada i poslovnog uspeha radne organizacije, a u neprivrednim delatnostima, to jest u ustanovama društvenih delatnosti, od rezultata rada u zadovoljavanju društvenih potreba. Na taj način, i pored toga što su ustanove načelno jednako tretirane kao i druge radne organizacije, za njihovo finansiranje se predviđa specifičan režim, koji je u skladu sa njihovom posebnom ulogom i zadacima. Taj režim treba da bude regulisan posebnim propisima.

UREĐIVANJE UNUTRAŠNJIH ODNOSA U USTANOVAMA. Ustav utvrđuje da *svaka ustanova samostalno uređuje svoje unutrašnje odnose* u skladu sa Ustavom i zakonom i da su pravni instrumenti kojima se uređuju unutrašnji odnosi u ustanovama statut i drugi opšti akti (pravilnici, poslovници i dr.).

Prema ustavu *statutom ustanove regulišu se*: unutrašnja organizacija, delokrug i odgovornost organa upravljanja, položaj radnih jedinica i prava radnih ljudi u upravljanju tim jedinicama, radni i drugi unutrašnji odnosi, način poslovanja, kao i druga pitanja od značaja za samoupravljanje i poslovanje ustanove.

Ustavom se utvrđuje i *postupak za donošenje statuta*. Statut ustanove donosi savet, odnosno odgovarajući osnovni organ upravljanja ustanove, s tim što ga prethodno obavezno razmatra opštinska skupština ili skupština šire društveno-političke zajednice. Zakonom se, međutim, može odrediti obavezno potvrđivanje statuta od strane odgovarajućeg organa društveno-političke zajednice.

Pošto je ustavom određena samo osnovna sadržina statuta ustanove i opšti postupak za njegovo donošenje, u narednom periodu biće potrebno naći rešenja za sva pitanja koja proističu iz Ustavom utvrđene koncepcije statuta ustanove. Između ostalog, biće potrebno načelno rešiti: u kojim vrstama ustanova i u kojim slučajevima, pored statuta, treba donositi i druge opšte akte i kakav treba da bude odnos statuta prema ovim aktima i obratno; zatim kakav treba da bude odnos statuta i drugih opštih akata ustanove prema odgovarajućim aktima opštine i širih društveno-političkih zajednica; kakav treba da bude postupak

za donošenje statuta kod pojedinih vrsta ustanova (da li je potrebna saglasnost odgovarajućeg organa i sl.).

ODNOSI USTANOVE PREMA OSNIVAČU, DRŽAVNIM ORGANIMA, OPŠTINI I KORISNICIMA USLUGA. Novi Ustav, polazeći od načela da ustanove imaju isti društveno-ekonomski položaj kao i privredne i druge radne organizacije, utvrđuje:

— da su ustanove samostalne i samoupravne radne organizacije i da imaju svojstvo pravnog lica;

— da svaka ustanova ima isti položaj, bez obzira ko ju je osnovao, odnosno ko vrši prava osnivača prema njoj;

— da državni organi mogu: 1) zakonom propisivati opšte uslove za vršenje određenih delatnosti koje su od posebnog društvenog interesa, kao i utvrđivati uslove za razmenu određenih proizvoda i usluga; 2) prema ustanovama vršiti samo ona prava za koja su zakonom ovlašćeni; 3) preko predstavničkih tela i njihovih organa vršiti kontrolu zakonitosti i društveni nadzor prema ustanovama u pogledu raspolaganja sredstvima; i 4) kada je to utvrđeno zakonom, potvrdjivati odnosno davati saglasnost na statut i na druge opšte akte ustanove ili na pojedine delove tih opštih akata;

— da je opština ovlašćena da svojim statutom razrađuje određena pitanja koja se odnose na ustanove (npr. odnose između ustanova i građana u vršenju poslova od zajedničkog interesa, način obezbeđenja javnosti rada ustanova, opšte uslove za vršenje komunalnih i sličnih službi i dr.);

— da se određeni sporovi između ustanova i društveno-političkih zajednica mogu rešavati i putem arbitraže;

— da korisnici usluga (određene organizacije i organi), kao i građani, svoj uticaj na rad ustanova mogu ostvarivati učešćem u organima upravljanja ustanove (kada je to zakonom predviđeno), razmatranjem rada ustanove na zborovima birača i u predstavničkim i izvršno-političkim organima skupština društveno-političkih zajednica i sl.

Međutim, mnoga od ovih pitanja su u Ustavu samo inicirana i stoga traže da budu najkonkretnije razrađena odgovarajućim zakonima, statutima opština, pa i statutima samih ustanova. U navedenim odnosima centralno mesto imaju odnosi opštine prema ustanovama, zbog toga što se opština i njeni organi najčešće pojavljuju kao predstavnici društvene zajednice a veoma često i kao osnivači ustanove, pa i kao korisnici njenih usluga.

UDRUŽIVANJE USTANOVA. Novi Ustav utvrđuje jedinstvena načela o udruživanju koja važe kako za udruživanje privrednih organizacija, tako i za udruživanje ustanova društvenih delatnosti.

Saglasno ovim načelima, ustanove se mogu slobodno udruživati u poslovna udruženja radi unapređenja delatnosti koje vrše, ostvarivanja međusobne saradnje i saradnje sa privrednim organizacijama, razmatranja i rešavanja pitanja od zajedničkog interesa, s tim da se upravljanje takvim udruženjima zasniva na načelima samoupravljanja radnih ljudi u udruženim ustanovama i drugim radnim organizacijama.

Prema Ustavu, saveznom zakonom mogu se ustanovljavati komore i poslovne zajednice i određivati uslovi za obavezno uclanjivanje određenih radnih organizacija u komore i poslovne zajednice.

S obzirom na nedostatak iskustva i tradicije u pogledu udruživanja ustanova, biće potrebno posebno preispitati i zakonima bliže utvrditi pravne i ekonomske okvire udruživanja ustanova.

IZVOR: Elaborat Saveznog sekretarijata za zakonodavstvo i organizaciju: »Radne organizacije u oblasti društvenih delatnosti (ustanove)«, Beograd, maj 1963.

TERITORIJALNA PODELA NA OPŠTINE I SREZOVE 1963.

Od 1. januara 1963. u Jugoslaviji ima 581 opština i 40 srezova. Po republikama, broj opština i srezova je sledeći:

	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slo- venija	Srbija
Opštine	106	20	111	61	66	217
Srezovi	7	—	9	6	4	14

Posle prelaska na komunalno uređenje, 1955. godine, u Jugoslaviji je bilo 1.479 opština i 107 srezova. Od tada su teritorijalne promene vršene svake godine,¹ tako da je do kraja 1962. broj opština smanjen za 898 a srezova za 67. (Tabela 1.)

TABELA 1 — OPŠTINE I SREZOWI U JUGOSLAVIJI 1955—1963.*

Republika	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Opštine									
Jugoslavija	1.479	1.479	1.452	1.193	1.103	839	782	759	581
Bosna i Hercegovina	191	191	191	191	134	134	122	122	106
Crna Gora	36	36	36	28	28	28	20	20	20
Hrvatska	299	299	299	278	275	275	244	238	111
Makedonija	86	86	86	73	73	73	73	73	61
Slovenija	130	130	130	122	92	89	83	66	66
Srbija	737	737	710	501	501	240	240	240	217
Srezovi									
Jugoslavija	107	107	106	95	91	75	75	75	40
Bosna i Hercegovina	15	15	15	15	12	12	12	12	6
Crna Gora	5	5	5	—	—	—	—	—	—
Hrvatska	27	27	27	27	27	27	27	27	9
Makedonija	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Slovenija	11	11	11	9	8	8	8	8	4
Srbija	42	42	41	37	37	21	21	21	14

* Za 1955. stanje 1. septembra; za ostale godine — 1. januara

U toku 1962. broj opština je smanjen za 178, a broj srezova za 35. Ukinute su one opštine za koje je ocenjeno da nemaju uslova za samostalan društveno-ekonomski razvoj. Obrazovani su znatno veći srezovi, usled čega je njihov broj smanjen skoro za polovinu u odnosu na 1961, tako da novoobrazovani srezovi sada predstavljaju šire društveno-političke zajednice.

Promene koje su dosad izvršene u područjima opština imale su za cilj obrazovanje takvih opština koje će moći da zadovolje dva osnovna zahteva: prvo, da budu sposobne za samostalniji društveno-ekonomski razvoj (ili bar da imaju potencijalne uslove za takav razvoj), i drugo, da po veličini područja budu podesne za ostvarivanje i razvijanje svih neposrednih oblika i formi društvenog samoupravljanja, kao i za vršenje drugih funkcija. U takvim uslovima srez kao veća teritorijalna jedinica sve više dolazi do izražaja kao zajednica komuna.²

¹ Vidi: »Političko-teritorijalna podela«, »Jug. pregled«, 1960, septembar, str. 343—355 (75—87)

² Vidi: »Opštine i srezovi kao političko-teritorijalne organizacije samoupravljanja«, »Jug. pregled«, 1960, str. 399—406 (89—96) i »Opštine i srezovi kao društveno-ekonomske zajednice«, »Jug. pregled«, 1960, novembar, str. 449—458 (99—108).

* * *

Podaci o opštinama prema površini, prema broju naselja i prema broju stanovnika dati su u ovoj informaciji za 1958 (za ranije godine ne postoje odgovarajući podaci) i za 1963. godinu (sa stanjem 1. januara za obe godine).

OPŠTINE PREMA POVRŠINI

Podaci o površinama opština dati su na osnovu procena koje statistički organi, služeći se podacima katastra, vrše prilikom prikupljanja podataka o poljoprivrednim površinama. Međutim, pošto ne postoje potpuni katastarski elaborati, jer katastarsko premeravanje još nije izvršeno u celoj zemlji, ovi podaci nisu sasvim precizni.

TABELA 2 — NAJVEĆA, NAJMANJA I PROSEČNA POVRŠINA OPŠTINE 1958. I 1963. PO REPUBLIKAMA

Republika	Površina opština u km ²					
	najveća		najmanja		prosečna	
	1958	1963	1958	1963	1958	1963
Jugoslavija	1.452	2.065	2	3	214	440
Bosna i Hercegovina	1.004	1.300	17	75	267	482
Crna Gora	1.452	2.065	48	46	493	692
Hrvatska	1.016	1.674	2	7	203	509
Makedonija	943	915	8	25	348	417
Slovenija	656	939	4	5	166	306
Srbija	828	1.235	3	3	176	407
uže područje	828	1.235	3	3	204	399
Vojvodina	531	1.178	15	121	134	439
Kosovo i Metohija	360	604	66	184	164	388

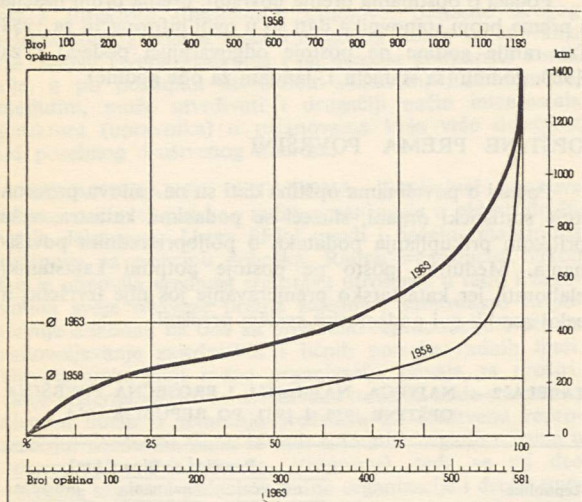
Podaci o površinama, posmatrani uporedo sa podacima o broju naselja i broju stanovnika, upućuju na obim društvenih službi i komunalnih problema (školstvo, zdravstvo, vodovod, saobraćaj, i sl.) koji spadaju u delokrug komuna.

TABELA 3 — DISTRIBUCIJA OPŠTINA PREMA POVRŠINI 1958. I 1963.

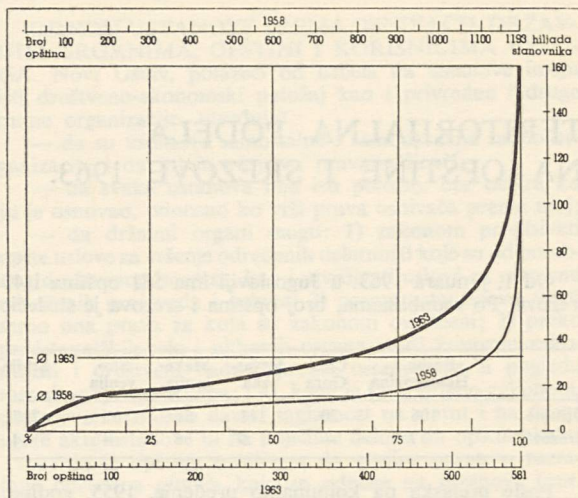
Površina u km ²	Broj opština	
	1958	1963
Do 49	60	18
50—99	196	10
100—199	437	57
200—299	250	115
300—399	132	118
400—499	47	74
500—599	27	60
600—699	20	40
700—799	10	32
800—899	5	16
900—999	5	14
1.000—1.099	2	10
1.100—1.199	—	7
1.200 i više	2	10
Ukupan broj opština	1.193	581

Promene nastale u distribuciji opština po površini 1963. u odnosu na ranije godine rezultat su isključivo izvršenih političko-teritorijalnih promena. Došlo je do znatnog smanjenja broja opština sa malom površinom i do relativnog a i apsolutnog povećanja broja opština sa većom teritorijom. (Grafikon 1.)

GRAFIKON 1 — RASPORED OPŠTINA PREMA VELIČINI TERITORIJE U 1958. I 1963.

GRAFIKON 2 — RASPORED OPŠTINA PREMA BROJU STANOVNIKA U 1958. I 1963.

Po veličini područja najveće opštine su: Nikšić (2.065 km²), Gospić (1.674 km²) i Titograd (1.492 km²), a najmanje (ne računajući opštine u gradovima): Izola (21 km²), Novigrad (37 km²) i Tivat (46 km²).

OPŠTINE PREMA BROJU NASELJA

Podatke o broju naselja (pod naseljem se podrazumeva aglomeracija koja čini naseljenu geografsku jedinicu sa zajedničkim imenom) treba posmatrati uporedo sa podacima o ukupnom broju stanovnika i o površinama. Ukoliko je broj naselja veći (osim ako su u pitanju neka manja, rastrkana naselja, o čemu se može doneti približan sud na bazi podataka o broju stanovnika odgovarajuće opštine), utoliko su veći i složeniji zadaci opštine u zadovoljavanju niza potreba stanovništva (komunalne službe, uspostavljanje i održavanje saobraćajne mreže i sanitarnih uređaja, snabdevanje, zdravstvena služba, škole, itd.).

TABELA 5 — DISTRIBUCIJA OPŠTINA PREMA BROJU NASELJA 1958. I 1963.

Broj naselja	Broj opština	
	1958	1963
Do 9	354	50
10—19	313	94
20—29	182	84
30—39	138	81
40—49	57	52
50—59	40	52
60—69	31	42
70—79	20	24
80—89	17	22
90—99	7	19
100—109	3	7
110—119	7	8
120—129	2	10
130 i više	9	29
Opštine sa delovima jednog naselja	13	7
Ukupan broj opština	1.193	581

OPŠTINE PREMA BROJU STANOVNIKA

Podaci o broju stanovnika uzeti su iz rezultata popisa stanovništva iz 1953. godine (za 1958) i 1961. godine (za 1963) i preračunati prema novoj teritorijalnoj podeli, tako da su mogućna manja odstupanja od stvarnog stanja.

TABELA 6 — NAJVEĆI, NAJMANJI I PROSEČNI BROJ STANOVNIKA OPŠTINE 1958. I 1963. PO REPUBLIKAMA

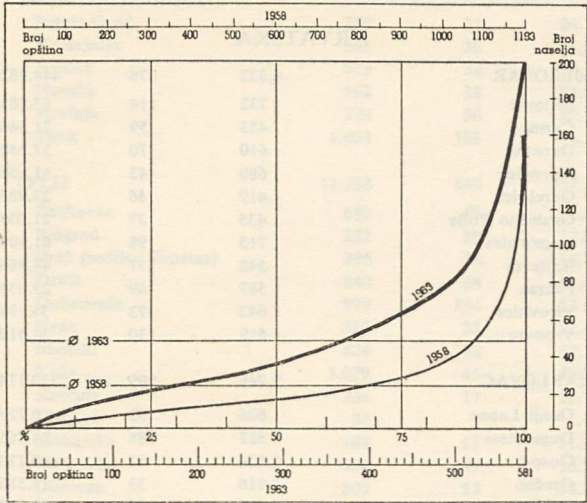
Republika	Broj stanovnika					
	najveći		najmanji		prosečni	
	1958	1963	1958	1963	1958	1963
Jugoslavija	92.685	162.075	1.474	1.449	14.242	31.926
Bosna i Hercegovina	55.649	131.681	3.258	5.476	14.908	30.924
Crna Gora	55.502	72.219	3.819	4.834	14.995	23.595
Hrvatska	59.260	132.873	1.474	1.449	14.158	37.475
Makedonija	42.301	55.491	4.191	4.662	17.870	23.049
Slovenija	42.420	67.694	2.624	6.881	12.327	24.113
Srbija	92.685	162.075	2.318	9.139	13.930	35.217
uže područje	81.311	96.517	3.474	9.139	15.896	35.023
Vojvodina	92.685	162.075	2.318	10.182	10.556	37.856
Kosovo i Metohija	37.292	83.322	3.097	9.731	12.433	34.428

TABELA 4 — NAJVEĆI, NAJMANJI I PROSEČNI BROJ NASELJA U OPŠTINI 1958. I 1963. PO REPUBLIKAMA

Republika	Broj naselja u opštini					
	najveći		najmanji		prosečni	
	1958	1963	1958	1963	1958	1963
Jugoslavija	158	355	0	0	23	48
Bosna i Hercegovina	153	187	4	11	32	55
Crna Gora	152	158	12	12	45	63
Hrvatska	155	201	0	0	24	61
Makedonija	73	80	2	3	24	28
Slovenija	158	355	0	1	49	90
Srbija	64	107	0	0	12	28
uže područje	64	107	0	0	16	30
Vojvodina	11	19	1	2	3	9
Kosovo i Metohija	51	84	8	16	22	51

Promene u distribuciji opština po broju naselja takođe su rezultat isključivo političkoteritorijalnih promena.

GRAFIKON 3 — RASPORED OPŠTINA PREMA BROJU NASELJA U 1958. I 1963.

Promene u distribuciji opština prema broju stanovnika takođe su u najvećoj meri rezultat političkoteritorijalnih promena.

PREGLED SREZOVA I
OPŠTINA U JUGOSLAVIJI 1963.

(Stanje 1. januara)

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
BOSNA I HERCEGOVINA			
BANJA LUKA	12.839	1.141	755.039
Banja Luka	1.232	68	131.681
Bosanska Dubica	498	58	27.639
Bosanska Gradiška	762	71	50.134
Bosanski Novi	563	60	39.492
Bugojno	366	81	24.114
Čelinac	350	27	17.366
Donji Vakuf	348	73	17.566
Glamoč	1.079	55	17.250
Gornji Vakuf	402	52	16.175
Jajce	385	59	29.453
Ključ	850	63	39.784
Kotor Varoš	663	45	32.516
Kupres	622	36	11.813
Laktaši	389	35	26.021
Mrkonjić Grad	673	38	31.329
Prijedor	828	71	84.675
Prnjavor	640	63	46.109
Sanski Most	992	76	58.488
Skender Vakuf	274	33	12.695
Srbac	447	37	21.674
Šipovo	476	40	19.065
BIHAĆ	4.754	327	207.348
Bihać	689	63	45.884
Bosanska Krupa	779	48	46.020
Bosanski Petrovac	853	36	20.198

TABELA 7 — DISTRIBUCIJA OPŠTINA PREMA BROJU STANOVNIKA 1958. I 1963.

Broj stanovnika	Broj opština	
	1958	1963
Do 4.999	124	4
5.000—9.999	400	32
10.000—14.999	274	81
15.000—19.999	150	97
20.000—24.999	92	76
25.000—29.999	62	62
30.000—34.999	30	43
35.000—39.999	27	35
40.000—44.999	12	26
45.000—49.999	4	30
50.000—59.999	11	32
60.000—69.999	3	24
70.000—79.999	2	13
80.000—89.999	1	9
90.000—99.999	1	7
100.000 i više	—	9
Ukupan broj opština	1.193	581

Najveće opštine po broju stanovnika su: Novi Sad (162.075), Niš (144.650), Banja Luka (131.681) i Split (132.873), a najmanje: Lastovo (1.449), Novigrad (2.794), Konopište (4.662) i Ljubinje (5.476).

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
Bosansko Grahovo	777	35	11.775
Cazin	382	58	34.672
Drvar	970	38	19.532
Velika Kladuša	304	49	29.267
DOBOJ	4.770	454	439.761
Bosanski Brod	235	23	28.268
Bosanski Šamac	206	20	26.612
Derвента	516	57	54.107
Doboj	691	70	78.610
Gradačac	416	38	43.850
Maglaj	384	51	32.944
Modriča	297	20	27.878
Odžak	206	14	22.364
Teslić	546	44	45.772
Tešanj	223	40	29.182
Zavidovići	540	54	36.250
Žepče	210	23	13.924
MOSTAR	11.451	1.011	439.825
Bileća	633	61	14.125
Čapljina	467	58	25.543
Čitluk	185	21	14.278
Duvno	958	61	33.046
Gacko	792	72	14.033
Grude	222	11	18.972
Jablanica	289	27	9.822
Konjic	1.102	149	38.333
Lištica	385	31	24.732
Livno	994	59	40.291
Ljubinje	326	21	5.476
Ljubuški	287	35	26.630
Mostar	1.300	56	72.452
Nevesinje	924	57	20.287
Posušje	366	19	15.847
Prozor	477	55	17.276
Stolac	540	36	18.542
Trebinje	1.204	182	30.140

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika	Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
SARAJEVO				HRVATSKA			
Breza	83	28	12.669	BJELOVAR	6.322	876	444.082
Busovača	146	47	11.891	Bjelovar	732	114	63.885
Sarajevo—Centar	155	21	118.248	Čazma	455	59	21.346
Čajniče	275	94	11.755	Darugar	610	70	37.348
Foča	1.270	120	47.173	Đurđevac	680	43	51.666
Fojnica	307	54	10.035	Garešnica	419	46	23.983
Goražde	383	187	31.303	Grubišno Polje	435	37	21.037
Hadžići	273	62	16.313	Koprivnica	715	98	61.309
Han Pijesak	352	26	7.636	Križevci	548	137	44.966
Ilidža	168	27	25.444	Pakrac	567	69	29.834
Ilijaš	258	76	20.499	Virovitica	642	73	54.198
Kakanj	452	93	38.822	Vrbovec	519	130	34.510
Kalinovik	676	75	11.686	KARLOVAC	9.746	999	350.174
Kiseljak	161	82	15.538	Donji Lapac	606	32	10.727
Kreševo	155	27	6.468	Duga Resa	587	188	36.261
Novi Travnik	233	49	18.374	Gospić	1.674	82	40.173
Novo Sarajevo	85	21	57.176	Gračac	1.016	33	17.586
Olovo	408	45	13.687	Karlovac	630	98	68.322
Pale	562	73	16.477	Ogulin	941	83	34.579
Rogatica	664	117	25.567	Otočac	1.117	82	33.479
Rudo	336	89	15.535	Ozalj	278	143	19.266
Sokolac	723	88	17.498	Slunj	783	46	29.418
Travnik	563	88	47.857	Titova Korenica	1.150	63	17.266
Trnovo	465	63	11.225	Vojnić	237	46	10.490
Vareš	362	63	22.122	Vrbovsko	280	63	8.662
Visoko	240	88	29.518	Vrginmost	447	40	23.945
Višegrad	456	143	24.557	OSIJEK	11.090	828	805.421
Vitez	156	32	16.143	Beli Manastir	1.147	38	56.087
Vogošća	75	18	12.233	Donji Miholjac	471	26	26.425
Zenica	500	119	84.401	Đakovo	793	56	50.182
TUZLA				Našice	697	58	46.155
Banovići	176	19	17.131	Nova Gradiška	969	91	63.126
Bijeljina	734	60	78.890	Orahovica	436	47	19.895
Bratunac	293	48	23.149	Osijek	659	31	118.572
Brčko	493	64	61.862	Podravska Slatina	781	69	39.452
Gračanica	373	26	41.313	Slavonska Požega	1.251	201	69.638
Kalesija	276	36	26.921	Slavonski Brod	1.105	95	94.008
Kladanj	325	40	11.469	Valpovo	336	24	28.326
Lopare	429	39	32.195	Vinkovci	1.024	41	83.777
Lukavac	355	45	44.225	Vukovar	606	34	63.818
Orašje	166	13	21.662	Županja	815	17	45.960
Srebrenica	527	80	29.283	PULA	2.820	637	176.838
Srebrenik	249	35	28.178	Buje	239	36	9.486
Šekovići	238	34	10.340	Buzet	322	93	9.876
Tuzla	311	71	82.439	Labin	456	117	31.646
Ugljevik	198	20	23.591	Novigrad	37	6	2.794
Vlasenica	495	95	23.457	Pazin	532	65	22.735
Zvornik	501	67	52.213	Poreč	350	181	18.003
Živinice	274	30	29.794	Pula	504	62	58.999
CRNA GORA				Rovinj	291	58	15.621
Bar	598	83	24.587	Umag	89	19	7.678
Bijelo Polje	924	98	46.651	RIJEKA	4.401	570	254.906
Budva	122	33	4.834	Crikvenica	576	110	17.667
Cetinje	910	94	23.503	Čabar	280	43	6.702
Danilovgrad	501	83	17.378	Delnice	713	153	22.724
Herceg-Novi	235	27	15.157	Krk	428	68	14.548
Ivangrad	1.092	90	44.072	Mali Lošinj	513	39	11.954
Kolašin	779	67	14.882	Opatija	310	52	25.630
Kotor	335	46	16.642	Pag	285	11	8.017
Mojkovac	367	13	8.832	Rab	115	8	8.400
Nikšić	2.065	120	57.399	Rijeka	523	62	127.029
Plav	486	23	18.913	Senj	658	24	12.235
Plužine	858	43	9.164	SISAK	4.416	480	258.383
Pljevlja	1.349	158	46.677	Dvor	505	61	21.354
Rožaj	432	26	14.700	Glina	543	72	30.870
Šavnik	553	27	7.533				
Titograd	1.492	151	72.219				
Tivat	46	12	5.974				
Ulcinj	255	39	16.213				
Žabljak	445	28	6.564				

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
Ivanič-Grad	380	54	24.363
Kostajnica	365	39	18.255
Kutina	619	52	38.026
Novska	562	38	23.779
Petrinja	379	56	27.517
Sisak	1.063	108	74.219
SPLIT	11.758	882	757.288
Benkovac	640	49	36.319
Biograd	232	19	13.849
Brač (sedište Supetar)	395	22	14.227
Drniš	840	64	38.461
Dubrovnik	979	134	53.592
Hvar	312	23	12.147
Imotski	626	32	47.228
Knin	1.079	45	49.017
Korčula	336	17	19.758
Lastovo	53	5	1.449
Makarska	188	15	11.914
Metković	486	45	26.809
Obrovac	509	15	13.360
Omiš	359	40	25.298
Sinj	1.077	76	56.113
Split	858	51	132.873
Šibenik	1.033	89	77.303
Trogir	250	24	19.111
Vis	101	15	7.004
Vrgorac	284	25	11.246
Zadar	1.121	77	90.210
VARAŽDIN	1.950	426	290.953
Čakovec	724	126	112.073
Ivanec	345	109	49.222
Ludbreg	223	41	23.057
Novi Marof	283	69	31.994
Varaždin	375	81	74.607
ZAGREB	4.035	1.038	821.651
Centar	15	1	63.704
Črnomerec	79	deo	83.493
Donja Stubica	249	50	32.990
Dugo Selo	223	48	14.686
Jastrebarsko	632	156	38.681
Klanjec	119	63	14.172
Krapina	332	135	48.098
Maksimir	108	15	77.949
Medveščak	18	deo	57.500
Peščenica	25	deo	26.946
Remetinec	231	41	27.494
Samobor	287	92	34.166
Sesvete	155	43	20.378
Trešnjevka	12	deo	71.161
Trnje	7	deo	51.217
Velika Gorica	552	96	35.535
Zabok	221	83	36.531
Zaprešić	216	59	27.185
Zelina	211	64	18.506
Zlatar-Bistrica	343	92	41.259
MAKEDONIJA			
BITOLA	4.164	295	235.382
Bistrica	306	23	11.878
Bitola	97	10	54.982
Demir Hisar	428	37	16.673
Dihovo	250	18	7.913
Dolneni	412	37	21.358
Krivogaštani	149	19	12.512
Kruševo	167	14	9.100
Kukurečani	253	20	13.029
Moriovo	802	23	11.567
Kovači	434	32	12.140

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
Prilep	552	33	49.276
Topolčani	314	29	14.954
KUMANOVO	2.315	194	148.064
Kratovo	376	31	15.912
Kriva Palanka	720	52	31.536
Kumanovo	238	22	48.688
Lipkovo	244	21	18.772
Orašac	324	27	16.011
Staro Nagoričane	413	41	17.145
OHRID	4.341	318	187.088
Belčišta	364	23	11.342
Brod	915	53	18.034
Debar	264	35	15.729
Kičevo	852	80	39.883
Koselj	203	15	7.922
Ohrid	436	11	23.390
Resen	739	44	23.730
Struga	568	57	47.058
SKOPJE	1.840	153	270.299
Dračevo	354	29	16.061
Đorđe Petrov	309	34	28.188
Idadija	25	3	52.279
Kale	326	19	55.491
Kisela voda	383	23	53.531
Petrovac	323	31	17.363
Saat kula	120	14	47.386
ŠTIP	5.843	385	253.601
Berovo	563	9	14.050
Delčevo	573	30	18.913
Kočani	570	46	38.136
Novo Selo	348	24	19.028
Pehčevo	120	7	5.998
Probištip	342	37	15.283
Radoviš	735	50	22.358
Strumica	306	27	33.269
Sveti Nikole	750	43	22.473
Štip	808	73	36.444
Vasilevo	290	23	13.194
Vinica	438	16	14.455
TETOVO	2.436	183	173.826
Gostivar	516	46	50.708
Mavrovo	770	39	12.287
Sarakince	249	18	11.827
Tearce	320	33	27.131
Tetovo	269	21	43.124
Žerovjane	312	26	28.749
TITOV VELES	4.495	232	137.743
Bogdanci	273	18	10.280
Bogomila	269	13	5.975
Čaška	610	32	10.640
Gevgelija	490	16	14.139
Gradsko	398	22	8.364
Kavadarci	517	30	22.913
Konopište	515	12	4.662
Negotino	757	33	15.682
Titov Veles	388	27	36.304
Valandovo	278	29	8.784
SLOVENIJA			
CELJE	3.219	1.230	268.705
Brežice	268	113	25.293
Celje	229	129	50.308
Laško	183	80	12.810
Mozirje	508	61	15.160
Sevnica	293	125	18.719

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika	Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
Slovenjske Konjice	222	81	18.348	Grocka	209	10	23.723
Šentjur pri Celju	240	122	17.023	Krnjača	407	13	21.904
Šmarje pri Jelšah	400	188	31.098	Novi Beograd	40	1	33.347
Šoštanj	182	42	22.245	Obrenovac	393	28	47.035
Videm-Krško	345	186	26.549	Palilula	40	3	67.237
Žalec	349	103	31.152	Savski venac	15	deo	74.971
KOPER	4.338	793	217.780	Sopot	271	18	23.131
Ajdovščina	352	58	21.392	Stari grad	7	1	96.517
Hrpelje	294	50	7.546	Surčin	289	7	21.039
Idrija	425	64	17.598	Voždovac	149	9	85.458
Ilirska Bistrica	420	53	13.834	Vračar	3	deo	88.422
Izola	28	10	9.339	Zemun	149	2	74.851
Koper	274	102	29.228	Zvezdara	31	3	88.919
Nova Gorica	605	133	46.843	KRAGUJEVAC	5.000	378	495.567
Piran	45	11	11.410	Arandelovac	376	21	38.562
Postojna	491	67	18.690	Batočina	191	15	21.305
Sežana	465	128	18.397	Čuprija	276	15	33.467
Tolmin	939	117	23.503	Despotovac	634	34	38.950
LJUBLJANA	8.154	2.832	631.795	Knić	413	36	25.599
Cerknica	483	127	14.230	Kragujevac	584	47	91.213
Črnomelj	486	175	16.906	Paraćin	542	35	59.957
Domžale	240	166	27.449	Rača	228	19	18.938
Grosuplje	421	213	22.594	Rekovac	366	32	25.520
Hrastnik	125	45	16.187	Stragari	324	26	19.581
Jesenice	375	30	26.016	Svetozarevo	470	54	62.950
Kamnik	289	115	19.897	Svilajnac	326	22	33.677
Kočevje	766	176	16.970	Topola	270	22	25.848
Kranj	453	120	47.779	KRALJEVO	9.573	830	684.185
Litija	328	156	16.711	Aleksandrovac	387	54	34.540
Ljubljana—Bežigrad	46	19	31.239	Brus	606	59	25.606
Ljubljana—Center	5	1	43.468	Čačak	321	30	55.865
Ljubljana—Moste-Polje	152	57	32.724	Čičevac	124	11	12.709
Ljubljana—Šiška	79	28	37.584	Gornji Milanovac	836	63	47.894
Ljubljana—Vič-Rudnik	543	189	53.265	Kraljevo	892	54	64.780
Logatec	217	44	10.698	Kruševac	497	61	72.925
Medvode	77	34	8.009	Lučani	454	35	33.336
Metlika	108	59	6.881	Mrčajevci	475	39	42.801
Novo Mesto	759	355	45.457	Novi Pazar	744	99	58.777
Radovljica	641	95	26.898	Raška	671	61	29.856
Ribnica	256	90	11.816	Sjenica	1.056	53	36.950
Škofja Loka	468	168	24.133	Trstenik	334	41	35.836
Trbovlje	57	15	18.118	Tutin	741	58	29.959
Trebnje	308	219	17.430	Ušće	476	28	13.470
Tržič	155	34	11.350	Varvarin	287	26	30.257
Vrhnika	169	33	12.599	Velika Drenova	190	19	22.815
Zagorje ob Savi	148	69	15.387	Veliki Šiljegovac	243	25	16.989
MARIBOR	4.545	1.150	473.227	Vrnjačka Banja	239	14	18.820
Beltinci	101	15	15.080	LESKOVAC	6.289	692	477.375
Dravograd	105	23	7.097	Bojnik	263	36	20.838
Gornja Radgona	210	99	19.492	Bosiljgrad	571	37	18.368
Lenart	204	76	17.182	Brestovac	167	20	20.351
Lendava	216	34	20.832	Bujanovac	461	59	39.064
Ljutomer	179	69	17.651	Crna Trava	318	21	12.534
Maribor-Center	337	103	67.694	Grdelica	256	39	23.609
Maribor-Tabor	187	21	42.326	Lebane	337	39	27.579
Maribor-Tezno	214	50	42.919	Leskovac	302	51	68.029
Murska Sobota	491	106	46.276	Medveđa	524	44	24.244
Ormož	212	81	19.557	Preševo	264	35	26.738
Petrovci-Šalovci	140	21	7.998	Surdulica	298	25	20.084
Ptuj	644	211	63.731	Trgovište	370	35	14.404
Radlje ob Dravi	346	37	17.661	Vladičin Han	366	51	26.074
Ravne na Koroškem	304	43	21.904	Vlase	207	22	9.139
Slovenj Gradec	286	32	15.845	Vlasina Okruglica	331	13	12.421
Slovenska Bistrica	369	129	29.982	Vlašotince	311	47	36.186
SRBIJA				Vranje	393	67	43.075
BEOGRAD	2.402	119	843.209	Vranjska Banja	258	21	13.153
Barajevo	213	13	17.461	Vučje	292	30	21.485
Čukarica	186	11	79.194	Niš	8.243	785	638.582
				Aleksinac	725	74	69.074
				Babušnica	532	53	34.316

Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika	Srez Opština	Površina (km ²)	Broj naselja	Broj stanovnika
KOSOVO I METOHIJA				Mališevo	300	40	21.230
KOSOVO I METOHIJA	10.886	1.438	963.988	Novo Brdo	184	16	9.731
Dečani	368	39	25.582	Orahovac	280	36	27.255
Dragaš	433	36	21.028	Orlane	272	21	13.681
Đakovica	539	82	49.250	Peć	604	76	66.656
Glogovac	276	35	21.125	Podujevo	511	65	44.898
Gnjilane	467	54	52.415	Priština	553	75	87.322
Istok	455	50	33.779	Prizren	501	60	61.629
Kačanik	307	42	19.735	Srbica	376	52	30.479
Klina	309	53	27.153	Suva Reka	361	42	29.417
Kosovska Kamenica	513	72	42.519	Štrpce	241	16	11.239
Kosovska Mitrovica	462	84	59.913	Uroševac	457	63	52.475
Leposavić	538	70	18.910	Vitina	282	43	33.642
Lipljan	420	73	40.070	Vučitrn	345	67	39.779
				Zjum	198	19	12.434
				Zubin Potok	334	57	10.642

SASTAV ČLANSTVA I RUKOVODSTAVA SSRNJ

UKUPNO ČLANSTVO

Krajem 1962. godine¹ Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije imao je ukupno 7,025.566 članova, ili 61,9% od ukupnog broja birača u zemlji (tabela 1). U odnosu na 1961. godinu² broj članova je povećan za 318.975, od čega u Srbiji za 189.147, u Hrvatskoj za 57.477, u Bosni i Hercegovini za 32.886, u Makedoniji za 35.673, u Crnoj Gori za 3.067, i u Sloveniji za 725 članova.

U Socijalistički savez učlanjeno je 2,857.789 žena (118.897 više nego u 1961), ili 40,7% od ukupnog broja članova. U Srbiji i Hrvatskoj broj žena je u odnosu na 1961. povećan i apsolutno i relativno, dok je u Sloveniji smanjen za 12.889, ili za 2%. U ostalim republikama broj žena-članova je u apsolutnim brojevima veći, a relativno (u odnosu na ukupan broj članova) neznatno manji nego u 1961.

Omladine u SSRNJ ima 1,042.696, ili 14,8% od ukupnog broja članova. U odnosu na 1961. ukupan broj omladine-članova u SSRNJ povećan je za 90.459, ili za 0,6%. Međutim, po republikama — do povećanja je došlo samo u Srbiji (za 62.397, ili 1,2%), Hrvatskoj (za 22.141, ili 1%) i Bosni i Hercegovini (za 11.501, ili 0,4%), dok je u ostalim republikama zabeleženo neznatno smanjenje (u Sloveniji za 409, ili 0,1%), u Makedoniji za 4.967, ili 2,1%, i u Crnoj Gori za 206, ili 0,4%).

Struktura članstva SSRNJ po zanimanju pokazuje porast učešća radnika i službenika, kao i penzionera i domaćica, a opadanje učešća zemljoradnika i ostalih.

Broj radnika i službenika učlanjenih u SSRNJ povećan je u odnosu na 1961. i iznosi 2,567.316, ili 36,5% od ukupnog broja članova. Po republikama, broj radnika i službenika učlanjenih u SSRNJ prilično je neujednačen, što je dobrim delom uslovljeno ukupnim brojem radnika i službenika u pojedinim republikama. To pokazuju i uporedni podaci o učešću radnika i službenika u ukupnom članstvu SSRNJ i ukupnom stanovništvu starijem od 20 godina (prema rezultatima popisa stanovništva od marta 1961). (Tabela 2.)

Broj zemljoradnika-članova SSRNJ, koji je poslednjih godina bio u stalnom opadanju i apsolutno i

TABELA 2 — UČEŠĆE RADNIKA I SLUŽBENIKA U UKUPNOM ČLANSTVU SSRNJ I UKUPNOM STANOVNIŠTVU STARIJEM OD 20 GODINA

Republika	% radnika i službenika	
	u SSRNJ	u ukupnom stanovništvu starijem od 20 godina
Jugoslavija	36,5	31,0
Bosna i Hercegovina	31,3	27,2
Crna Gora	45,7	34,2
Hrvatska	52,7	45,8
Makedonija	31,7	28,8
Slovenija	35,6	30,3
Srbija	26,8	26,9

relativno, u 1962. je porastao za 41.550, tako da sada iznosi 2,508.314. Međutim, procentualno učešće zemljoradnika u ukupnom članstvu smanjeno je od 36,8% u 1961. na 35,7% u 1962. Učešće zemljoradnika u ukupnom članstvu povećano je samo u Bosni i Hercegovini, i to od 38,5% na 39,7%.

Na učešće zemljoradnika u ukupnom članstvu po pojedinim republikama utiče socijalna struktura stanovništva. Industrijski razvijene republike odnosno pokrajine (Slovenija, Hrvatska, AP Vojvodina) imaju manji broj zemljoradnika učlanjenih u SSRNJ nego druge.

Broj penzionera i domaćica učlanjenih u SSRNJ iznosi 1,596.300, što je za 129.666 više nego u 1961. Procentualno učešće ove kategorije povećano je od 21,9% na 22,7%.

Broj ostalih je nešto smanjen i apsolutno i relativno, tako da iznosi 353.636, ili 5% (u 1961. godini 5,4%) od ukupnog članstva. (Tabela 3.)

TABELA 3 — SOCIJALNI SASTAV ČLANSTVA SSRNJ PO REPUBLIKAMA

(U %, stanje 31. decembra 1962)

Republika	Radnici i službenici	Zemljoradnici	Penzioneri i domaćice	Ostali
Jugoslavija	36,6	35,7	22,7	5,0
Bosna i Hercegovina	31,7	39,7	23,6	5,0
Crna Gora	26,8	31,5	38,1	3,6
Hrvatska	45,7	26,5	22,4	5,4
Makedonija	35,6	30,1	29,9	4,4
Slovenija	52,7	15,2	25,8	6,3
Srbija	31,3	44,2	19,7	4,8

ORGANIZACIJE I RUKOVODSTVA

MESNE ORGANIZACIJE. Decembra 1962. SSRNJ je u celoj zemlji imao 8.762 mesne organizacije, sa 114.910 članova odbora, tj. 518 organizacija i 25.516 članova odbora manje nego u prethodnoj godini.³

TABELA 1 — SASTAV ČLANSTVA SOCIJALISTIČKOG SAVEZA RADNOG NARODA JUGOSLAVIJE PO REPUBLIKAMA

(Stanje 31. decembra 1962)

Republika	Ukupan broj birača	Broj članova SSRNJ					
		ukupno	% od ukupnog broja birača	žene	% od ukupnog broja članova	omladina*	% od ukupnog broja članova
Jugoslavija	11,341.194	7,025.566	61,9	2,857.789	40,7	1,042.696	14,8
Bosna i Hercegovina	1,781.875	1,244.156	69,8	519.435	41,7	220.800	17,7
Crna Gora	242.354	188.737	77,9	91.130	48,3	27.456	14,5
Hrvatska	2,734.774	1,441.897	52,7	541.196	37,5	196.403	13,6
Makedonija	754.683	474.706	62,9	191.271	40,3	54.109	11,4
Slovenija	1,053.997	669.211	63,5	314.541	47,0	81.064	12,1
Srbija	4,773.511	3,006.859	63,0	1,200.216	39,9	462.864	15,4

* Do 25 godina starosti.

¹ Stanje 31. decembra 1962.

² Vidi: »Članstvo SSRNJ«, »Jug. pregled«, 1961, septembar, str. 351 (33).

³ Vidi: »Sastav mesnih i opštinskih odbora SSRNJ«, »Jug. pregled«, 1961, septembar, str. 352 (34).

Podružnica je bilo ukupno 25.752, odnosno 1.607 više nego u 1961. Broj sekcija je manji nego u 1961. Krajem 1962. bilo ih je 21.857, ili prosečno dve do tri sekcije na jednu mesnu organizaciju. (Tabela 4.)

TABELA 4 — BROJ ORGANIZACIJA, ODBORA I POMOĆNIH TELA PO REPUBLIKAMA

(Stanje 31. decembra 1962)

Republika	Mesne organizacije	Podružnice	Sekcije	Opštinski odbori	Komisije pri opštinskim odborima	Sreski odbori	Komisije pri sreskim odborima
Jugoslavija	8.762	25.752	21.857	581	2.217	46	183
Bosna i Hercegovina	1.566	6.132	3.299	106	390	12*	41
Crna Gora	224	1.054	610	20	73	—	—
Hrvatska	2.356	5.383	4.977	111	408	9	37
Makedonija	709	4.560	2.721	61	355	7	35
Slovenija	1.180	1.220	1.568	66	331	4	24
Srbija	2.727	7.403	8.682	217	660	14	46

* Prema teritorijalnoj podeli koja je važila 31. decembra 1962.

U odborima mesnih organizacija ima 13.036 žena, ili 11,3% (u 1961. godini 12,3%). Učešće žena u odborima mesnih organizacija u Srbiji je nešto povećano (od 10,6% na 11,7%), u Hrvatskoj je ostalo nepromenjeno (10,1%), dok je u svim ostalim republikama smanjeno. Relativno najviše žena u odborima mesnih organizacija ima u Sloveniji — 19%, a najmanje u Makedoniji — 5,6%.

Omladine-članova odbora mesnih organizacija ima 14.256, ili 12,4% (u 1961. godini 10,6%). Do povećanja broja omladine došlo je u svim republikama, osim u Crnoj Gori. Procentualno najviše omladinaca ima u odborima mesnih organizacija Slovenije (14,3%), a najmanje u Crnoj Gori (10,7%).

U odnosu na zanimanje, broj radnika i službenika-članova odbora povećan je od 56,9% u 1961. na 60,3% u 1962. Nešto malo je povećan broj penzionera i domaćica (za 0,5%) i »ostalnih« (za 0,3%). Međutim, učešće zemljoradnika u odborima mesnih organizacija je smanjeno od 35% na 30,8%.

OPŠTINSKI ODBORI. Opštinskih odbora SSRNJ ima 581, sa 20.244 člana. Usled nove teritorijalne podela broj opštinskih odbora je smanjen za 177, pa je i broj članova odbora manji za 9.605. Prosečan broj članova po jednom

odboru iznosi od 27 (u Makedoniji) do 38 (u Bosni i Hercegovini).

U odborima ima 3.123, ili 15,4% žena (u 1961. godini 14,3%) i 2.124, ili 10,5% omladine (7,7%). U odnosu na 1961. procent žena je povećan samo u Srbiji, Hrvatskoj i Makedoniji, dok je u ostalim republikama smanjen. Najmanje žena u rukovodstvima opštinskih odbora ima u Crnoj Gori — 11,3%, a najviše u Sloveniji — 18,6%.

Broj omladine u opštinskim odborima povećan je u svim republikama, osim u Sloveniji, gde je nešto smanjen. Relativno najviše omladine u opštinskim odborima SSRNJ ima u Bosni i Hercegovini i Srbiji (11,9% odnosno 11,8%), a najmanje u Crnoj Gori (6,6%).

Po zanimanju članova opštinskih odbora, radnika i službenika ima 85,1% (u 1961. godini 80,3%). Zemljoradnika ima 10,1%, penzionera i domaćica 3,3%, i ostalih 1,5%.

Interesantno je da u Crnoj Gori među članovima opštinskih odbora ima relativno više radnika i službenika (90,7%) a manje zemljoradnika (4,9%) nego u drugim republikama.

SRESKI ODBORI. Decembra 1962. broj članova sreskih odbora iznosio je 3.074, tj. prosečno oko 67 članova po jednom odboru (u prethodnoj godini 80). Najmanje članova u odborima ima u Makedoniji — prosečno 47, a najviše u Bosni i Hercegovini i Srbiji — prosečno 72.

U sreskim odborima SSRNJ ima 560, ili 18,2% žena, što je u odnosu na 1960. za 0,6% manje. Procent žena povećan je u Hrvatskoj (za 1,6%) i Makedoniji (za 2,8%), dok je u ostalim republikama smanjen. Do osetnijeg smanjenja došlo je u Sloveniji (za 3,6%).

Broj omladine u sreskim rukovodstvima SSRNJ iznosi 231, ili 7,5% od ukupnog broja članova odbora (u 1961. godini 6,3%). Relativno najviše omladine u sreskim rukovodstvima SSRNJ ima u Makedoniji — 11,7%, zatim u Srbiji — 9%, Hrvatskoj — 7,4% i Bosni i Hercegovini — 5,3%, a najmanje u Sloveniji — 3,3%.

Po zanimanju od ukupno 3.074 člana sreskih odbora, 2.924, ili 95,1%, su radnici i službenici, dok zemljoradnika ima 84, ili 2,7%, a penzionera, domaćica i ostalih 66, ili 2,2%.

KOMISIJE. Broj komisija pri sreskim i opštinskim odborima Socijalističkog saveza je znatno smanjen. Dok je u 1961. bilo prosečno po 7 komisija u sreskim odborima i po 6 u opštinskim, dotle su u 1962. bile svega po 4 komisije u sreskim i manje od po 4 u opštinskim odborima. Nešto više komisija imaju samo Slovenija i Makedonija — 5 do 6.

IZVOR: Dokumentacija Saveznog odbora SSRNJ.

MATERIJALNA SREDSTVA OPŠTINA U 1961.

U okviru napora koje statistička služba čini na razvijanju sistema istraživanja i prikazivanja podataka o stanju i razvoju komunala, Savezni zavod za statistiku objavio je studiju »Privredno-statistički presek komunala Jugoslavije u 1961. godini«. Studija omogućava da se sagledaju stepen razvijenosti proizvodnih snaga po opštinama, obim i struktura materijalne proizvodnje, kupovna moć stanovništva i mogućnosti opština da sopstvenim sredstvima finansiraju javne službe na svojoj teritoriji.¹ Sagledavanje razlika između opština u tim osnovnim pokazateljima neophodan je preduslov za razumevanje problema komunalnog sistema, koji je jedan od osnova društvenog uređenja Jugoslavije.

Pošto efekte obimne teritorijalne reorganizacije opština izvršene u 1962. godini² neće potpunije pokazati ni podaci za 1962, jer je potrebno duže vreme da reorganizovane opštine u punoj meri razviju svoju delatnost i ispolje svoje osobine, podaci za 1961. mogu u velikoj meri da posluže kao pokazatelj još neizvršenih zadataka u programu privrednog razvoja zemlje. Spajanjem opština mogu se ublažiti razlike u privrednoj razvijenosti opština odnosno raspodeli narodnog dohotka, koja će posle nove teritorijalne podele izgledati kao ravnomernija. Ti pokazatelji, međutim, mogu biti varljivi, jer se novostvorenim povoljnijim proseccima može prikriti veliki deo razlika između razvijenijih i nerazvijenih područja. Prema tome, suština problema, koja se sastoji u potrebi ekonomskog jačanja zaostalih krajeva zemlje, dovoljno je vidljiva i na osnovu podataka za 1961, jer razlika između razvijenijih i nerazvijenih područja neće biti izmenjena pomeranjem opštinskih granica. Širenje opštinskih granica može da dovede do ravnomernije društvene raspodele, ali ne i do ravnomernijeg razmeštaja proizvodnih snaga, koje su realan osnov današnjih razlika između pojedinih područja.

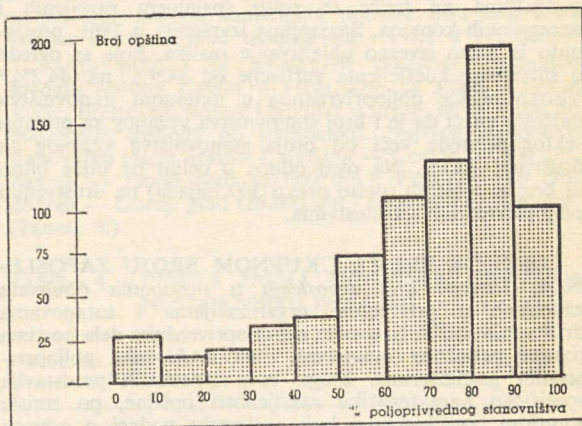
OPŠTINE PREMA VELIČINI TERITORIJE I BROJU STANOVNIKA. Po veličini teritorije postoje velike razlike, naročito između gradskih i pretežno poljoprivrednih opština. One su delom izraz veoma osetnih razlika u naseljenosti i privrednoj snazi teritorije na kojoj se opštine nalaze,³ a delom rezultat različitih koncepcija koje su došle do izražaja prilikom formiranja opština. U 1961. godini 22 opštine imale su teritoriju manju od 50 km², a 12 opština veću od 1.000 km². Najmanja opština imala je svega 2 km² a najveća 2.065 km². Pet najmanjih opština su bile Zagreb — Donji grad, Beograd — Vračar, Ljubljana — Center, Beograd — Stari grad, i Zagreb — Trnje. Sve ove opštine su delovi velikih gradova i veličina njihove teritorije je bila obrnuto srazmerna njihovoj ekonomskoj snazi. U pet opština sa najvećom teritorijom spadali su Nikšić, Titograd, Pljevlja, Mostar i Foča. Sve ove opštine, osim njihovih centara, prostiru se na velikim, retko naseljenim, krševitim ili šumskim teritorijama. Veličina teritorije predstavlja za

mnoge od većih opština poseban problem zbog komunikacija. Od 140 opština sa teritorijom većom od 500 km², 76 opština imalo je više od po 50 naselja. Jedan deo ovih opština nalazi se u nerazvijenim krajevima zemlje, sa slabom mrežom puteva, što otežava njihovo povezivanje u jedinstvenu komunalnu zajednicu.

Broj stanovnika po opštinama u 1961. kretao se između 1.500 (opština Lastovo) i 156.000 (opština Novi Sad), a prosečan broj stanovnika u jednoj opštini iznosio je 25.569. U najmanje po broju stanovnika spadale su opštine na ostrvima Jadrana, a u najveće — opštine u velikim gradovima: Novi Sad, Niš, Rijeka, Sarajevo—Centar, i Subotica.

OPŠTINE PREMA VELIČINI OBRADIVIH POVRŠINA I PROCENTU POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA. U opštine sa najvećom obradivom površinom spadale su opštine iz panonskog basena: Kikinda, Pančevo, Zrenjanin, Subotica i Bijeljina, a u najmanje — opštine u velikim gradovima koje obuhvataju i prigradska naselja. Opštine sa najvećom teritorijom nisu najveće i po obradivoj površini, što znači da ne spadaju među najveće agrarne opštine. Po proseku obradivih površina najveće opštine su u Vojvodini (29.315 ha), a najmanje u Sloveniji (9.429 ha).

GRAFIKON 1 — RASPORED OPŠTINA PREMA PROCENTU POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA U 1961.

Iako zemlja kao osnovni uslov za poljoprivrednu proizvodnju vezuje i stanovništvo za poljoprivredu, razvijena poljoprivreda nije u svim opštinama uslovljavala i visok procent poljoprivrednog stanovništva. Naprotiv, među pet opština sa najvećim procentom poljoprivrednog stanovništva ne nalazi se nijedna od pet opština sa najvećim poljoprivrednim površinama. Opštine sa najvećim procentom poljoprivrednog stanovništva nalaze se po pravilu u manje razvijenim područjima (pet opština sa najvećim procentom poljoprivrednog stanovništva u 1961. bile su opštine Ljubinja, Žumberak, Zagvoz, Imotski i Stankovci, koje se prostiru uglavnom na dinarskom kršu). Stoga distribucija opština prema procentu poljoprivrednog stanovništva daje karakteristiku ekonomske razvijenosti od izvesnog šireg značaja. (Tabela 1.)

Spajanjem izvesnog broja opština u 1961. nije se bitno izmenio raspored opština prema procentu poljoprivrednog stanovništva. S obzirom da ovaj raspored objektivno zavisi od strukture stanovništva u zemlji kao celine, to izvesno ublažavanje razlika može da se postigne samo spajanjem gradskih sa pretežno poljoprivrednim opštinama. Takva reorganizacija, međutim, ima granice u geografskoj udaljenosti. Pošto nisu u pitanju sporadične razlike između susednih opština, već razlike u razvijenosti velikih teritorija, to se izvesna ujednačenja mogu postići samo merama dugoročnije politike privrednog razvoja.

¹ »Studije, analize i prikazi«, br. 17, mart 1963. Studija je u suštini istog karaktera kao i studija pod istim naslovom za 1960, objavljena u junu 1962. (»Studije, analize i prikazi« SZS, br. 14). Opširnije o koncepciji i sadržini tih studija, kao i o materijalnim sredstvima opština u 1960, vidi: »Jug. pregled«, 1962, septembar, str. 351—354 (161—164). Pojedinačni podaci za sve opštine objavljeni su u biltenima SZS, br. 227 i 252.

² Vidi u ovom broju: »Teritorijalna podela na opštine i srezove«, str. 247—254 (69—76).

³ Neke od tih razlika nova teritorijalna podela je znatno ublažila, ali ih nije mogla potpuno ukloniti.

TABELA 1 — OPŠTINE PREMA PROCENTU POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA 1960. I 1961.

Procent poljoprivrednog stanovništva	Broj opština	
	1960	1961
Bez poljoprivrednog stanovništva	5	5
do 10	25	23
10—20	13	14
20—30	21	18
30—40	31	31
40—50	41	36
50—60	71	71
60—70	107	105
70—80	135	127
80—90	211	195
90—100	112	100
Ukupan broj opština	772	725

Od 725 opština u 1961. godini, 598, ili 83%, imalo je više od 50% poljoprivrednog stanovništva (više od jugoslovenskog proseka). Sa ovako velikim brojem pretežno poljoprivrednih opština problem pomoći nerazvijenim područjima ne može se rešiti spajanjem razvijenih i nerazvijenih komuna. Spajanjima izvršenim u 1961. postignuto je samo izvesno ublažavanje razlika, koje se ogleda u smanjenju koeficijenta varijacije od 44,9% na 44,2%.⁴ Visoko učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu najčešće znači da je i broj stanovništva vezanog za privatni sektor privrede veći od broja stanovništva vezanog za društveni sektor. Na ovaj odnos u celini ne utiče bitno ni broj zaposlenih (nešto preko 300 hiljada) na društvenim poljoprivrednim gazdinstvima.

OPŠTINE PREMA UKUPNOM BROJU ZAPOSLENIH. *Ukupan broj zaposlenih* u opštinama obuhvata zaposlene u privrednim organizacijama i ustanovama društvenih službi, tj. u svim nepoljoprivrednim delatnostima (izuzev privatnog zanatstva), i na društvenim poljoprivrednim gazdinstvima. Stoga broj zaposlenih predstavlja specifičnu karakteristiku razvijenosti opštine, po smislu suprotnu karakteristici koju pokazuju podaci o odnosu poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva.

U 203 opštine u 1961. bilo je manje od hiljadu, a u 362 (polovina svih opština) manje od dve hiljade zaposlenih. U isto vreme 48 opština je imalo više od po 15 hiljada zaposlenih. Najmanji broj zaposlenih je imala opština Preodac (u Bosni i Hercegovini) — svega 66 zaposlenih, a zatim Janjina, Ulog, Stankovci i Vlase, kod kojih se broj zaposlenih kretao od 74 do 109. Praktično, to su samo lica zaposlena u upravi i javnim službama.

Među opštine sa najvećim brojem zaposlenih spadale su Beograd — Stari grad, sa 67 hiljada, Novi Sad, sa 64 hiljade, Rijeka i Beograd — Savski venac, sa po 56 hiljada, i Zagreb — Donji grad, sa 47 hiljada zaposlenih.

Razlike između opština po broju zaposlenih su, prema tome, veoma velike. Međutim, treba uzeti u obzir da i metod prikazivanja zaposlenih po opštinama zaoštava postojeće razlike: zaposleni su prikazani prema mestu u kojem rade, a ne prema mestu stanovanja. Prikaz po ovom drugom metodu nešto bi ublažio neke od najvećih razlika.

Broj zaposlenih u industriji ukazuje delimično na obim proizvodnih snaga u opštinama. Pošto je industrija najveća nepoljoprivredna delatnost, često se smatra da industrijska

razvijenost jednog područja pokazuje njegovu ekonomsku razvijenost uopšte.⁵ Polarizacija je i prema ovom pokazatelju veoma izrazita. U 1961. u 60 opština nije bilo nikakve industrije, u 311 opština je bilo manje od 500, a samo u 49 opština više od 6.000 zaposlenih u industriji. Najviše zaposlenih u industriji imale su opštine Niš (21.000), Novi Sad (20.000), Zagreb — Trnje (18.000), Rijeka (17.000) i Beograd — Čukarica (16.000). (Tabela 2.)

TABELA 2 — OPŠTINE PREMA BROJU ZAPOSLENIH U INDUSTRIJI U 1960. I 1961.

Broj zaposlenih u industriji	Broj opština	
	1960	1961
Bez zaposlenih u industriji	97	60
Do 500	324	311
500—1.000	98	99
1.000—2.000	99	96
2.000—3.000	41	41
3.000—4.000	31	38
4.000—5.000	24	22
Preko 5.000	58	58
Ukupan broj opština	772	725

Smanjenje broja opština sa manje od 1.000 zaposlenih pokazuje da su prvenstveno ukidane ekonomski nerazvijene opštine.

OPŠTINE PREMA VELIČINI OSNOVNIH SREDSTAVA PRIVREDNIH ORGANIZACIJA. Podaci o osnovnim sredstvima privrednih organizacija dopunjuju prikaz proizvodnih snaga. Međutim, pošto ne postoje statistički podaci o sredstvima privatnog sektora poljoprivrede i zanatstva, taj prikaz je nepotpun i u izvesnoj meri zaoštava razlike između razvijenih i nerazvijenih opština. Ovi podaci, međutim, ipak pružaju značajne informacije, a naročito stoga što daju sliku onog dela privrede koji raspolaže većim i perspektivnijim ekonomskim potencijalom.

U 1961. manje od milijardu din. osnovnih sredstava imalo je 340 opština, a više od 25 milijardi — 52 opštine. U najrazvijenije opštine po ovom kriterijumu spadaju Rijeka (276 milijardi), Beograd — Savski venac (154 milijarde), Zagreb — Donji grad (136 milijardi), Maribor — Center (131 milijarda) i Niš (106 milijardi). Razlike između razvijenih i nerazvijenih opština prema ovom pokazatelju su veoma velike. Srednja opština ima oko 250 puta manje sredstava od najrazvijenije. Samo u pet najjačih opština koncentrisano je oko 820 milijardi din. osnovnih sredstava, što znači da 0,7% opština upravlja sa oko 15% ukupnih osnovnih sredstava u društvenom sektoru privrede. Istovremeno je 225 opština imalo manje od 500 miliona din. osnovnih sredstava.

OPŠTINE PREMA VELIČINI NETO PRODUKTA. Iz razlika u stepenu razvijenosti proizvodnih snaga potiču i razlike u veličini neto produkta. U 379 opština ukupni neto produkt je u 1961. bio manji od 2 milijarde din. Najmanji neto produkt imale su opštine Mljet, Janjina, Lastovo, Šolta (sve u Hrvatskoj) i Zjum (Kosovo i Metohija). Više od 13 milijardi din. neto produkta imalo je 50 opština. U najjače opštine po neto produktu spadale su Beograd — Stari grad (83 milijarde), Rijeka (65 milijardi), Novi Sad (55 milijardi), Zagreb — Donji grad (44 milijarde) i Niš (40 milijardi). Međutim, veličina neto produkta privrednih organizacija sa teritorije opštine ne izražava uvek obim

⁴ Koeficijent varijacije je statistički pokazatelj kojim se meri odstupanje pojedinih podataka od proseka. On izražava prosečno odstupanje od aritmetičke sredine. U ovom materijalu koeficijent varijacije dat je u procentima (aritmetička sredina = 100).

⁵ Mada se područje sa jakom, intenzivnom poljoprivredom teško može smatrati za nerazvijeno, osnov raširenosti ovakvog shvatanja je daleko viša akumulativnost industrije. Ovaj kriterijum je naročito značajan sa gledišta opštine, iako visoka akumulativnost industrije dobrim delom zavisi od postojećih odnosa cena.

materijalne proizvodnje i ekonomski položaj opštine. Veličina neto produkta zavisi od postojećih razlika u cenama proizvoda različitih delatnosti, dok se, s druge strane, neto produkt podvrgava preraspodeli kroz fondove i budžete, posle koje samo jedan deo ostaje na teritoriji iste opštine a znatan deo se prelijeva na druga područja.

Veličina neto produkta sama po sebi ne izražava punu meru ekonomske snage, jer ona zavisi i od veličine opštine. Zato razlike u proizvodnim snagama između opština bolje pokazuju podaci o *neto produktu po stanovniku*. U 1961. godini 359 opština je imalo neto produkt po stanovniku manji od 100 hiljada, a 53 opštine veći od 300 hiljada din. Među pet najnerazvijenijih opština po ovom pokazatelju spadale su opštine Zjum, Orlane, Srbica i Maleševo, sve na području Kosova i Metohije, i makedonska opština Lipkovo, koje su imale 19 do 25 hiljada din. neto produkta po stanovniku. Mali neto produkt po stanovniku imale su opštine iz malog obima materijalne proizvodnje u opštini. Međutim, on ne predstavlja sva sredstva od kojih živi stanovništvo tih opština. Opšta je pojava da stanovništvo nerazvijenih područja ostvaruje deo svojih dohodaka radom na teritoriji privredno jačih područja, tako da dolazi do izvesnog ublažavanja razlika između razvijenih i nerazvijenih područja. Najveći neto produkt po stanovniku imale su opštine Zagreb — Trnje (936.000 din.), Popovača (Hrvatska — 873.000), Peščenica (Hrvatska — 836.000), Beograd — Stari grad (721.000) i Ljubljana — Center (636.000). (Tabela 3.)

TABELA 3 — OPŠTINE PREMA NETO PRODUKTU PO STANOVNIKU 1960. I 1961.

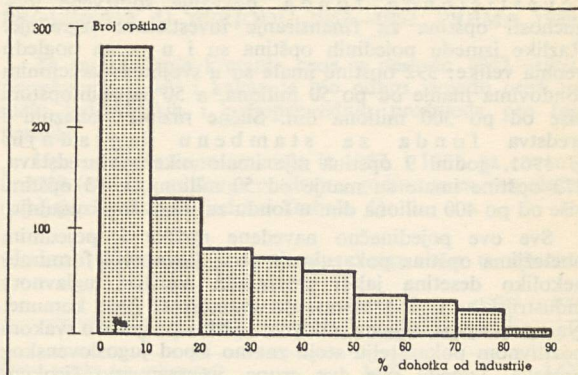
Neto produkt po stanovniku u din.	Broj opština	
	1960	1961
Do 25.000	14	6
25.000—50.000	132	68
50.000—100.000	315	285
100.000—150.000	146	170
150.000—200.000	66	74
200.000—250.000	38	44
250.000—300.000	21	25
300.000—350.000	8	12
350.000—400.000	8	14
Preko 400.000	24	27
Ukupan broj opština	772	725

OPŠTINE PREMA UKUPNIM SREDSTVIMA. Ukupna sredstva opštine, koja izražavaju njenu potrošačku snagu, formiraju se delom na bazi neto produkta ostvarenog aktivnošću proizvođača sa teritorije opštine, a delom iz sredstava koja se putem preraspodele prelivaju iz jedne opštine u drugu. U ova sredstva ulaze lični dohoci, budžeti i lokalni fondovi.

Lični dohoci su po svojoj veličini rezultat manje ili veće zaposlenosti. Sa gledišta formiranja sredstava kojima opštine raspolažu, lični dohoci imaju poseban značaj: oni su osnov za obračunavanje jednog od doprinosa opštini. U 1961. doprinosi opštinskim budžetima iz ličnih dohodaka iznosili su 88 milijardi din. U istoj godini prihodi opština od poreza i prireza na dohodak privatnog sektora privrede (poljoprivrede i zanatstva) iznosili su 48 milijardi din. Ova razlika pokazuje uzroke nezainteresovanosti opština u prvom redu za razvoj nepoljoprivrednih delatnosti, a istovremeno i značaj razlika u broju zaposlenih po opštinama.

Kao rezultat razlika u razvijenosti pojavljuju se i razlike u ukupnim sredstvima kojima opštine raspolažu za podmirivanje potreba javnih službi. U 1961. godini 342 opštine imale su *budžetske prihode* manje od 150 miliona din., a 50 opština veće od 700 miliona din. Najveće budžetske prihode imala je opština Novi Sad (4,1 milijardu), zatim Sarajevo — Centar (2,7 milijardi), Niš (2,3 milijarde),

GRAFIKON 2 — RASPORED OPŠTINA PREMA PROCENTU DOHOTKA OD INDUSTRIJE U 1961.

Subotica (2,1 milijardu) i Beograd — Stari grad (2,0 milijardi). Najmanje budžetske prihode je imala opština Janjina u Hrvatskoj (22 miliona din.).

Stepen razvijenosti javnih službi u opštinama najbolje pokazuju *budžetski rashodi po stanovniku*. Mada na razlike u rashodima utiču i velike razlike u potrebama opština za sredstvima iz kojih se podmiruju troškovi javnih službi, jer izdaci velikog grada i pretežno seoske komune za komunalne potrebe nisu isti, i ova razlika sama za sebe ukazuje na razlike u razvijenosti.

Među opštine sa najmanjim relativnim rashodima spadaju opština Čaglin u Hrvatskoj, sa 3.000, i opštine Vučje, Brestovac, Bojnik i Volujac u Srbiji, sa po 4.000 din. budžetskih rashoda po stanovniku. Najveće rashode po stanovniku imaju opštine Ljubljana — Center (46.000 din.), Zagreb — Donji grad (40.000 din.), Piran (29.000 din.), Zagreb — Gornji grad (26.000 din.) i Jesenice (25.000 din.). (Tabela 4.)

TABELA 4 — OPŠTINE PREMA BUDŽETSKIM RASHODIMA PO STANOVNIKU 1960. I 1961.

Budžetski rashodi po stanovniku u din.	Broj opština	
	1960	1961
3.000—4.000	49	12
4.000—6.000	264	152
6.000—8.000	227	189
8.000—10.000	117	144
10.000—12.000	65	82
12.000—14.000	29	55
Preko 14.000	21	91
Ukupan broj opština	772	725

Znatne razlike koje su postojale u 1960. još više su se zaoštrile u 1961. Prosečna budžetska potrošnja po stanovniku porasla je od 8 na 10 hiljada din. Mada se u celoj distribuciji zapaža pomeranje naviše, naglo povećanje broja opština sa najvišim rashodima zaoštrilo je razlike (što se vidi i po koeficijentu varijacije, koji je porastao od 42% na 50%).

Nedovoljna vlastita sredstva budžeta pojedinih opština dopunjuju se *dotacijama*, koje su porasle od 9,6 u 1960. na 16,6 milijardi din. u 1961. Pri tome se broj opština koje primaju dotaciju povećao od 367 na 389, ili od 47% na 52%. Uprkos obimnoj intervenciji putem dotacija, nije se moglo postići znatnije ujednačavanje razlika, jer su i ukupna sredstva za dotacije i pojedinačni iznosi dotacija bili mali (oko 8% od ukupnih sredstava opštinskih budžeta). Uz to su i neke razvijenije opštine primale dotaciju zbog izuzetno visokih specifičnih izdataka (npr. Sarajevo — Centar, i dr.).

Pored sredstava za finansiranje javnih službi, opštine raspolažu i *lokalnim fondovima*. Visina sredstava investicionog fonda pokazuje sopstvene mogućnosti opština za finansiranje investicione izgradnje. Razlike između pojedinih opština su i u ovom pogledu veoma velike: 392 opštine imale su u svojim investicionim fondovima manje od po 50 miliona, a 50 najjačih opština više od po 300 miliona din. Slične razlike pokazuju i sredstva fonda za stambenu izgradnju. U 1961. godini 9 opština nije imalo nikakvih sredstava, 373 opštine imale su manje od 50 miliona, a 53 opštine više od po 400 miliona din. u fondu za stambenu izgradnju.

Sve ove pojedinačno navedene razlike u pojedinim obeležjima opština pokazuju da se u Jugoslaviji formiralo nekoliko desetina jakih privrednih centara, uglavnom industrijskih, koji predstavljaju ekonomski jake komune. Nasuprot njima, više od polovine opština po gotovo svakom pozitivnom pokazatelju stoje znatno ispod jugoslovenskog proseka. Između ove dve grupe, u srazmerno širokom intervalu, nalaze se srednje razvijene opštine, koje se i same međusobno veoma mnogo razlikuju.

Činjenica da postoje ogromne razlike između razvijenih i nerazvijenih opština, kako u razvijenosti proizvodnih

snaga, tako i u veličini sredstava kojima opštine raspolažu za rešavanje svojih zadataka, ukazuje i na neka načelna pitanja komunalnog sistema. Znatno broj opština ne može da odgovori svojim minimalnim zadacima bez obimne pomoći šire zajednice. Stoga su dotacije i investicioni fondovi za pomoć nerazvijenijim područjima nužna dopuna komunalnog sistema na sadašnjem stupnju ekonomskog razvoja. Veličina razlika ukazuje čak i na to da se one mogu ublažiti samo sistematskom, dugoročnom politikom privrednog razvoja nerazvijenih područja.

Reorganizacija koja je delimično izvršena u 1961. (ukidanje 47 opština) ublažila je razlike između razvijenih i nerazvijenih opština na taj način što su nerazvijene opštine pripojene ekonomski jačim. To potvrđuju koeficijenti varijacije, koji se smanjuju kod gotovo svakog pokazatelja. Međutim, u pogledu budžetske potrošnje, kao i u pogledu sredstava za stambenu izgradnju, razlike su se znatno zaoštrile. To pokazuje da se pored osnovne tendencije ublažavanja, istovremeno pojavljuju i neke tendencije povećanja razlika, i to u dvema vrstama sredstava koje su bitne za život komune: u budžetima i sredstvima za stambenu izgradnju.

M. N.

KRETANJE CENA U PERIODU 1952—1962. GODINE¹

Način formiranja cena, odnosno određena politika cena, predstavlja važan faktor za razvitak privrede u celini, a naročito za razvitak njenih pojedinih grana.² Neusklađenost cena između pojedinih privrednih delatnosti i između grana u okviru jedne delatnosti, ima za posledicu neusklađene strukturne odnose u razvitku privrede, pa izaziva i niz daljih poremećaja koji usporavaju celokupan privredni razvoj.

Posle 1952. režim cena većine proizvoda zasnivao se na principu slobodnog formiranja cena, tj. nezavisno od administrativnih mera, izuzev cena proizvođača nekih industrijskih proizvoda, uglavnom onih koji su imali veći značaj za celu privredu. Do povremenih promena cena nekih proizvoda je dolazilo ne samo zbog izmenjenih odnosa prouzrokovanih veoma dinamičnim i nužno neravnopravnim privrednim razvojem već i na osnovu administrativnih odluka usmerenih na usklađivanje cena i na dovođenje odgovarajućih privrednih grana u položaj kakav je iziskivao plan njihovog razvoja odnosno sve brži tempo razvika u pojedinim oblastima.

Pri razmatranju kretanja cena u periodu 1952—1962. treba imati u vidu nasleđene neusklađenosti i disparitete cena između pojedinih privrednih delatnosti. Ove neusklađenosti nisu bile slučajne, već su predstavljale odraz dotadašnje politike privrednog razvoja i samo delimično su mogle biti otklonjene ili ublažene određenom politikom cena. To usklađivanje cena vršeno je, pored ostalog, putem njihovog sve slobodnijeg formiranja, naročito u prometu na veliko i na malo. Međutim, cene proizvođača industrijskih proizvoda, naročito onih koji su namenjeni reprodukciji, uglavnom su bile pod kontrolom i, pored dejstva ekonomskih mera, često su određivane administrativnim putem.

Mere preduzimane u periodu 1952—1962. nisu uvek davale očekivane rezultate i dolazilo je do znatno većeg porasta cena od predviđenog, naročito u 1961. i 1962, i to u prvom redu kod cena poljoprivrednih proizvoda, cena ugostiteljskih usluga i proizvođačkih cena nekih grupa industrijskih proizvoda. Takvo kretanje cena bilo je nužna posledica neusklađenosti cena poljoprivrednih proizvoda i usluga sa cenama industrijskih proizvoda i opšte orijentacije u ranijim godinama na razvijanje industrijske proizvodnje, što je imalo odraza na formiranje cena u ostalim delatnostima.

Na osnovu statističkih podataka o cenama u periodu 1952—1962. može se sagledati tendencija kretanja sledećih vrsta cena: cena proizvođača industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, cena industrijskih proizvoda u trgovini na veliko, cena na malo industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, cena ugostiteljskih i drugih usluga i, kao poseban vid cena na malo, indeks troškova života.

¹ Ovaj prikaz kretanja cena uglavnom se zasniva na statističkim podacima Saveznog zavoda za statistiku i publikaciji: »Trendovi cena 1952—1961« (»Studije, analize i prikazi« Saveznog zavoda za statistiku, br. 16/1962, autor M. Drašković).

² O sistemu i politici cena vidi: »Jug. pregled«, 1961, septembar, str. 355—361 (81—87).

ODNOS CENA NA MALO INDUSTRIJSKIH I POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA U PERIODU 1952—1962. PREMA 1939.

Za sagledavanje kretanja cena u periodu 1952—1962. potrebno je videti i kakav je bio odnos između cena na malo industrijskih i poljoprivrednih proizvoda pre tog perioda.

Upoređenjem cena na malo iz 1952. i 1962. sa cenama iz 1939 (cenama za druge predratne godine se ne raspolaže) dobijaju se sledeći indeksi (tabela 1):

TABELA 1 — INDEKSI CENA NA MALO 1952. I 1962. U ODNOSU NA 1939.

	1952	1962
Opšti indeks (sa uslugama)	1.852	2.626
Industrijski proizvodi	2.247	2.567
Poljoprivredni proizvodi	1.497	3.097
Usluge (sa stanarinom)	607	1.818

Podaci: Saveznog zavoda za statistiku, »Studije, analize i prikazi«, br. 16/1962.

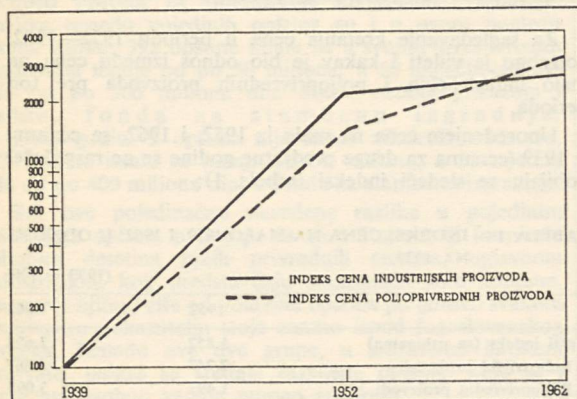
Do 1952. cene industrijskih proizvoda rastle su znatno bržim tempom od cena poljoprivrednih proizvoda. Cene usluga (uključujući i stanarinu) rastle su još sporije od cena poljoprivrednih proizvoda. U periodu 1939—1952. porastu cena poljoprivrednih proizvoda od 1% odgovara porast cena industrijskih proizvoda od 1,5%, tj. cene industrijskih proizvoda rastle su brže za 50%. U istom periodu, porastu cena poljoprivrednih proizvoda od 1% odgovara porast cena usluga od 0,4%. Međutim, u periodu 1952—1962. porastu cena industrijskih proizvoda od 1% odgovara porast cena poljoprivrednih proizvoda od 1,8%, što znači da su cene poljoprivrednih proizvoda rastle za oko 80% brže od cena industrijskih proizvoda. Istovremeno cene usluga rastle su za 50% brže od cena industrijskih proizvoda. Računajući promene cena do 1962. cene poljoprivrednih proizvoda porasle su u odnosu na 1939. za oko 20% više od cena industrijskih proizvoda, tj. porastu cena industrijskih proizvoda od 1% odgovara porast cena poljoprivrednih proizvoda oko 1,2%.

Pri razmatranju kretanja cena u periodu 1952—1962. i odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, treba imati u vidu da je nivo cena poljoprivrednih proizvoda u 1952. bio veoma nizak u odnosu na cene industrijskih proizvoda, tako da je u ovom periodu došlo do promene odnosa ovih cena u pravcu njihovog usklađivanja, odnosno do poboljšanja odnosa u korist cena poljoprivrednih proizvoda.

Ovakvom kretanju cena na malo industrijskih i poljoprivrednih proizvoda odgovara sasvim suprotno kretanje proizvodnje industrijskih i poljoprivrednih proizvoda. Industrijska proizvodnja u 1962. povećala se u odnosu na 1939. za preko 5 puta, a poljoprivredna proizvodnja samo za 1,5 puta.

Kretanje cena u periodu 1952—1962 (kada se cene sve više formiraju pod uticajem ekonomskih faktora, uključujući i tržišne faktore i plansko usklađivanje cena) bilo je logično u odnosu na kretanje proizvodnje u industriji i poljoprivredi i na međusobne odnose tih cena pre 1952. U periodu investiranja pretežno u industriju, i cene industrijskih proizvoda bile su visoke, što je predstavljalo rezultat politike da se akumulacija ostvaruje u industrijskoj proizvodnji. Zbog toga je i porast ovih cena bio brži od porasta cena poljoprivrednih proizvoda. Posle 1952, znatno povećanoj industrijskoj proizvodnji odgovara sporiji tempo porasta cena ovih proizvoda, i obrnuto, relativno sporom porastu poljoprivredne proizvodnje odgovara brži porast cena. Ovakvo kretanje proizvodnje zahtevalo je novi odnos cena, i to u korist cena poljoprivrednih proizvoda i cena usluga. (Grafikon 1.)

GRAFIKON 1 — INDEKSI CENA NA MALO INDUSTRIJSKIH I POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA 1939, 1952. I 1962.

Prilikom upoređivanja cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda sa predratnim periodom treba imati u vidu da odnose cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i u 1939. godini karakterišu »makaze« cena u korist industrije.

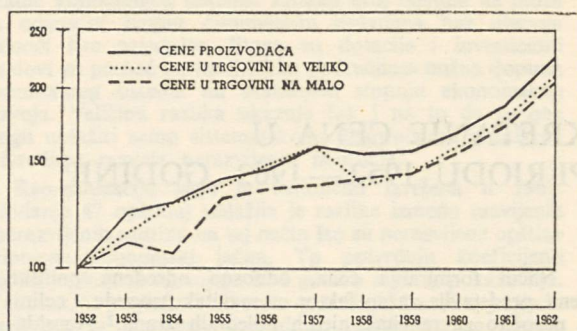
KRETANJE CENA PO FAZAMA PROMETA PROIZVODA

Pošto kretanje cena na malo u velikoj meri zavisi od nivoa cena proizvođača i cena u trgovini na veliko, potrebno je prikazati i kretanje opšteg nivoa cena po fazama prometnog procesa. (Tabela 2.)

Kretanje opštih indeksa cena, odnosno prosečan porast cena, po fazama prometa (cena proizvođača, cena u trgovini na veliko i cena na malo) bilo je približno isto. Izuzetak čine samo cene ugostiteljskih usluga, koje su rasle znatno brže, a naročito u 1961. i 1962.

Cene industrijskih proizvoda imale su u svim fazama prometa sličnu dinamiku, dok je dinamika cena poljoprivrednih proizvoda bila različita po pojedinim fazama prometa. U odnosu na 1952. najviše je rastao indeks otkupnih cena, na šta su uticale i cene otkupa poljoprivrednih proizvoda za izvoz, koji je zbog svog značaja bio posebno stimuliran. (Grafikon 2.)

GRAFIKON 2 — INDEKSI CENA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA PO FAZAMA PROMETA 1952—1962.

Ukupne cene proizvođača rasle su u periodu 1952—1962. prosečno za 1,9%, cene proizvođača industrijskih proizvoda prosečno za 1,1%, a cene proizvođača poljoprivrednih proizvoda prosečno za 6%. U istom periodu cene na malo rasle su prosečno za 2,4%, i to cene industrijskih proizvoda za 1,8%, a cene poljoprivrednih proizvoda za 6,3%.

CENE PROIZVOĐAČA. Cene proizvođača industrijskih proizvoda po nameni potrošnje imale su sledeću dinamiku (tabela 3):

TABELA 3 — INDEKS CENA PROIZVOĐAČA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA PO NAMENI POTROŠNJE 1953—1962. (1952 = 100)

Namena proizvoda	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Sredstva rada	112	112	114	115	118	115	115	117	118	119
Materijal za reprodukciju	98	100	106	108	107	110	111	114	121	120
Potrošna roba	95	88	91	91	90	90	90	91	92	96

Podaci: u ovoj i svim sledećim tabelama Statistički bilteni Saveznog zavoda za statistiku »Cene« za odgovarajuće godine i »Indeks« Saveznog zavoda za statistiku, br. 1 i 2/1963.

Cene sredstava rada i materijala za reprodukciju imale su u posmatranom periodu tendenciju porasta, dok su cene potrošne robe padale. Ovakvi odnosi cena nastali

TABELA 2 — OPŠTI INDEKSI CENA PO FAZAMA PROMETA PROIZVODA 1953—1962.

Godina	Cene proizvođača			Cene u trgovini na veliko			Cene u prometu na malo (bez usluga)			Cene ugostiteljskih usluga
	ukupno	industrijski proizvodi	poljoprivredni proizvodi*	ukupno	industrijski proizvodi	poljoprivredni proizvodi**	ukupno	industrijski proizvodi	poljoprivredni proizvodi	
1953	101	98	122	100	97	115	98	93	112	121
1954	99	96	126	100	97	119	91	88	107	128
1955	105	101	140	104	99	137	101	94	130	138
1956	107	102	146	108	100	148	105	98	138	156
1957	108	102	160	109	100	160	106	98	139	170
1958	108	103	153	107	101	140	107	100	142	180
1959	108	103	155	107	100	144	108	100	143	187
1960	112	105	169	111	102	160	111	104	158	198
1961	119	110	191	118	107	180	118	109	178	272
1962	122	110	225	125***	110	212***	126	114	206	310

* Do 1959. kao cene proizvođača poljoprivrednih proizvoda uzete su cene proizvođača individualnih (otkup) i društvenih gazdinstava, a kasnije samo otkup od individualnih proizvođača.

** Kao prodajne cene na veliko poljoprivrednih proizvoda uzete su cene po kojima su opšte zemljoradničke zadruge, seljačke radne zadruge i društvena gazdinstva prodavali poljoprivredne proizvode.

*** Procena.

Podaci: »Studije, analize i prikazi« Saveznog zavoda za statistiku, br. 16/1962.

su zbog toga što su se cene opreme formirale slobodno, dok su cene potrošne robe bile pod kontrolom, a u izvesnoj meri i cene nekih materijala za reprodukciju, naročito za proizvode crne metalurgije. Međutim, treba imati u vidu da je potrošna roba startovala sa visokim cenama i da je proizvodnja reprodukcionog materijala zaostajala, tako da je promenom ovih cena više stimulirana proizvodnja.

Po granama, kretanje cena proizvođača industrijskih proizvoda nije bilo ravnomerno. U periodu 1952—1962. u granama: električna energija, elektroindustrija, hemijska i tekstilna industrija cene su bile u padu, dok su u svim ostalim granama rale. Grane koje su u ovom periodu imale pad cena ostvarile su istovremeno i velik porast proizvodnje, ali su, za razliku od ostalih grana, cene energije, zbog njenog značaja za proizvodnju ostalih grana, i administrativnim putem zadržavane na niskom nivou. (Tabela 4.)

Na formiranje cena proizvođača industrijskih proizvoda po granama, pored uslova za proizvodnju, produktivnosti rada u pojedinim granama, i dr., uticali su i privredni instrumenti, što se uočava iz pariteta indeksa »granskih cena« prema ukupnom indeksu cena za industriju u celini. (Tabela 5.)

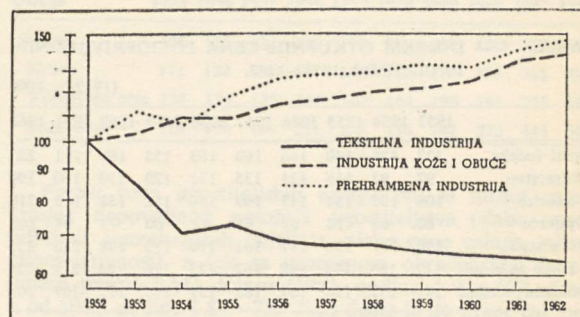
TABELA 5 — PARITETI CENA PO GRANAMA PREMA UKUPNOM INDEKSU CENA ZA INDUSTRIJU U 1962. PREMA 1952.*

Grana	Paritet cena 1962
Industrija — ukupno	100
Električna energija	89
Proizvodnja uglja	129
Proizvodnja nafte	150
Crna metalurgija	109
Obojena metalurgija	128
Proizvodnja i prerada nemetala	109
Metalna industrija	95
Elektroindustrija	87
Hemijska industrija	73
Industrija građevinskog materijala	198
Drvena industrija	201
Proizvodnja i prerada papira	97
Tekstilna industrija	57
Industrija kože i obuće	126
Industrija gume	99
Prehrambena industrija	134
Industrija duvana	123
Eksplotacija šuma	206

* Pariteti su izračunati prema podacima iz tabele 4.

Nasledena neusklađenost cena u oblasti proizvodnje pretežno za ličnu potrošnju vidi se iz kretanja cena tekstilne industrije, industrije kože i obuće i prehrambene industrije. (Grafikon 3.)

GRAFIKON 3 — INDEKSI CENA PROIZVODA TEKSTILNE INDUSTRIJE, INDUSTRIJE KOŽE I OBUĆE I PREHRAMBENE INDUSTRIJE 1952—1962.

Tekstil je do 1954—1955. bio veoma deficitaran proizvod tako da su cene pale tek kada je došlo do znatnijeg povećanja proizvodnje tekstila. Slično je i kod cena nekih proizvoda elektroindustrije (npr. radio-industrija).

Na povećanje cena proizvoda prehrambene industrije najviše je uticao porast otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda. U prvim godinama razvitka konzervne industrije cene konzervnih proizvoda bile su apsolutno previsoke, iako nisu osiguravale normalnu reprodukciju, a na sve to, između ostalog, uticali su visoki troškovi proizvodnje i slaba potražnja. Ove cene su kasnije izmenjene, jer je konzervna industrija počela da proizvodi i za izvoz, a povećala se znatno i domaća potrošnja.

Sličan uticaj kretanja i uslova proizvodnje i politike cena vidi se i kod kretanja cena proizvoda energetskih grana: električne energije, uglja i nafte.

Najveći porast cena u periodu 1952—1962. imali su proizvodi drvene industrije, eksploatacije šuma i industrije građevinskog materijala. Indeksi cena industrije građevinskog materijala i eksploatacije šuma pokazuju pad u 1962. u odnosu na 1961, dok cene proizvoda drvene industrije i dalje rastu. Ove grane karakteriše relativno velik udeo rada u vrednosti proizvoda, uz slab porast produktivnosti rada.

TABELA 4 — INDEKSI CENA PROIZVOĐAČA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA PO GRANAMA 1953 — 1962.

(1952 = 100)

Grane	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Industrija — ukupno	98	96	101	102	102	103	103	105	110	110
Električna energija	98	101	101	99	94	90	95	96	98	98
Proizvodnja uglja	94	88	113	114	117	123	126	129	139	142
Proizvodnja nafte	123	137	142	141	141	149	150	150	160	165
Crna metalurgija	99	109	104	107	109	115	116	116	116	120
Obojena metalurgija	98	105	113	141	147	147	148	151	150	141
Proizvodnja i prerada nemetala	110	120	124	119	105	106	107	117	121	120
Metalna industrija	101	99	100	100	103	104	104	105	106	105
Elektroindustrija	105	100	100	104	101	100	98	100	98	96
Hemijska industrija	77	72	71	73	73	76	77	78	80	80
Industrija građevinskog materijala	116	120	129	131	132	142	147	169	224	216
Drvena industrija	117	142	172	178	176	175	174	197	219	221
Proizvodnja i prerada papira	102	111	113	115	116	112	111	112	112	107
Tekstilna industrija	86	70	73	69	68	68	66	66	63	63
Industrija kože i obuće	104	109	109	113	116	119	121	125	135	138
Industrija gume	109	106	108	110	113	112	112	117	117	109
Prehrambena industrija	111	108	119	125	129	130	130	131	140	148
Industrija duvana	92	92	102	106	105	109	116	116	119	137
Eksplotacija šuma	102	145	189	192	180	180	180	203	231	226

Otkupne cene poljoprivrednih proizvoda u periodu 1952—1962. pokazuju velik porast kod svih grana i grupa proizvoda, osim kod povrća. Karakteristično je da su individualni proizvođači uglavnom podmirivali potrošnju povrća, naročito oni u blizini glavnih komunikacija i potrošačkih centara, dok su otkupne cene društvene trgovine i konzervne industrije bile prilično destimulativne za povećanje proizvodnje, što je opet povećalo neusklađenost na tržištu poljoprivrednih proizvoda. (Tabela 6.)

TABELA 6 — INDEKSI OTKUPNIH CENA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA 1953—1962. (1952 = 100)

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Opšti indeks	122	126	140	146	160	153	155	169	191	225
Ratarstvo	97	92	115	121	135	131	129	130	150	190
žitarice	106	105	134	147	169	164	152	158	179	210
povrće	80	63	74	67	64	62	80	73	94	148
Stočarstvo	120	149	156	147	162	170	173	188	210	235
stoka za klanje	112	136	154	142	162	173	176	193	212	239
Domaća prerada*	147	132	156	187	183	157	138	173	207	203

* Domaća prerada obuhvata: mlečne proizvode, suvo voće, maslinovo ulje i alkoholna pića.

Zbog velikog udela individualnih gazdinstava u ukupnoj proizvodnji, koja još ne primenjuju savremene agrotehničke mere, poljoprivredna proizvodnja još uvek znatno zavisi od prirodnih uslova, usled čega dolazi do znatnog variranja cena po godinama, naročito kod žitarica, uz tendenciju porasta.

Orijentacija na veća ulaganja u poljoprivredu i stimulacija za povećanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda povećanjem otkupnih cena, odrazila se potpuno u periodu 1952—1962.

Porast otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda pozitivno je uticao na povećanje poljoprivredne proizvodnje. Posle 1956, kada je došlo do jačeg porasta cena, tempo porasta proizvodnje individualnih gazdinstava povećao se na 4% (prema 2% do 1956), dok je taj porast kod društvenih gazdinstava iznosio preko 20%.³ S druge strane, neravnomeran porast otkupnih cena po granama i grupama poljoprivrednih proizvoda doveo je do menjanja strukture proizvodnje preorijentacijom proizvođača na proizvodnju »konjunktturnih« artikala. Zbog relativno niskih otkupnih cena povrća, jer snabdevanje povrćem vrše pretežno individualni proizvođači po relativno niskim cenama, društvena gazdinstva napustila su proizvodnju ovih proizvoda, dok se znatno povećao tov svinja i goveda, kao i proizvodnja nekih rentabilnih ratarskih proizvoda (pšenice, kukuruza, i dr.).

Pored planskog usmeravanja cena (uvođenjem minimalnih zaštitnih otkupnih cena, koje nemaju administrativni karakter i ne sprečavaju slobodno formiranje cena), na nivo otkupnih cena delovala je i deficitarna proizvodnja pojedinih poljoprivrednih proizvoda.

CENE NA MALO I CENE USLUGA. Formiranje cena proizvođača i njihova dinamika imaju neposredan uticaj na nivo i dinamiku cena na malo. U prikazu opštih indeksa cena po fazama prometa (tabela 2) indeksi cena na malo dati su, radi veće uporedivosti, bez cena usluga. Međutim, u periodu 1952—1962. cene usluga pokazuju veliki porast i znatno su uticale na formiranje opšteg indeksa cena na malo. (Tabela 7.)

Iako su cene zanatskih usluga imale veoma veliki porast, na indeks cena ukupnih usluga (zanatske, komunalne i kulturne usluge i stanarine) najviše je uticao porast cena stanarine. Početkom 1960. promenjena je politika

TABELA 7 — OPŠTI INDEKSI CENA NA MALO I CENA USLUGA 1953—1962. (1952 = 100)

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Opšti indeks cena na malo	100	95	104	110	111	113	115	123	132	141
Indeks cena usluga	119	132	142	154	161	174	181	252	280	300
Zanatske usluge	108	120	130	142	153	169	174	184	213	236

određivanja stanarine i prosečna stanarina povećana za oko 2,5 puta. Međutim, pored ovako velikog porasta, stanarina je u odnosu na predratnu cenu stanarine porasla samo oko 5,5 puta, dok su cene svih ostalih artikala i usluga, izuzev električne energije, porasle najmanje 10 puta (prosečan porast cena na malo iznosi oko 26 puta).

Određena politika cena, kojom se nastojalo da se uvedu normalniji odnosi cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, s jedne, i između cena pojedinih grupa industrijskih proizvoda, s druge strane, odrazila se i na dinamiku cena na malo u periodu 1952—1962. (Tabela 8.)

TABELA 8 — INDEKSI CENA NA MALO PO GRUPAMA PROIZVODA 1953—1962. (1952 = 100)

Proizvodi	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Opšti indeks (sa uslugama)	100	95	104	110	111	113	115	123	132	141
Industrijski proizvodi—ukupno	93	88	94	98	98	100	100	104	109	114
Industrija prehrambenih proizvoda	91	84	89	93	93	94	95	99	104	109
Tekstilni proizvodi	90	72	79	79	79	78	75	75	76	79
Obuća	104	102	106	106	108	111	113	119	126	131
Aparati za domaćinstvo	87	80	82	82	81	82	82	83	89	94
Ogrev	59	65	69	75	76	78	79	90	102	105
Duvan	90	90	98	107	107	112	128	128	133	161
Poljoprivredni proizvodi—ukupno	113	107	130	138	139	142	143	158	178	206
Prehrambeni proizvodi—industrijski i poljoprivredni	108	107	124	133	135	138	141	151	165	185
Proizvodi od žitarica	112	91	130	136	135	134	139	139	152	166
Povrće	90	86	95	102	106	111	118	138	158	256
Voće	98	140	135	178	172	174	148	205	227	252
Sveže meso	114	134	158	155	170	192	198	246	270	280
Masnoće	115	118	147	174	172	165	160	145	156	190
Mleko i mlečni proizvodi	112	116	136	150	152	151	154	169	195	218

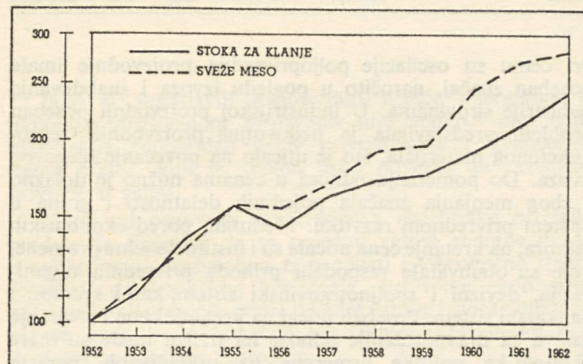
Cene na malo industrijskih proizvoda imale su sve do kraja 1960. niži nivo od cena u 1952. Od 1961. počinje blaži porast ovih cena i dolazi do povećanja marže u trgovini, radi poboljšanja materijalnog položaja trgovine kao delatnosti i omogućavanja veće akumulacije. Međutim, cene pojedinih grupa industrijskih proizvoda imale su suprotnu tendenciju kretanja (tabela 8). Do tendencije porasta cena na malo industrijskih proizvoda došlo je delimično i zbog povećanja lokalnog poreza na promet u 1961. i 1962.

Uzimajući cene iz 1952. kao bazu za upoređenje, može se reći da su tada cene tekstila i aparata za domaćinstvo bile previsoke u odnosu na cene obuće, te je u periodu do 1962. došlo do izmene odnosa cena, sa tendencijom pada cena tekstila i aparata za domaćinstvo i stalnim porastom cena obuće. Ovakvo kretanje cena na malo ovih grupa proizvoda je, prema tome, isto kao i kretanje cena proizvođača ovih proizvoda (vidi tabelu 4 i grafikon 3).

³ Podaci: V. Stipetić — »Razmatranja o jugoslovenskom tržištu prehrambenih proizvoda u razdoblju 1956—1961«, izdanje Agrarnog instituta, Zagreb, 1962.

Politika otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda i njihov nivo odrazili su se na nivo dinamike cena na malo odgovarajućih proizvoda, što se vidi, na primer, iz upoređenja kretanja otkupnih cena stoke za klanje i cena svežeg mesa na malo. (Grafikon 4).

GRAFIKON 4 — INDEKSI OTKUPNIH CENA STOKA ZA KLANJE I CENA SVEŽEG MESA NA MALO 1952—1962.

Dinamika cena svežeg mesa na malo pokazuje od 1959. veću tendenciju porasta od otkupnih cena, uglavnom zbog povećanja marže trgovine i velikog broja posrednika između proizvođača i potrošača.

Poseban problem u formiranju cena na malo predstavlja nedovoljna organizovanost trgovinske mreže i prilična lokalna zatvorenost tržišta, a svako zatvaranje prometa u lokalne granice negativno se odražava na reagovanje trgovine na ponudu i potražnju. Zbog toga se i dešava da su kroz duži period cene pojedinih artikala i usluga u nekim gradovima znatno više od cena u drugim gradovima. Prema statističkim podacima za 1962, razlika između najviše i najniže cene nekih artikala (krompir, pasulj, crni luk, jaja, mleko, itd.) iznosi preko 100% od prosečne cene za celu zemlju odgovarajućeg artikla. Isto tako, postoji znatna razlika u kretanju cena po republikama u odnosu na prosečnu cenu u celoj zemlji.

U periodu 1952—1962. došlo je do znatnog pomeranja *odnosa cena pojedinih artikala lične potrošnje*. Pomeranje odnosa cena između nekih industrijskih i poljoprivrednih artikala dato je u tabeli 9, koja pokazuje koliko se (količinski) moglo kupiti nekih prehrambenih artikala u 1952. i 1962. za jedan metar cica, odnosno jedan par radničkih cipela, jedan emajlirani štednjak ili jednu tonu lignita. (Tabela 9.)

TABELA 9 — ODNOSI CENA NEKIH INDUSTRIJSKIH I PREHRAMBENIH PROIZVODA LIČNE POTROŠNJE 1952. I 1962.*

Prehrambeni artikli	1 m cica		1 par radničkih cipela		1 emajlirani štednjak		1 tona lignita	
	1952	1962	1952	1962	1952	1962	1952	1962
Krompir (kg)	18,2	5,3	95	69	730	494	142	64,5
Pasulj (kg)	7,8	1,7	41	25	312	181	61	23
Jabuke (kg)	15	2,6	71	38,5	548	276	107	36
Mleko (litara)	16,5	4,2	86	63	659	452	128	59
Goveđe meso (kg)	3,1	0,6	16,1	9	124	64,5	24,2	8,4
Svinjsko meso (kg)	2,6	0,5	13,6	7,6	105	54,2	20,4	7,1
Hleb (kg)	12,5	4	65	60	498	430	97	56
Svinjska mast (kg)	2,4	0,6	12,3	8,3	95	59,2	18,4	7,7

* Odnosi cena izračunati prema podacima Statističkog biltena, br. 97/1957. i neobjavljenim podacima Saveznog zavoda za statistiku.

Porast cena prehrambenih proizvoda i pića odrazio se takođe na *cene ugostiteljskih usluga*, ali su cene hrane i pića rasle brže u ugostiteljstvu nego cene u prometu na malo i cene proizvođača. (Tabela 8 i 10.)

TABELA 10 — INDEKSI UGOSTITELJSKIH USLUGA 1953—1962. (1952 = 100)

Usluge	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Ukupno	121	128	138	156	170	180	187	198	272	310
Hrana	111	120	135	147	158	166	170	188	241	275
Alkoholna pića	124	124	135	147	168	184	195	191	258	297
Prenočišta	124	150	164	211	232	236	241	272	443	509

Porast cena ugostiteljskih usluga bio je nužan usled ranijeg nepovoljnog položaja ugostiteljstva (slaba opremljenost ugostiteljskih objekata, niske cene usluga, niska akumulativnost), a tek sa promenom obračunskog kursa dinara prema SAD dolaru (1961. godine 1 \$ = 600 din., a od 1962. godine 1 \$ = 750 din.) došlo je do bržeg razvoja turizma i do pomeranja cena u ugostiteljstvu uopšte.

Kretanje cena na malo artikala i usluga odrazilo se i na *porast tzv. indeksa troškova života*, pošto cene na malo služe za izračunavanje ovog indeksa. Međutim, iako su u periodu 1952—1962. cene imale uglavnom stalnu tendenciju porasta, to nije izazvalo smanjenje lične potrošnje. Povećanje proizvodnje i produktivnosti rada su glavni faktori koji su omogućili snažan porast lične potrošnje.

Globalna lična potrošnja (fizički obim, po cenama 1962) kretala se u poslednjih deset godina prema sledećim indeksima (1952 = 100):

Godina	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Indeks	102,6	109,8	119,7	119,7	137,4	144,3	168,9	178,3	197,4	202,8

Prema podacima ankete Saveznog zavoda za statistiku o porodičnim budžetima četvoročlanih radničkih i službeničkih domaćinstava, lična potrošnja anketiranih domaćinstava takođe pokazuje porast. Indeksi lične potrošnje ovih domaćinstava iznosili su (po cenama iz 1962, Ø 1956 = 100):

Godina	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Indeks	105,4	105,4	116,3	123,3	133,5	121,4

Povećanje lične potrošnje pokazuju i statistički podaci o proizvodnji i prometu na malo nekih artikala lične potrošnje po 1 stanovniku. (Tabela 11.)

TABELA 11 — PROIZVODNJA I PROMET NA MALO NEKIH ARTIKALA LIČNE POTROŠNJE PO 1 STANOVNIKU U 1953. I 1962.

Artikli	Proizvodnja po 1 stanovniku		Promet na malo po 1 stanovniku	
	1953	1962	1953	1962
Šećer (kg)	10	12	6,3	12,4
Jestivo ulje (kg)	1,6	3,9	1,2	2,7
Pamučne tkanine (m ²)	8	16	3,4*	5,3*
Vunene tkanine (m ²)	1	2,3	0,5	0,8
Čarape (pari)	1,1	2,2	0,9	1,6
Obuća (pari)	0,7	1,7	0,8	1,4
Sapun (kg)	1,3	3,1	1,0	1,6
Ugalj (kg)	662	1.311	64	289

* Dužni metar.

Kretanje cena od 1952. do 1962. moglo bi se po svojim karakteristikama podeliti na tri perioda: period 1952—1955. karakterističan je po neravnomernim promenama cena (pad i porast), pri čemu preovlađuje tendencija porasta cena; period 1956—1960. karakterišu relativno stabilne cene; u periodu 1960—1962. cene rastu znatno više nego u prethodna dva perioda (vidi tabelu 2). To pokazuje i sledeći prosečan porast cena u ova tri perioda. (Tabela 12.)

TABELA 12 — PROSEČAN PORAST CENA PO FAZAMA PROMETA U PERIODIMA 1952—1955, 1956—1959. I 1960—1962.

Period	(U %)		
	Cene proizvođača	Cene na veliko	Cene na malo
1952—1962	1,9	2,0	2,4
1952—1955	0,7	0,7	—0,2
1956—1959	0,7	0,4	1,6
1960—1962	2,0	2,7	2,6

U celom periodu 1952—1962. izdvajaju se godine 1955, 1961. i 1962, u kojima je došlo do većeg porasta cena u svim fazama prometa. (Tabela 13.)

Na kretanje cena u periodu 1952—1962. uticala je snažna ali neujednačena dinamika proizvodnje i potrošnje,

TABELA 13 — PROSEČAN PORAST CENA PO FAZAMA PROMETA U 1955, 1961. I 1962.

Godina	(U %, prethodna godina = 100)		
	Cene proizvođača	Cene na veliko	Cene na malo
1955	5,9	4,1	10,3
1961	6,2	6,6	6,9
1962	2,8	5,8	6,3

pri čemu su oscilacije poljoprivredne proizvodnje imale poseban značaj, naročito u pogledu izvoza i snabdevanja industrije sirovinama. U industrijskoj proizvodnji poseban problem predstavljala je nedovoljna proizvodnja reprodukcionog materijala, što je uticalo na povećanje njegovog uvoza. Do pomeranja odnosa u cenama nužno je dolazilo i zbog menjanja značaja pojedinih delatnosti i grana u opštem privrednom razvitku. Međutim, pored ekonomskih faktora, na kretanje cena uticale su i institucionalne promene, koje su obuhvatale raspodelu prihoda privrednih organizacija, devizni i spoljnotrgovinski sistem, kao i kreditni i bankarski sistem. Poseban uticaj na kretanje cena i stvaranje uslova za uravnoteženije odnose na tržištu imale su mere ekonomike politike usmerene na usklađivanje porasta investicija i potrošnje sa dinamikom proizvodnje.

P. K.

RAZVOJ ENERGETIKE

Iako u Jugoslaviji neposredno učešće energetike u ukupnom društvenom proizvodu nije veliko,¹ ona ipak predstavlja neophodan uslov privređivanja i izvanredno važan faktor, koji je veoma usko povezan sa razvojem privrede u celini.

Jednu od osnovnih karakteristika energetske privrede predstavlja činjenica da se pojedini vidovi energije mogu u velikoj meri međusobno zamenjivati i višestepeno transformirati do konačnog korišćenja. Pri tome ekonomski racionalnija rešenja zavise od adekvatnog izbora pojedinih vidova energije za konačno korišćenje u pojedinim privrednim namenama potrošnje.

U ovoj informaciji prikazani su izvori energije,² proizvodnja i potrošnja po osnovnim sektorima.

Da bi se dala što realnija ocena njihovih tokova, sve vrste energije, koje su po svojim fizičkim jedinicama mere heterogene, svedene su na jednu zajedničku jedinicu mere, iako ta jedinica ne može potpuno odražavati ni energetske niti ekonomsku ekvivalentnost. Svodna termička jedinica upotrebljena u ovoj informaciji je kilokalorija (kcal), koja je izabrana zbog toga što se svi vidovi energije neposredno i potpuno mogu pretvoriti u termičku energiju, a većina celokupne proizvedene energije koristi se i utroši kao termička energija, dok se daleko manji deo koristi za druge namene.³ Ova opšta jedinica mere usvojena je gotovo u svim zemljama i međunarodnim organizacijama.

Hydroenergija je obračunata na bazi ekvivalentne energije uglja koji bi bio potreban da se proizvede ista količina termoelektrične energije, bez obzira na to što električna energija u potrošnji ima termički ekvivalent od 860 kcal za 1 kWh. Ovaj način valoriziranja hidroenergije primenjen je u SSSR, SAD, Italiji i u analizama OEEC.

S obzirom da se energija troši netransformirana, kao primarna energija,⁴ a u mnogostrukim fazama svoje transformacije i kao sekundarna energija,⁵ to su u ovoj informaciji obrađeni najvažniji tokovi energije uključujući i odnosne transformacije.

PROIZVODNJA PRIMARNE ENERGIJE⁶

U okviru proizvodnje primarne energije obuhvaćeni su sledeći energetske izvori: hidroenergija, kameni i mrki

¹ Društveni proizvod energetike učestvovao je 1961. u ukupnom društvenom proizvodu sa oko 6,2%.

² Informacijom nije obuhvaćena energija ogrevnog drveta i poljoprivrednih otpadaka, iako je ona još uvek značajna, jer statistička služba evidentira samo seču ogrevnog drveta iz šumskih gazdinstava, što predstavlja srazmerno mali deo ovih energetskih sirovina, dok se seljačka seča i poljoprivredni otpaci ne evidentiraju. Prema nekim procenama, ogrevno drvo i poljoprivredni otpaci iznose 37%—47% od ukupne potrošnje svih ostalih vidova energije.

³ O energetske proizvodnji izraženoj kroz uslovni kameni uglj (ekvivalentni) kao srodnu (zajedničku) jedinicu mere, kao i opširniji prikaz prirodnih energetskih potencijala Jugoslavije i razvoja energetske proizvodnje pre rata i u periodu 1945—1960. vidi »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 247—250 (51—54).

⁴ Primarna energija je ona koja se dobija neposredno eksploatacijom prirodnih izvora (hidroenergija, uglj, sirova nafta, prirodni gas, itd.)

⁵ Sekundarna energija je primarna energija transformirana u druge vidove energije preko energetskih postrojenja (termoelektrane, koksare, rafinerije, itd.)

⁶ Opširnije o primarnoj energiji vidi: »Proizvodnja i potrošnja uglja 1956—1961«, »Jug. pregled«, 1962, jun, str. 245—251 (111—117) i »Proizvodnja i prerađivanje nafte«, »Jug. pregled«, 1960, oktobar, str. 413—415 (77—79), a o hidroenergiji »Jug. pregled«, 1957, mart, str. 126—128 (30—32) i 1960, jun, str. 259—262 (43—46).

ugalj, lignit, sirova nafta i prirodni gas. Fizički obim proizvodnje u 1951, 1956. i 1961, odnosno u petogodišnjim periodima 1951—1956. i 1956—1961. bio je sledeći (tabela 1):⁷

TABELA 1 — FIZIČKI OBIM PROIZVODNJE PRIMARNE ENERGIJE PO IZVORIMA U 1951, 1956. I 1961.

Izvori energije	Jedinica mere	1951	1956	1961	Indeksi	
					1956 1951	1961 1956
Hydroenergija	milijardi kWh	1.357	2.870	5.658	212	197
Ugalj	000 tona	12.042	17.101	24.073	143	141
Sirova nafta	000 tona	148	294	1.341	200	455
Prirodni gas	000 Nm ³	16.000	42.000	122.000	263	290

Podaci: »Energetska privreda Jugoslavije i metodologija projiciranja energetike«, materijali Saveznog zavoda za privredno planiranje, mart 1963. Iz tog izvora uzeti su i podaci u ostalim tabelama ukoliko uz njih nije naznačen poseban izvor.

Indeksi fizičkog obima porasta proizvodnje pojedinih izvora primarne energije pokazuju da je najbrže rasla proizvodnja sirove nafte, naročito u periodu 1956—1961, a zatim prirodnog gasa i hidroenergije, dok je najblaži porast imala proizvodnja uglja.

Proizvodnju primarne energije iz svih izvora, izraženu u kilo-kalorijama i po petogodišnjim periodima, pokazuje tabela 2:

TABELA 2 — KALORIČNI OBIM PROIZVODNJE PRIMARNE ENERGIJE PO IZVORIMA U 1951, 1956. I 1961.

(U 000 milijardi kcal)

Izvori energije	1951	1956	1961	Indeksi	
				1956 1951	1961 1956
Hydroenergija	9,4	15,7	23,3	167	149
Ugalj	43,4	59,0	78,3	136	133
Sirova nafta	1,5	3,0	13,5	200	450
Prirodni gas	0,1	0,4	1,1	400	275
Ukupno	54,4	78,1	116,2	144	149

Karakteristike porasta fizičkog obima proizvodnje primarne energije po pojedinim izvorima odražavaju se i u njihovom porastu po kalorijskom obimu za pojedine petogodišnje periode. Ukupna energetska proizvodnja u periodu 1956—1961. rasla je nešto brže nego u periodu 1951—1956.

Ukupna energetska proizvodnja rasla je u periodu 1956—1961. sa prosečnom stopom od 7,9%, dok je u okviru ove proizvodnje prosečna stopa porasta proizvodnje sirove nafte iznosila 24,6%, hidroenergije 9,5%, a uglja 6,1%.

Ova neujednačenost porasta proizvodnje po pojedinim izvorima primarne energije imala je za posledicu izmenu njihovog učešća u ukupnoj proizvodnji. (Tabela 3.)

TABELA 3 — UČEŠĆE POJEDINIH IZVORA PRIMARNE ENERGIJE U NJENOJ UKUPNOJ PROIZVODNJI 1951. 1956. I 1961.

(U %)

Godina	Hydroenergija	Ugalj	Sirova nafta	Prirodni gas
1951	17,4	79,7	2,7	0,2
1956	20,1	75,6	3,8	0,5
1961	20,0	67,5	11,6	0,9

⁷ Fizički obim pojedinih vrsta energije izražen je kalorijama prema njihovoj kaloričnoj vrednosti, ali ona nije uzeta fiksno već je menjana u zavisnosti od kvaliteta pojedinih vrsta energetskih sirovina.

Učešće uglja u ukupnoj proizvodnji primarne energije opadalo je sa prosečnom godišnjom stopom od oko 2%. Međutim, ugalj je i dalje glavni nosilac ukupne energetske privrede Jugoslavije. Njegovo smanjeno učešće u ukupnoj proizvodnji nije bilo toliko posledica povećanja učešća hidroenergije i nafte, već pretežno posledica njegovog racionalnijeg korišćenja, kako pri direktnoj potrošnji, tako i pri transformaciji i preradi u druge vidove energije (termoelektrane, gas-generatori, centralna loženja, itd.). Glavna ušteda uglja proizlazi iz znatno smanjenog normativu kod proizvodnje termoelektrične energije, što je posledica puštanja u pogon većeg broja savremenih termoelektrana. U 1951. specifični utrošak uglja za proizvodnju 1 kWh termoelektrične energije iznosio je 6.380 kcal/kWh,⁸ a 1961. samo 3.800 kcal/kWh, što odgovara uštedi od oko 5,5 miliona tona lignita.

Proizvodnju uglja karakterišu: spor porast proizvodnje kamenog uglja (prosečna godišnja stopa 2,8%), nešto jači porast proizvodnje mrkog uglja (prosečna godišnja stopa 3,2%) i znatniji porast proizvodnje lignita (prosečna godišnja stopa 12,3%). Takva struktura porasta proizvodnje je posledica strukture rezervi uglja u Jugoslaviji, u kojoj lignit učestvuje sa 90%. Pored toga, lignit ima najpovoljnije montageološke uslove eksploatacije, koji omogućavaju veliki obim proizvodnje, veliku produktivnost uz niske troškove proizvodnje, kao i proizvodnju na površinskim kopovima. Veliki porast proizvodnje lignita i njegovo sve veće učešće u ukupnoj proizvodnji uglja imalo je za posledicu opadanje prosečne kalorične vrednosti uglja od 3.600 kcal/kg u 1951. na 3.240 kcal/kg u 1961. Ova činjenica se odrazila na sve veće opterećenje železničkog saobraćaja. Tako je u 1951. ugalj činio 25,8% od ukupno prevezene robe, a u 1960. godini 30,2%.

Proizvodnja hidroenergije rasla je sa prosečnom godišnjom stopom od 15,4%. Međutim, ako se valorizuje na osnovu termoekvivalenta za proizvodnju iz termoelektrana, ova stopa je znatno niža: 9,5% prosečno godišnje, što je posledica znatnog sniženja normativu utroška uglja kod termoelektrana.

Kod *strove nafte* karakterističan je osetan porast proizvodnje u poslednjim godinama, koji je nastao usled puštanja u eksploataciju dosad najbogatijih naftonosnih polja (Kloštar, Stružec i Elemir). Pored toga, ovaj porast je rezultat investicionih ulaganja i primene savremenih sredstava u istražne radove i eksploataciju.

U okviru proizvodnje primarne energije proizvodnja *prirodnog gasa* je neznatna. Mada su postojale prirodne rezerve, veća proizvodnja nije se mogla ostvariti zbog nedovoljne gasne mreže. Pored toga, i tamo gde je postojala — nije došlo do priključivanja potencijalnih potrošača.

UVOZ I IZVOZ ENERGIJE

Energetske potrebe za primarnom energijom, kao i za sekundarnim vidovima energije, bile su u proteklom periodu zadovoljene uglavnom domaćom proizvodnjom. Uvožene su samo one vrste energetskih sirovina kojih nije bilo u zemlji (antracit, ugalj za koksiranje) ili kojih nije bilo dovoljno (kameni ugalj, koks, sirova nafta i pojedini derivati nafte).

Izvoz energije bio je relativno nizak i sveo se samo na ugalj, u količinama koje su bile ograničene plasmanom na inostranom tržištu, i na naftine derivate, koji su se pojavili kao neminovni viškovi u preradi nafte. (Tabela 4).

Saldo uvoza—izvoza energije u celom proteklom periodu bio je negativan i iznosio je po kalorijskom obimu maksimalno 16%, a u proseku oko 13% od ukupne potrošnje energije.

Iako po kalorijskom obimu ne izgleda naročito velik, negativni saldo uvoza—izvoza ipak predstavlja znatno opterećenje sa gledišta platnog bilansa. Tako je u 1952,

TABELA 4 — UVOZ I IZVOZ ENERGIJE U 1951, 1956. I 1961. (U 000 milijardi kcal)

Godina	Uvoz	Indeks uvoza 1951 = 100	Izvoz	Indeks izvoza 1951 = 100	Učešće salda uvoza—izvoza u ukupnoj potrošnji energije u %
1951	8,3	100,0	2,0	100,0	10,3
1956	16,7	202,1	1,8	90,5	16,0
1961	17,0	205,3	4,0	196,4	10,1

negativni saldo energetike angažovao 26,1, a u 1960. godini 40,0 miliona dolara. Pri tome treba napomenuti da su veći poremećaji na svetskom tržištu znatno uticali na devizno opterećenje uvoza energetskih sirovina. Na primer, u 1957, za vreme suecke krize, uvoz energetike bio je po kalorijskom obimu na istom nivou kao i u 1960, ali je devizno opterećenje bilo za 50% veće.

Karakteristično je za protekli period da je saldo uvoza—izvoza čvrstih goriva (ugalj za koksiranje, metalurški koks i antracit) bio u stalnom porastu: sa oko 2.500 milijardi kcal u 1951. porastao je na oko 11.100 milijardi kcal u 1961. Nasuprot tome, saldo uvoza—izvoza tečnih goriva u istom periodu pokazuje tendenciju opadanja: od 4.000 milijardi kcal smanjen je na oko 2.100 milijardi kcal.

Ovakvo kretanje izazvali su uglavnom razvoj crne metalurgije i povećana proizvodnja domaće nafte i prirodnog gasa.

POTROŠNJA PRIMARNE ENERGIJE

Usled brzog razvoja celokupne privrede potrošnja primarne energije⁹ porasla je u desetogodišnjem periodu 1951—1961. više nego dvostruko. (Tabela 5.)

TABELA 5 — UKUPNA POTROŠNJA PRIMARNE ENERGIJE U 1951, 1956. I 1961.

Godina	Ukupna potrošnja u 000 milijardi kcal	Indeks
1951	59,1	100,0
1956	91,8	155,3
1961	128,1	216,8

Prosečna godišnja stopa porasta potrošnje energije u periodu 1951—1961. iznosila je 8,0%, odnosno u periodu 1951—1956 — 9%, a u periodu 1956—1961 — 7%. U pojedinim godinama, međutim, bilo je vrlo velikih odstupanja od proseka: od —0,8 do +18,5%. Na ovako neravnomerno kretanje potrošnje energije uticali su mnogobrojni faktori: kretanje pojedinih oblasti privrede (industrije, saobraćaja, poljoprivrede, i dr.), ulazak u pogon intenzivnih potrošača energije, kolebanja kod široke potrošnje pojedinih vidova energije u zavisnosti od cena, klimatski uslovi u pojedinim godinama, itd.

Jugoslavija spada u red zemalja koje imaju visoku stopu porasta energetske potrošnje, ali je po potrošnji po stanovniku još uvek na veoma niskom nivou (u 1961. godini 0,8 miliona kcal). Takva upoređenja, međutim, ipak ne daju potpuno realnu sliku, jer većina zemalja koje imaju veću potrošnju po stanovniku za grejanje troše pretežno ugalj, plin i tečno gorivo, dok je u Jugoslaviji učešće ogrevnog drveta još uvek visoko. Pored toga, na potrošnju energije za grejanje utiču i različiti klimatski uslovi u pojedinim zemljama. (Tabela 6.)

UČEŠĆE POJEDINIH VIDOVA PRIMARNE ENERGIJE U UKUPNOJ POTROŠNJI. U posmatranom periodu energetska potrošnja je ostvarila ne samo znatan porast, nego i promenu strukture po pojedinim vidovima primarne energije. To je uglavnom rezultat uvođenja savremenih

⁸ Na generatoru.

⁹ Potrošnja primarne energije obuhvata celokupnu utrošenu primarnu energiju, bez obzira da li je proizvedena u zemlji ili je uvezena.

TABELA 6 — POTROŠNJA ENERGIJE U POJEDINIM ZEMLJAMA PO STANOVNIKU U 1955. I 1959.

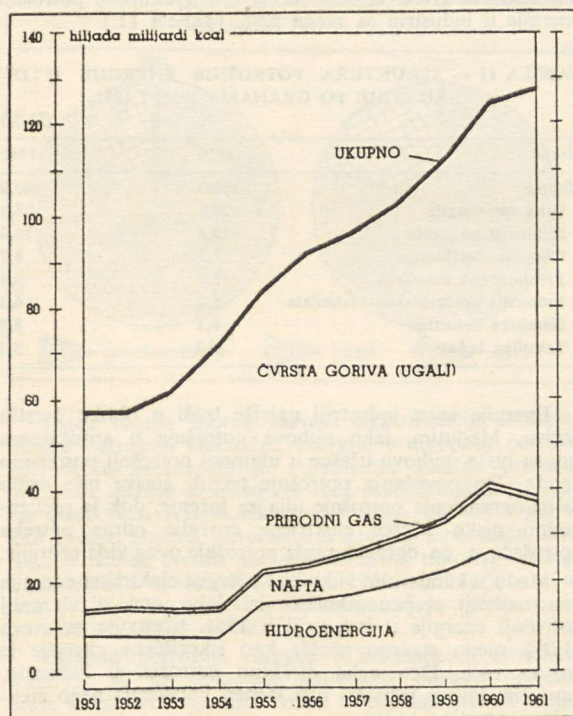
(U milionima kcal)		
Zemlja	1955	1959
Evropa (bez SSSR)	16,1	16,8
SSSR	15,4	20,3
SAD	60,9	60,9
Austrija	14,7	16,1
Bugarska	5,6	8,4
Francuska	16,8	17,5
Italija	6,3	8,4
Jugoslavija	4,7	6,2
Mađarska	10,5	11,9
Nemačka Demokratska Republika	27,3	30,1
Savezna Republika Nemačka	23,1	23,1
Turska	2,1	2,1

Podaci: Izračunato na bazi podataka iz ST/ECE/COAL 5, Ženeva, 1961.

tehnoloških procesa u proizvodnji i potrošnji energije, kao i primene sve većeg obima plemenitijih vidova energije (hidroenergije i nafte) usled izgradnje novih hidrokapaciteta i otkrivanja i većeg korišćenja novih rezervi nafte.

Učešće čvrstih goriva u ukupnoj energetskej potrošnji je smanjeno od 75,8% u 1951. na 68,9% u 1961, dok je učešće hidroenergije u istom periodu poraslo od 15,7% na 18,1%, nafte od 8,2% na 12,1%, a prirodnog gasa od 0,3% na 0,9%. Slična tendencija se ispoljava i u strukturi energetske potrošnje u svetu uopšte, a u nekim zemljama i u znatno većoj meri, što zavisi od strukture energetskih rezervi i obima korišćenja plemenitijih vidova primarne energije, kao i od platnog bilansa pojedinih zemalja, odnosno od mogućnosti uvoza nafte.

GRAFIKON 1 — STRUKTURA UKUPNE POTROŠNJE PRIMARNE ENERGIJE PO VIDOVIMA ENERGIJE 1951—1961.

TRANSFORMACIJA PRIMARNE ENERGIJE. Primarne vidove energije delom koriste direktno krajnji potrošači, a delom se višestepeno prerađuju do onog vida koji je potreban potrošaču. Takozvana prva faza transfor-

macije obuhvata prerađivanje energije u termoelektranama, koksarama, plinarama i rafinerijama nafte. Obim primarne energije namenjene transformaciji u stalnom je porastu, izuzev kod plinara, koje su zbog zastarelosti stagnirale. (Tabela 7.)

TABELA 7 — PRIMARNA ENERGIJA UTROŠENA ZA TRANSFORMACIJU U 1951, 1956. I 1961.

(U milijardama kcal)				
	1951	1956	1961	Indeks 1961/1956*
Ukupno	12.891	28.425	41.168	144,8
Za termoelektrane	7.535	10.627	16.244	152,9
Za koksare i plinare	301	8.724	10.669	122,3
Za rafinerije	5.065	9.074	14.255	157,1
Stopa porasta u periodu 1957—1961*	7,6%			

* Bez transformacije uglja kod pojedinih industrijskih preduzeća preko gas-generatora, jer se ne raspolaže potrebnim podacima, a taj deo transformirane energije bio je i relativno mali u odnosu na celokupnu energiju namenjenu za transformacije.

Indeks i stopa porasta na bazi 1961. dali bi nerealnu sliku, jer prerađivanje uglja u koksarama nije postojalo.

Ukupna primarna energija namenjena za transformaciju porasla je u toku 10 godina za 3,2 puta, jer su u ovom periodu ušle u pogon koksare u Lukavcu i Zenici.

SEKUNDARNA ENERGIJA

Ukupna proizvodnja sekundarnih vidova energije i neenergetskih proizvoda u procesu transformacije porasla je u istom periodu za preko četiri puta. (Tabela 8.)

TABELA 8 — PROIZVODNJA SEKUNDARNIH VIDOVA ENERGIJE U 1951, 1956. I 1961.

(U milijardama kcal)				
	1951	1956	1961	Indeks 1961/1956*
Ukupno	6.231	18.723	27.258	145,1
Termoelektrična energija	1.026	1.873	3.669	195,9
Proizvodi koksara i plinara	295	8.170	9.728	119,1
Proizvodi rafinerija	4.910	8.680	13.961	159,7
Stopa porasta u periodu 1957—1961*	7,9%			

* Indeks i stopa porasta na bazi 1951. dali bi nerealnu sliku, jer prerađivanje uglja u koksarama nije postojalo.

Stopa porasta proizvodnje sekundarne energije takođe je rasla nešto brže od stope porasta utrošene primarne energije, što ukazuje na poboljšanje iskorišćavanja primarne energije. Sa porastom ukupne potrošnje energije usledio je daleko veći porast dela energije koji je korišćen preko transformacije. Ukupna potrošnja energije povećala se u posmatranom periodu za 216,8%, a potrošnja primarne energije za transformaciju za 319,4%. Pri tome je neprestano rasla direktna potrošnja plemenitijih sekundarnih vidova energije, za čije dobijanje su korišćeni pretežno slabiji vidovi primarne energije. Učešće primarnih vidova energije u prvoj fazi transformacije iznosilo je u 1951. godini 21,8%, a u 1961 — 32,5%. Učešće čvrstih goriva (pretežno lignita) za transformaciju takođe je poraslo u istom periodu od 17,2% na 30,2%. Međutim, veliki deo uglja konzumiran je za direktnu potrošnju, pri čemu je iskorišćenje nepovoljnije nego kada bi se ova energetska sirovina transformirala u plemenitije vidove energije i kao takva koristila kod potrošača.

U posmatranom desetogodišnjem periodu takođe se znatno poboljšao stepen iskorišćenja primarne energije u procesu transformacije, koji je povećan od 48,1% na 66,3%. To je bio rezultat puštanja u pogon novih kapaciteta sa savremenijim tehnološkim procesom proizvodnje sekundarne energije, a naročito novih termoelektrana, sa većim

agregatima i mogućnošću korišćenja niskovrednih ugljeva, kao i povećanog vremenskog korišćenja pojedinih racionalnih termoelektrana. Step en iskorišćenja transformacije energije u termoelektranama porastao je od 14% u 1951. na oko 22% u 1961, a specifična potrošnja kalorija za 1 kWh proizveden u termoelektrani smanjena je u istom periodu sa 6.960 na 4.120 kcal/kWh.¹⁰

S obzirom da se u procesu transformacije jedan deo ulazne energije pretvara u neenergetske proizvode (katran, bitumen, maziva ulja, i sl.), neto energetska potrošnja je manja od ukupne potrošnje energije. (Tabela 9.)

TABELA 9 — ISKORIŠĆENJE ENERGIJE U PROCESU TRANSFORMACIJE U 1951, 1956. I 1961.

(U 000 milijardi kcal)

Godina	Ukupna energija za transformaciju	Proizvodna sekundarna energija	Neenergetski proizvodi	Gubici u transformaciji	% iskorišćenja primarne energije u procesu transformacije	% gubitka pri transformaciji primarne energije
1951	12,9	5,7	0,6	6,6	44,2	51,9
1956	28,5	17,6	1,1	9,8	61,8	34,4
1961	41,2	25,1	2,2	13,9	60,9	33,7

Gubici pri transformaciji primarne energije su u 1956. u odnosu na 1951. znatno opali, tj. korišćenje primarne energije u procesu prerade je poraslo, što ukazuje da se tehnološki proces prerade u tom periodu stalno poboljšavao.

U 1961. gubici u procesu transformacije su u odnosu na 1956. samo neznatno smanjeni, ali to nije bilo posledica pogoršanja tehnološkog procesa prerade, već posledica povećanja proizvodnje termoelektrana, gde su od 1956. ulazili u pogon veći i značajniji kapaciteti, koji su, i pored poboljšanja stepena iskorišćenja, imali procentualno veće gubitke u odnosu na druge vrste kapaciteta prerade primarne energije.

POTROŠNJA SVIH VIDOVA ENERGIJE KOD KRAJNJIH POTROŠAČA

Pod ukupnom potrošnjom energije podrazumeva se celokupna potrošnja svih vidova energije, bez obzira da li je ona iz domaće proizvodnje ili iz uvoza. Ukupna potrošnja energije obuhvata sve vidove primarne energije i sve vidove sekundarne energije koji su potrošeni kod krajnjeg potrošača.

Ukupna potrošnja energije dobija se kada se od ukupne potrošnje primarne energije odbiju gubici pri transformaciji i prenosu, neenergetski proizvodi i razlika obračunatog hidroekvivalenta kod proizvodnje i potrošnje.¹¹ Ovako izračunata potrošnja nazvana je »potrošnjom neto energije«.

Potrošnja neto energije u celom periodu 1951—1961. kretala se na oko 72% ukupne potrošnje primarne energije, što ukazuje na konstantan međusobni odnos. (Tabela 10.)

TABELA 10 — POTROŠNJA NETO ENERGIJE U 1951, 1956. I 1961.

(U 000 milijardi kcal)

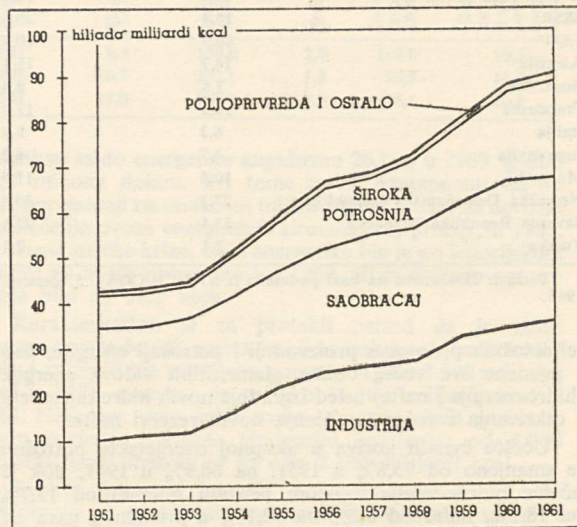
Godina	Ukupna potrošnja primarne energije	Gubici u transformiranju i prenosu	Neenergetski proizvodi	Razlika obračunatog ekvivalenta hidroenergije	Neto energetska potrošnja	Odnos neto potrošnje prema ukupnoj potrošnji primarne energije
1951	59,1	6,8	0,8	8,1	43,4	73,5
1956	91,8	10,2	1,2	13,0	67,4	73,5
1961	128,1	15,7	2,3	18,2	91,9	71,7

¹⁰ Prosek za javne i industrijske termoelektrane.

¹¹ Hidroenergija kao primarni vid energije valorizovana je kod proizvodnje prema ekvivalentnoj energiji iz uglja koja je potrebna za proizvodnju termoelektrične energije. Međutim, kod potrošnje hidroenergije je valorizovana sa 860 kcal/kWh.

Glavne oblasti potrošnje neto energije su: industrija, saobraćaj, poljoprivreda i široka potrošnja.

GRAFIKON 2 — STRUKTURA POTROŠNJE NETO ENERGIJE PO POTROŠAČIMA 1951—1961.

POTROŠNJA ENERGIJE U INDUSTRIJI. U oblasti industrije najveći potrošači energije su: crna metalurgija, industrija nemetala i obojena metalurgija, koje apsorbuju preko 50% od ukupne energetske potrošnje u industriji. Po intenzitetu potrošnje energije zatim slede: prehrambena industrija, industrija građevinskog materijala, hemijska industrija i tekstilna industrija, koje zajedno troše oko 26% ukupne potrošnje energije u industriji. Ostalih 14 industrijskih grana zajedno učestvuju u ukupnoj potrošnji energije u industriji sa svega 22%. (Tabela 11.)

TABELA 11 — STRUKTURA POTROŠNJE ENERGIJE U INDUSTRIJI PO GRANAMA 1956. I 1961.

(U %)

Grane	1956	1961
Ukupno	100,0	100,0
Crna metalurgija	29,8	28,8
Industrija nemetala	13,7	13,6
Obojena metalurgija	9,2	8,7
Prehrambena industrija	7,1	6,4
Industrija građevinskog materijala	6,2	6,2
Hemijska industrija	6,3	8,0
Tekstilna industrija	6,2	5,3

Energija se u industriji najviše troši u obliku čvrstih goriva. Međutim, iako njihova potrošnja u apsolutnom iznosu raste, njihovo učešće u ukupnoj potrošnji postepeno opada. Do povećanja potrošnje tečnih goriva nije došlo usled ograničenja potrošnje ulja za loženje, dok je procentualno nisko učešće električne energije odraz potreba potrošača a ne ograničavanja potrošnje ovog vida energije.

Među sekundarnim vidovima energije električna energija ima najbolji stepen iskorišćenja. Iako ona u ukupnoj potrošnji energije u industriji u 1961. učestvuje sa svega 11,0%, njeno stvarno učešće kao iskorišćene energije je znatno veće. Deo uglja direktno potrošen u industriji, naprotiv, ima u proseku niži stepen korišćenja nego električna energija.

Odnos potrošnje energije u industriji prema ostvarenom društvenom proizvodu i fizičkom obimu proizvodnje industrije pokazuje tendenciju postepenog sniženja utroška energije, što znači da se sa istim utroškom energije dobija veći društveni proizvod. Tako je u 1952. sa 1.000 kcal

ostvareno 22,0 din. društvenog proizvoda u industriji, a u 1961. godini 27,0 din.

Drugu karakteristiku kretanja potrošnje energije u industriji u periodu 1951—1961. predstavlja znatno brži porast potrošnje energije (koja je povećana za 134%) od porasta zaposlenosti (koja je povećana za 79%). (Tabela 12.)

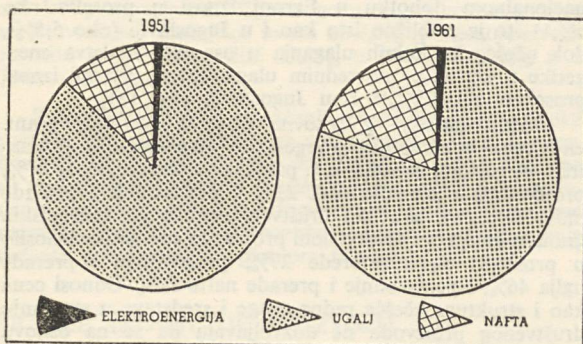
TABELA 12 — POTROŠNJA ENERGIJE I ZAPOSLENOST U INDUSTRIJI 1951, 1956. I 1961.

Godina	Neto potrošnja energije u 000 milijardi kcal	Indeks	Broj zaposlenih u industriji u hiljadama	Indeks	Potrošnja po zaposlenom u milionima kcal
1951	19,9	100,0	645,0	100,0	30,9
1956	33,7	169,5	835,4	129,5	40,4
1961	46,7	234,4	1.153,0	178,8	40,5

U periodu 1951—1956. zapažen je porast potrošnje energije po zaposlenom usled porasta mehanizacije, a u periodu 1956—1961. ona se zadržala na približno istom nivou, što je u prvom redu rezultat poboljšanja tehnološkog procesa,¹² a delimično i bržeg porasta broja zaposlenih.

POTROŠNJA ENERGIJE U SAOBRAČAJU.¹³ U posmatranom periodu učešće potrošnje u saobraćaju u ukupnoj neto energetske potrošnji u zemlji imalo je izrazitu tendenciju opadanja i smanjilo se od 34% u 1951. na 24% u 1961. Do ovakvog kretanja je došlo usled znatno racionalnijeg korišćenja uglja u železničkom saobraćaju, a u poslednjim godinama i usled postepene preorijentacije saobraćaja na plemenitije vidove energije, naročito na tečna goriva.

GRAFIKON 3 — STRUKTURA UKUPNE POTROŠNJE ENERGIJE U SAOBRAČAJU PO VIDOVIMA ENERGIJE 1951. I 1961.

Usled veoma sporog razvoja elektrifikacije železnice, učešće potrošnje električne energije u ukupnoj potrošnji energije u saobraćaju je minimalno. Znatne promene, međutim, nastale su usled sve veće preorijentacije železnica na dizel vuču i pomorskog saobraćaja na tečna goriva, kao i usled stalnog povećanja drumskog saobraćaja. Zbog toga je učešće čvrstih goriva u ukupnoj potrošnji energije u saobraćaju opalo od 87,1% u 1951. na 71,0% u 1961, dok je u istom periodu učešće potrošnje tehničkih goriva poraslo od 12,6% na 28,6%.

Ukupna potrošnja energije u železničkom saobraćaju stagnira, ali se primećuje tendencija porasta potrošnje nafte usled uvođenja dizel vuče. U pomorskom saobraćaju

potrošnja energije je udvostručena, pri čemu potrošnja čvrstih goriva stagnira, dok se potrošnja nafte stalno povećava. U rečnom saobraćaju potrošnja energije stagnira, a u vazdušnom i drumskom, koji koristi skoro isključivo naftu, potrošnja energije je udvostručena. (Tabela 13.)

TABELA 13 — OBIM I STRUKTURA POTROŠNJE ENERGIJE PO GRANAMA SAOBRAČAJA I VRSTAMA ENERGIJE 1955* I 1961.

Grana saobraćaja	1955		1961	
	milijardi kcal	%	milijardi kcal	%
Železnički — ukupno	14.565	100,0	15.423	100,0
Električna energija	22	0,2	38	0,3
Čvrsta goriva	14.194	97,4	14.678	95,1
Nafta (derivati)	349	2,4	707	4,6
Pomorski — ukupno	1.242	100,0	2.221	100,0
Čvrsta goriva	750	60,0	760	34,2
Nafta (derivati)	492	40,0	1.461	65,8
Rečni — ukupno	502	100,0	518	100,0
Čvrsta goriva	317	63,0	309	59,5
Nafta (derivati)	185	37,0	209	40,5
Vazdušni — ukupno	52	100,0	105	100,0
Nafta (derivati)	52	100,0	105	100,0
Drumski — ukupno	1.860	100,0	4.220	100,0
Električna energija	34	1,8	65	1,5
Nafta (derivati)	1.826	98,2	4.155	98,5

* Za 1951. i 1956. godinu nema podataka.

POTROŠNJA ENERGIJE U POLJOPRIVREDI. Ukupna neto energetska potrošnja u poljoprivredi porasla je u periodu 1951—1961. trostruko. Međutim, i pored ovakvog porasta, njeno učešće u ukupnoj energetske potrošnji je neznatno (1951 — 1,2%, a 1961 — 1,6%). Srazmerno razvoju motorizacije i mehanizacije poljoprivrede pokazuje se i tendencija porasta potrošnje energije. Skoro celokupna energetska potrošnja u poljoprivredi odnosi se na derivate nafte, uglavnom plinsko ulje. (Tabela 14.)

TABELA 14 — POTROŠNJA POJEDINIH VIDOVA ENERGIJE U POLJOPRIVREDI 1951, 1956. I 1961.

Godina	Ukupno		Elektroenergija		Naftini derivati	
	milijardi kcal	% učešća	milijardi kcal	% učešća	milijardi kcal	% učešća
1951	508	100	—	—	508	100
1956	692	100	—	—	692	100
1961	1.584	100	20	2	1.564	98

POTROŠNJA ENERGIJE U SEKTORU ŠIROKE POTROŠNJE. Pod širokom potrošnjom energije podrazumeva se potrošnja u domaćinstvima, ustanovama, trgovini, ugostiteljstvu, zanatstvu, komunalnim delatnostima, i sl. Potrošnja energije u ovom sektoru pokazuje tendenciju porasta ne samo po obimu, već i po učešću u ukupnoj potrošnji energije. U periodu 1951—1961. prosečna godišnja stopa porasta potrošnje energije u ovom sektoru iznosila je oko 10%, dok je njeno učešće u ukupnoj potrošnji energije u 1951. iznosilo 18,4%, a u 1961. godini 22,5%.

U ovom sektoru nije došlo do znatnijih promena u strukturi potrošnje pojedinih vidova energije, osim izvesnog manjeg opadanja učešća čvrstih i tehničkih goriva i gasa, kao i odgovarajućeg porasta učešća električne energije. (Tabela 15.)

I pored porasta učešća električne energije, uglj je još uvek glavni nosilac podmirivanja energetskih potreba široke potrošnje.

Do smanjenja učešća tehničkih goriva i gasa u širokoj potrošnji došlo je usled nerešenih problema distribucije prirodnog i tečnog gasa, a u manjoj meri usled postepenog smanjenja potrošnje petroleuma za osvetljenje usled elektrifikacije.

¹² Normalno je da sa porastom stepena mehanizacije potrošnja energije po zaposlenom raste, i obrnuto, da se sa uvođenjem savremenijih tehnoloških procesa smanjuje.

¹³ Uključena energetska potrošnja u svim granama saobraćaja, sem snabdevanja jugoslovenskih brodova i aviona u stranim lukama odnosno aerodromima.

GRAFIKON 4 — STRUKTURA UKUPNE POTROŠNJE ENERGIJE U OBLASTI ŠIROKE POTROŠNJE PO VIDOVIMA ENERGIJE 1951. I 1961.

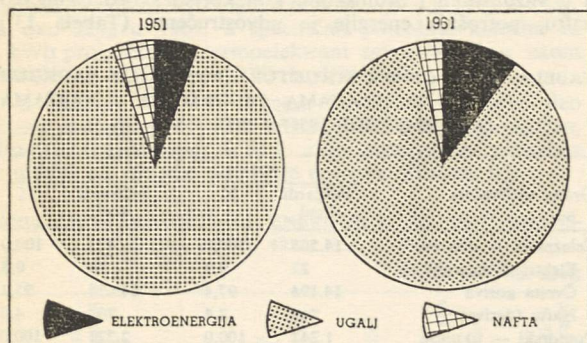

TABELA 15 — STRUKTURA POTROŠNJE ENERGIJE U SEKTORU ŠIROKE POTROŠNJE PO VIDOVIMA ENERGIJE 1951, 1956. I 1961.

Godina	Ukupno		Elektroenergija		Čvrsta goriva		Nafta (derivati) i gas	
	000 milijardi kcal	% učešća	000 milijardi kcal	% učešća	000 milijardi kcal	% učešća	000 milijardi kcal	% učešća
1951	8,0	100	0,4	5,0	7,2	90,0	0,4	5,0
1956	13,4	100	1,0	7,5	12,0	89,6	0,4	2,9
1961	20,7	100	2,0	9,7	18,0	87,0	0,7	3,3

Ukupna potrošnja energije u ovoj oblasti porasla je u posmatranom periodu za oko 2,6 puta. Međutim, ovaj porast je bio veoma neravnomeran: ekstremna odstupanja od srednjeg porasta (oko 10%) kretala su se između +26,5% (u 1956. u odnosu na 1955) i -6% (u 1953. u odnosu na 1952). Kod potrošnje uglja ova neravnomernost je bila još veća: od -2% do +32%. Na tako velika kolebanja uticale su uglavnom klimatske prilike, kao i cene i snabdevenost tržišta pojedinim vidovima energije. Tako je povećanje cena ogrevnog drveta i uvođenje regresa za ugalj u 1953. izazvalo jači porast potrošnje uglja, dok je sniženje cena električne energije ponovo dovelo do opadanja njegove potrošnje. Povećanje cena električne energije za široku potrošnju u 1960. od 2 na 7 din. po kWh, izazvalo je privremeno opadanje potrošnje električne energije i povećanje potrošnje uglja, ali je već u 1961. ponovo zabeležen jači porast utroška električne energije na račun uglja).

INVESTICIONA ULAGANJA U ENERGETSKE KAPACITETE

Ukupna investiciona ulaganja u izgradnju energetskih postrojenja u periodu 1951—1961. iznosila su u proseku oko 19,0% od ukupnih privrednih investicija, odnosno oko 34,0% od ukupnih ulaganja u industriju. Pri tome je učešće industrijskih investicija u ukupnim privrednim investicijama pokazivalo tendenciju osetnog opadanja, dok je učešće

energetskih investicija u industrijskim investicijama pokazivalo tendenciju porasta. (Tabela 16.)

TABELA 16 — UKUPNA INVESTICIONA ULAGANJA U ENERGETSKE KAPACITETE 1951—1961.

(U milijardama din., po cenama 1956)

Godina	Ukupne bruto privredne investicije*	Ukupne bruto investicije u industriju	Bruto investicije u energetiku	% učešća investicija u energetiku	
				u ukupnim bruto investicijama u privredu	u ukupnim bruto investicijama u industriju
1951	305,4	193,5	57,3	19	29
1952	271,4	215,7	69,7	26	32
1953	288,8	204,8	65,8	23	32
1954	303,8	195,3	63,3	21	32
1955	329,3	200,7	71,7	22	35
1956	319,5	167,4	60,4	19	36
1957	351,1	161,5	60,8	17	37
1958	374,0	159,0	56,6	15	36
1959	451,1	188,2	74,1	16	39
1960	539,9	249,8	87,0	16	35
1961	570,1	287,5	96,2	17	34

* Bez društvenog standarda

Međutim, učešće društvenog proizvoda energetike u ukupnom društvenom proizvodu privrede odnosno industrije u istom periodu, znatno je niže od učešća investicionih ulaganja. Prosečno učešće društvenog proizvoda energetike u društvenom proizvodu privrede iznosilo je svega 5,5%, a u društvenom proizvodu industrije oko 13%.

Ovi podaci pokazuju da su investiciona ulaganja u energetiku vrlo intenzivna a slabo akumulativna. Ovakvi odnosi nisu specifični samo za Jugoslaviju. Poznato je da se deo energetike koji se odnosi na ugalj i elektroenergiju u raznim vidovima subvencionira da bi prodajne cene bile pristupačne potrošačima.

Učešće nacionalnog dohotka energetike u ukupnom nacionalnom dohotku u Evropi iznosi u proseku oko 6%,¹⁴ što je približno isto kao i u Jugoslaviji (oko 5,5%), dok učešće kapitalnih ulaganja u osnovna sredstva energetike u ukupnim privrednim ulaganjima u Evropi iznosi prosečno oko 13%,¹⁴ a u Jugoslaviji oko 18%.

Učešće ulaganja u osnovna sredstva pojedinih grana energetike u ukupnim energetskim ulaganjima u posmatranom periodu iznosilo je u proseku: elektroprivrede 67%, proizvodnje i prerade uglja 23%, i proizvodnje i prerade nafte 10%, dok je učešće društvenog proizvoda energetskih grana u ukupnom društvenom proizvodu energetike iznosilo u proseku: elektroprivrede 27%, proizvodnje i prerade uglja 46%, i proizvodnje i prerade nafte 27%. Odnosi cena kao i struktura učešća radne snage i sredstava u stvaranju društvenog proizvoda ne dozvoljavaju da se na osnovu toga izvede zaključci u pogledu rentabilnosti ulaganja.

IZVOR: »Energetska privreda Jugoslavije i metodologija projektiranja energetike«, sa statističko-dokumentacionom osnovom za period 1951—1961, materijali za perspektivni plan, izdanje Saveznog zavoda za privredno planiranje, Sektor industrije, mart 1963.

¹⁴ Podaci Ekonomske komisije OUN za Evropu, dokument ME/385, decembar, 1961.

IZVOZ INDUSTRIJSKIH PROIZVODA

Jugoslovenski izvoz u 1962. karakteriše izvesno zaostajanje u prvom polugodištu u odnosu na predviđenu dinamiku izvršenja, i znatan porast u drugom polugodištu, a naročito u poslednjim mesecima. Ovakav trend kretanja izvoza omogućio je da se ne samo nadoknadi usporeniji tempo rasta u prvom polugodištu, već i da se premaši godišnji program izvoza za oko 6,0 milijardi din.

U poslednja četiri meseca izvoz je zabeležio visoku prosečnu mesečnu realizaciju od 21,4 milijarde, dok je u decembru dostigao najviši nivo: blizu 23,0 milijarde deviznih din.

Pored toga, u oktobru i novembru izvoz je po vrednosti bio veći od uvoza, što predstavlja jedinstven slučaj u jugoslovenskoj spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni.

Ovako povoljna kretanja na planu izvoza rezultirala su u prvom redu iz povećane proizvodnje, bolje snabdevenosti industrije sirovinama i reprodukcijom materijalom, elastičnijeg kreditiranja izvoza, prilagodavanja spoljnotrgovinskog i deviznog režima stvarnim potrebama robne razmene u izmenjenim uslovima, kao i iz adekvatnijih regionalnih kretanja roba u oba pravca.¹ Povećanju izvoza, pored drugih faktora, naročito je doprinelo nastojanje proizvođača da asortimanom i kvalitetom zadovolje potrebe inostranog tržišta. Sve je to omogućilo da izvoz u 1962. zabeleži povećanje od 22% u odnosu na prethodnu godinu, uz istovremeno smanjenje uvoza za 2,5% (povećanje izvoza iznosilo je u 1959. godini 13,2%, u 1960 — 12,5%, a u 1961 — svega 0,5%).

Zabeleženo je dalje povećanje izvoza proizvoda visoke prerade, proširenje razmene sa većim brojem zemalja, naročito zemalja u razvoju, veće uravnoteženje robne razmene sa područjima Zapadne i Istočne Evrope, kao i dalje povećanje deviznog priliva od inostranog turizma i nerobne razmene u celini, što se pozitivno odrazilo na smanjenje deficita u trgovinskom platnom bilansu.²

UČEŠĆE INDUSTRIJE U IZVOZU

Na pozitivna kretanja u jugoslovenskoj spoljnoj trgovini u 1962. odlučujući uticaj imala je industrija, koja iz godine u godinu zauzima sve značajnije mesto u jugoslovenskom izvozu i postaje faktor njegove stabilnosti, jer izvoz industrijskih proizvoda nije podložan oscilacijama koje se neizbežno pojavljuju kod izvoza poljoprivrednih proizvoda. (Tabela 1.)

Iako su u izvozu industrijskih proizvoda u proteklih pet godina, a naročito u 1962, postignuti dobri rezultati, narasli kapaciteti jugoslovenske industrije traže šire tržište, pa je pitanje plasmana ovih proizvoda postalo jedno od bitnih za dalji razvoj i rast industrije.³

¹ Vid : »Privreda 1962«, »Jug. pregled«, 1963, mart, str. 111—117 (31—37).

² Vidi »Razvoj spoljne trgovine«, »Jug. pregled«, 1959, decembar, str. 473—480 (103—110).

³ Vidi »Posleratni razvoj industrije«, »Jug. pregled«, 1962, novembar—decembar, str. 452—455 (194—196).

GRAFIKON — KRETANJE IZVOZA I UVOZA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA U PERIODU 1955—1962.

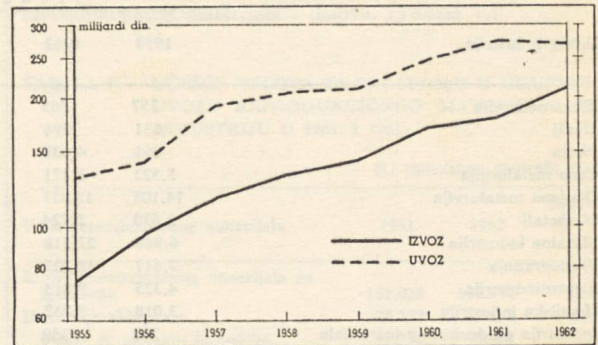

TABELA 1 — STRUKTURA IZVOZA I UVOZA PO PRIVREDNIM OBLASTIMA 1958—1962.

(U procentima, po vrednosti)

Godina	I z v o z			U v o z		
	industrija	poljoprivreda	šumarstvo	industrija	poljoprivreda	šumarstvo
1958	68,3	28,3	3,4	83,2	16,7	0,1
1959	75,6	21,6	2,8	80,4	19,5	0,1
1960	74,8	23,2	2,0	90,6	9,3	0,1
1961	74,6	22,9	2,5	85,6	14,3	0,1
1962	78,6	18,8	2,6	85,3	14,6	0,1

Podaci: Statistika spoljne trgovine za 1960. i »Indeks« Saveznog zavoda za statistiku, br. 2/63.

U 1962. postignut je visok porast izvoza industrijskih proizvoda: 29% veći nego u 1961, što predstavlja najveći nivo u poslednjim godinama. Ovako visok porast izvoza ostvaren je uz smanjenje uvoza za potrebe industrije za preko 3% i uz porast industrijske proizvodnje za svega 7% u odnosu na prethodnu godinu.

Izvoz industrijskih proizvoda razvijao se brže od ukupnog jugoslovenskog izvoza. U periodu 1958—1962. ukupan izvoz povećan je za 57%, a izvoz industrijskih proizvoda za 82%. U istom periodu povećan je uvoz industrijskih roba za 33%. (Tabela 2.)

TABELA 2 — UČEŠĆE INDUSTRIJSKIH PROIZVODA U UKUPNOM IZVOZU I UVOZU 1958—1962.

(U milijardama din., po kursu 1\$ = 750 din.)

	Indeksi				
	1958	1961	1962	1962 1958	1962 1961
Ukupan izvoz	132	171	207	157	122
Od toga: industrijski proizvodi	90	127	164	182	129
Ukupan uvoz	206	273	266	130	98
Od toga: industrijski proizvodi	171	235	227	133	97

Podaci: Statistika spoljne trgovine za 1960. i »Indeks« Saveznog zavoda za statistiku, br. 2/63.

IZVOZ PO GRANAMA INDUSTRIJE

Pojedine grane industrije postigle su u periodu 1958—1962, a naročito u 1962, veoma visok porast izvoza, dok je porast uvoza po granama bio znatno brži. (Tabela 3.)

U proteklih pet godina uvoz je kod većine industrijskih grana bio veći od izvoza, ali sa tendencijom opadanja, što je naročito došlo do izražaja u 1962, kada je pretežan broj grana znatno povećao izvoz i smanjio uvoz.

TABELA 3 — IZVOZ I UVOZ PO GRANAMA INDUSTRIJE 1958—1962.

(U milionima deviznih din.)

Grane industrije	I z v o z				U v o z			
	1958	1962	Indeksi		1958	1962	Indeksi	
			1962 1958	1962 1961			1962 1958	1962 1961
Elektroenergija	357	365	102,0	218	—	—	—	—
Ugalj	831	394	647,3	60	7.652	7.725	100,1	96
Nafta	861	4.638	535,2	284	5.558	7.257	130,2	165
Crna metalurgija	5.323	8.171	153,2	131	14.355	24.563	171,2	95
Obojena metalurgija	14.108	18.957	134,1	122	2.937	6.710	229,0	96
Nemetali	3.630	5.724	158,0	132,2	2.755	4.049	146,0	96,2
Metalna industrija	6.988	27.218	390,0	135	60.045	81.247	135,0	88
Brodogradnja	7.617	19.827	260,0	239	1.027	3.016	294,0	270
Elektroindustrija	4.325	8.813	204,0	113	9.655	12.665	131,0	83
Hemijska industrija	3.018	5.052	167,0	112	20.948	25.048	119,0	123
Industrija građevinskog materijala	270	350	128,9	106	—	—	—	—
Drvena industrija	16.516	22.996	138,0	117	826	734	88,5	67
Papir i preradevine	1.646	2.650	162,0	146	2.311	2.179	94,0	55
Tekstilna industrija	5.081	12.240	240,0	112	21.395	30.991	145,0	97
Industrija kože i obuće	3.662	5.230	142,0	126	76	146	192,0	76
Industrija gume	53	277	522,0	232	4.574	5.499	119,0	85
Prehrambena industrija	8.194	14.474	176,0	90	15.954	13.192	82,7	99,5
Grafička industrija	91	76	83,5	43	306	566	185,0	83
Industrija duvana	7.809	6.123	78,5	132	333	1.064	321,0	240
Filmska industrija	76	135	175,3	101	226	126	55,7	64

Podaci: Statistik aspoljne trgovine za 1960. i »Indeksi« Saveznog zavoda za statistiku, br. 2/63.

U periodu 1958—1962. najveći porast izvoza ostvarila je industrija nafte (indeks 535), zatim industrija gume (522), metalna industrija (390), brodogradnja (260), tekstilna industrija (240), prehrambena industrija (176), hemijska industrija (167) itd.

U ovom periodu neke industrijske grane izmjenile su svoja mesta po učešću u ukupnom izvozu industrijskih proizvoda. Tako je drvena industrija u 1958. po vrednosti ostvarenog izvoza industrijskih proizvoda bila na prvom, a metalna industrija na šestom mestu. Međutim, već u sledećoj godini metalna industrija izbija na drugo, a u 1961. i 1962. na prvo mesto po vrednosti izvoza, dok je drvena industrija bila na drugom mestu sve do 1962. Ostvareni porast izvoza kod metalne industrije i brodogradnje čini preko 50% ukupnog porasta izvoza industrijskih proizvoda, čemu je znatno doprinela i prodaja opreme na kredit zemljama u razvoju.

Slične promene zabeležene su i kod drugih industrijskih grana. Tako je obojena metalurgija sa drugog mesta u 1958. došla na četvrto u 1962; prehrambena industrija je sa trećeg pala na peto mesto; tekstilna i elektroindustrija, koje u 1958. nisu zauzimale visoka mesta, zauzele su u 1962. šesto odnosno sedmo mesto, itd.

Najveći porast izvoza u 1962. u odnosu na prethodnu godinu zabeležile su industrija nafte (indeks 284), brodogradnja (239), industrija gume (232), industrija papira (146), metalna industrija (135), industrija nemetala (132), industrija duvana (132), itd.

Metalna industrija ostvarila je u 1962. za 7 milijardi din. veći izvoz nego u prethodnoj godini, premašila plan izvoza za skoro 10% i zauzela prvo mesto po izvozu industrijskih proizvoda. U okviru ove grane, krupne rezultate u izvozu postigle su metaloprerađivačka industrija, mašingradnja, industrija motora i industrija šinskih vozila. (Tabela 4.)

Elektroindustrija je u 1962. takođe znatno povećala obim izvoza, a naročito izvozom elektromašina i elektroopreme. (Tabela 5.)

TABELA 4 — IZVOZ METALNE INDUSTRIJE U 1961. I 1962.
(U milionima deviznih din.)

Grupacije i vrste proizvoda	1961	1962
Metaloprerađivačka industrija		
Vijčana roba	66	205
Ekseri	843	658
Alat i oruđa	534	610
Emajlirano posuđe	161	196
Ostalo posuđe i pribor	172	190
Lanci čelični	121	134
Cevi livene	826	829
Fitinzi za cevi	515	547
Građevinski uređaji i izrađevine	98	213
Ostale izrađevine od metala	781	802
Odlivci bakarnih legura	2.281	1.000
Mašingradnja		
Poljoprivredne mašine	547	473
Mašine za obradu metala	3.467	1.689
Građevinske mašine	385	1.829
Tekstilne mašine	45	90
Mašine za prehrambenu industriju	458	482
Vodne turbine	—	65
Vinogradarske prskalice	318	521
Prikolice	358	50
Industrija motora		
Industrijski i drugi motori	835	1.843
Traktori	837	2.224
Motorna vozila	782	1.280
Industrija šinskih vozila		
Putnički vagoni	51	101
Vagoni teretn. otvoreni	542	1.117
Vagoni teretni zatvoreni	6	1.056
Vagoni za rudnike	2	7
Vagoni-cisterne	2.134	1.517

Podaci: Bilten Jugoslovenske banke za spoljnu trgovinu, br. 2/63.

TABELA 5 — IZVOZ PROIZVODA ELEKTROINDUSTRIJE U 1961. I 1962.

Grupacije i vrste proizvoda	(U milionima din., po kursu 1\$ = 750 din.)	
	1961	1962
Elektromašinska industrija		
Elektromotor.	381	824
Elektroagregati i delovi	66	419
Transformatori	759	879
Elektrooprema		
Usmerivači i reostati	9	44
Rasklopni uređaji	85	216
Kablovi i žice	5.657	5.444
Instalacioni materijal	179	111
Ostala elektroindustrija		
Baterije	55	55
Sijalice	72	38
Telefonija	52	105
Termički uređaji	13	36
Aparati i instrumenti	50	71
Kino-aparati	31	31
Frižider	126	88
Ostali električni uređaji	207	364

Podaci: Bilten Jugoslovenske banke za spoljnu trgovinu, br. 2/63.

U brodogradnji je izvoz povećan za 139%. Po vrednosti ostvarenog izvoza industrijskih proizvoda u 1962. ona se nalazi na trećem, dok je u 1961. bila na šestom mestu. Učešće izvoza brodogradnje u ukupnoj vrednosti izvoza industrijskih proizvoda u 1962. iznosi 8,7%. Brodovi izgrađeni u jugoslovenskim brodogradilištima izvoženi su u 24 zemlje.

U drvnoj industriji je naročito povećan izvoz finalnih proizvoda. Izvoz nameštaja je porastao od 3.981 na 4.764 miliona din., sa jačom orijentacijom na tržišta konvertibilnih valuta.

Tekstilna industrija je, i pored zaoštrene konkurencije na inostranom tržištu, u 1962. premašila plan izvoza za 6% i ostvarila za 12% veći obim proizvodnje nego u 1961.

ODNOS PORASTA PROIZVODNJE, IZVOZA I UVOZA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA

U 1962. zabeležena je kod mnogih grana i grupa proizvoda znatno veća stopa porasta izvoza od stope porasta proizvodnje, uz istovremeno znatno smanjenje uvoza reprodukcionog materijala i delova za potrebe industrije. (Tabela 6.)

TABELA 6 — GODIŠNJA STOPA PORASTA PROIZVODNJE, IZVOZA I UVOZA PO GRANAMA U 1962.

Grane industrije	(U %)		
	Proizvodnja	Izvoz	Uvoz
Ukupno	+ 7	+ 28	— 3
Crna metalurgija	+ 3	+ 3	— 4
Obojena metalurgija	+ 15	+ 22	— 5
Nemetali	+ 10	+ 32	— 1
Metalna industrija	0	+ 34	— 12
Brodogradnja	+ 11	+ 138	+ 153
Elektroindustrija	+ 12	+ 12	— 17
Hemijska industrija	+ 10	+ 12	+ 23
Drvena industrija	+ 11	+ 17	— 44
Papir	+ 12	+ 45	— 37
Tekstil	+ 12	+ 12	0
Koža i obuća	+ 5	+ 26	— 24
Prehrambena industrija	+ 6	— 10	— 1
Duvan	— 14	+ 32	+ 24

Podaci: Nedeljni komentari Instituta za spoljnu trgovinu, br. 324/63.

Postignuti rezultati u prethodnoj godini pokazuju da je jugoslovenska industrija sposobna da ostvari i veće viškove za izvoz kao i porast proizvodnje — uz smanjeni uvoz reprodukcionog materijala i delova. (Tabela 7.)

TABELA 7 — UČEŠĆE DELOVA ZA SKLAPANJE U UKUPNOM UVOZU REPRODUKCIONOG MATERIJALA ZA INDUSTRIJU U 1961. I 1962.

Vrste reprodukcionog materijala	(U milionima deviznih din.)		Indeks 1962 1961
	1961	1962	
Uvoz reprodukcionog materijala za industriju	151.029	149.176	98,7
Delovi za sklopanje	24.377	19.119	78,6
delovi za metalnu industriju	21.271	16.308	77,0
delovi za elektroindustriju	3.106	2.811	90,2
% učešća delova u uvozu reprodukcionog materijala za industriju	16,14	12,81	—

Podaci: Izveštaj Sekretarijata Saveznog izvršnog veća za industriju za 1962.

Smanjenje uvoza reprodukcionog materijala i delova za potrebe industrije za preko 3% u 1962, uz istovremeni porast industrijske proizvodnje od 7%, rezultat je napora da se uvoz — gde god je moguće — supstituiše domaćom proizvodnjom. Do smanjenja uvoza delova za sklopanje i ugrađivanje (21,4% u odnosu na 1961) došlo je usled primene novog režima za uvoz delova na bazi licencnih i kooperativnih ugovora, koji podstiču brže osvajanje ove proizvodnje. Istovremeno je smanjen i uvoz opreme za 2%.

STRUKTURA IZVOZA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA PO STEPENU OBRADE

U 1962. nastavljena je pozitivna tendencija povećanja izvoza proizvoda visoke i obične prerade i smanjenja izvoza neobrađenih proizvoda. Ova tendencija izražena je i u povećanju uvoza neobrađenih proizvoda odnosno smanjenju uvoza proizvoda visoke prerade. (Tabela 8.)

TABELA 8 — IZVOZ I UVOZ PO STEPENU OBRADE PROIZVODA 1958—1962.

	(U milionima din., po kursu 1\$ = 750 din.)					
	I z v o z			U v o z		
	1958	1961	1962	1958	1961	1962
Ukupno	132.419	170.670	207.318	205.504	273.087	266.263
Neobrađeni proizvodi	45.859	42.115	40.588	53.644	66.194	71.054
Proizvodi obične prerade	47.332	65.471	77.871	50.463	58.954	58.751
Proizvodi visoke prerade	39.228	63.084	88.888	101.397	147.939	136.458

Podaci: Statistika spoljne trgovine za 1960. i Nedeljni komentari Instituta za spoljnu trgovinu, br. 324/63.

Izvoz neobrađenih proizvoda u 1962. opao je za 3,5% u odnosu na 1961, dok je izvoz proizvoda obične prerade porastao za 19%, a izvoz proizvoda visoke prerade za 41%. Uvoz neobrađenih proizvoda povećan je za 7,8%, dok je uvoz proizvoda obične prerade smanjen za 0,5%, a uvoz proizvoda visoke prerade za preko 7%.

Ova pozitivna kretanja uočljivija su kada se posmatraju u dužem periodu. U 1958. sirovine su učestvovala u ukupnom izvozu sa 34,6%, reprodukcioni materijal sa 35,8%, a finalni proizvodi sa 29,6%. U 1962. ti su se odnosi bitno promenili u korist povećanog izvoza finalnih proizvoda, tako da je učešće sirovina iznosilo 19,6%, reprodukcionog

materijala 37,5%, a izvoz finalnih proizvoda oko 42,9%. Na poboljšanje strukture izvoza u korist proizvoda visoke prerade pozitivno je delovalo stalno povećanje izvoza brodova, opreme, motornih vozila i ostalih finalnih proizvoda metalne i elektroindustrije, a zatim drvne i druge industrije, konfekcije, obuće i dr.

REGIONALNI RASPORED IZVOZA

U 1962. došlo je do daljih pozitivnih kretanja u pravcu uravnoteženja robne razmene sa pojedinim zemljama, što je pozitivno uticalo i na uravnoteženje trgovinskog i platnog bilansa zemlje. Tome je u velikoj meri doprineo i izvoz odnosno uvoz proizvoda industrije. (Tabela 9.)

TABELA 9 — REGIONALNI RASPORED IZVOZA I UVOZA INDUSTRIJSKIH PROIZVODA 1958—1962.

(U mil'on'na din.,
po kursu 1\$=750 din.)

Region	I z v o z			U v o z		
	1958	1961	1962	1958	1961	1962
Ukupno	132.419	166.861	207.318	205.504	270.323	266.263
Evropa	103.793	127.362	141.711	144.478	186.081	172.658
Zapadna Evropa	66.833	76.964	91.694	86.234	135.698	116.165
Istočna Evropa	36.960	50.398	50.017	58.244	50.383	56.493
Azija	8.460	16.876	24.214	8.525	13.237	21.112
Afrika	8.745	7.867	15.459	5.818	6.143	7.409
Severna Amerika	10.115	12.597	16.534	40.764	55.220	56.699
Južna Amerika	1.295	2.138	9.379	3.265	6.129	4.494
Australija i Okeanija	11	30	21	2.655	3.513	3.891

Podaci: Statistika spoljne trgovine za 1960. i »Indeks« Saveznog zavoda za statistiku, br. 2/62. i 2/63.

Najveći deo izvoza usmeren je u zemlje Evrope, u koje je u 1962. išlo 68,5% ukupnog jugoslovenskog izvoza. Međutim, u toku poslednjih pet godina došlo je do nekih regionalnih promena u obimu robne razmene: relativno je smanjena robna razmena sa evropskim, a povećana sa zemljama ostalih regionalnih područja. Tako je u 1958. jugoslovenski izvoz iz zemlje Evrope učestvovao sa 78,4%, a u 1962. samo sa 68,5%. Slično kretanje zabeleženo je i kod uvoza (1958. uvoz iz evropskih zemalja učestvovao je sa 70,3%, a u 1962. smanjen je na 64,6%).

Regionalna preorijentacija jugoslovenske spoljne trgovine usmerena je ka uravnoteženju razmene sa područjima Zapadne i Istočne Evrope i ka izvozno-uvaznoj ekspanziji prema tržištima zemalja u razvoju.

Nastojanje da se u većoj meri uravnoteži razmena sa zapadnoevropskim zemljama ogleda se u osetnom povećanju izvoza i smanjenom uvozu, kao i u povećanju obima robne razmene sa zemljama Istočne Evrope. Ovakve promene u regionalnim kretanjima omogućile su poboljšanje bilansne situacije u odnosu na 1961, kada je bilans razmene sa zapadnoevropskim zemljama još uvek pokazivao visok deficit.

Razmenu sa zemljama ostalih regionalnih područja karakteriše neravnomernost izvoza i uvoza. Izvoz iz zemlje Azije, Afrike i Južne Amerike veći je od uvoza iz tih zemalja. Naročito je ostvaren znatan porast robne razmene sa zemljama Azije. Kreditni aranžmani po osnovu opreme i investicionih radova doprineli su povećanju izvoza, ali uvoz zasada još nije dostigao željeni nivo.

Razmenu sa područjem Severne Amerike karakteriše suprotna tendencija, tj. nesrazmerno visok uvoz u odnosu na izvoz, što zahteva da se razvoj robne razmene sa tim područjem usmeri na povećanje izvoza odnosno proširi u celini.

* * *

Godina 1962. je pokazala da u jugoslovenskoj privredi postoje određene rezerve i mogućnosti za povećanje izvoza i proširenje robne razmene sa inostranstvom. Na to ukazuje i činjenica da je jugoslovenski izvoz još uvek relativno nizak u odnosu na proizvodnju i da je njegovo učešće u ukupnoj proizvodnji daleko ispod proseka privredno razvijenih zemalja.

Program izvoza za 1963. predviđa znatno povećanje izvoza, pri čemu industrija, kao osnovni nosilac izvoza, treba da ostvari 81,3% od ukupnog godišnjeg programa izvoza.

Napori industrije biće zato usmereni ka daljoj modernizaciji i specijalizaciji, ka povećanoj produktivnosti, proširenju asortimana i osvajanju najviših kvaliteta u proizvodnji, tj. ka prilagođavanju proizvodnje zahtevima inostranog tržišta. Naučno-tehnička dostignuća i industrijska kooperacija sa drugim zemljama u tom lancu takođe će doprineti izvršenju postavljenih zadataka u programu izvoza.⁴

Postignuti rezultati u izvozu za prvih pet meseci 1963. godine (88,7 milijardi, od čega industrija 66,4 milijarde din.) upućuju na zaključak da će ovogodišnji program izvoza industrija u potpunosti ostvariti.

M. B.

⁴ Vidi: »Savezni društveni plan za 1963«, »Jug. pregled«, 1963, januar, str. 11—14 (1—4).

IZVOZ BRODOVA

Intenzivan razvoj brodogradnje u svetu uslovljen je prosperitetom pomorskog transporta u posleratnom periodu. Dok je za poslednjih deset godina pre II svetskog rata prosečna godišnja stopa porasta pomorskog transporta bila ispod 1%, u posleratnom periodu (do 1961) ona iznosi preko 6%. Prema podacima Lloyd's Registra, svetska trgovačka flota je 1931. imala ukupno 68,722.000 BRT (indeks 100), a 1961. godine 135,916.000 BRT (indeks 198).

Porast potražnje za trgovačkim brodskim prostorom uticao je i na intenzivniji razvoj izvoza brodograđevne industrije niza zemalja u svetu, među kojima i Jugoslavije. Tako je, na primer, od ukupne tonaže u izgradnji juna 1958. godine izvozu bilo namenjeno u Finskoj 82,5%, u Japanu 66%, Belgiji 59% itd. U Jugoslaviji učešće izvoza u ukupnoj proizvodnji brodova¹ takođe je visoko i sa izrazitom tendencijom daljeg porasta. U poslednjih pet godina izvoz brodova iz jugoslovenskih brodograđilišta iznosio je prosečno godišnje 64% od ukupne proizvodnje brodova, a u 1962. u odnosu na 1957. učešće je više nego udvostručeno (82% prema 53% od ukupne proizvodnje).

UČEŠĆE JUGOSLAVIJE U UKUPNOJ IZGRADNJI I UKUPNOM IZVOZU BRODOVA U SVETU. U celom posleratnom periodu (od 1945. do kraja 1962) jugoslovenska brodograđilišta su isporučila ukupno 1,314.028 TDW, ili 944.432 BRT brodova. Od toga je za inostrane brodograđilike isporučeno ukupno 737.985 TDW, ili 529.520 BRT.²

Prema podacima Lloyd's Registra za prvo tromesečje 1963, ukupna svetska tonaža brodova u izgradnji iznosila je krajem marta 1963. godine 12,606.896 BRT, od čega je na Jugoslaviju otpadalo 375.090 BRT, ili 2,99%. Od ukupne svetske tonaže brodova u izgradnji krajem marta 1963. na trgovačke brodove je otpadalo 8,969.508 BRT, a na tankere 2,637.388 BRT. Istovremeno u izgradnji trgovačkih brodova Jugoslavija je zauzimala jedanaesto mesto u svetu sa 331.090 BRT, ili 3,69%, a u izgradnji tankera trinaesto mesto sa 44.000 BRT, ili 1,21% ukupne tonaže u svetu.³ (Tabela 1.)

Prema istom izvoru, po završenim brodovima u toku prvog tromesečja 1963. Jugoslavija dolazi na deseto mesto sa 37.314 BRT od ukupne svetske tonaže brodova završenih u ovom periodu (iza Japana, Velike Britanije, SR Nemačke, Švedske, Francuske, Norveške, Holandije, SAD i Italije).

Po učešću u ukupnom svetskom izvozu brodova Jugoslavija takođe zauzima relativno visoko mesto. Tako je, na primer, u ukupnoj svetskoj tonaži brodova predviđenih za izvoz koji su se nalazili u izgradnji na dan 31. decembra 1960, Jugoslavija učestvovala sa 2,7% i zauzimala 10. mesto (Tabela 2.)

UČEŠĆE IZVOZA BRODOGRADNJE U UKUPNOM JUGOSLOVENSKOM IZVOZU. Brodogradnja zauzima sve značajnije mesto u ukupnim jugoslovenskim isporukama

TABELA 1 — UČEŠĆE POJEDINIH ZEMALJA U UKUPNOJ SVETSKOJ TONAŽI BRODOVA U IZGRADNJI U PRVOM TROMESEČJU 1963.

(U %)		
Zemlja	Trgovački brodovi	Tankeri
Ukupno	100	100
Japan	13,97	19,07
Velika Britanija	12,53	15,63
Savezna Republika Nemačka	10,29	11,36
Švedska	9,47	14,79
Italija	9,02	6,46
Francuska	6,68	7,57
Holandija	5,97	5,87
SAD	4,96	2,80
Norveška	4,27	5,54
Poljska	3,70	0,69
Jugoslavija	3,69	1,21
Danska	3,58	4,93
Španija	3,43	1,24
Ostale zemlje	8,44	2,84

Podaci: Lloyd's Registrar of shipping za I tromesečje 1963.

TABELA 2 — UČEŠĆE POJEDINIH ZEMALJA U UKUPNOJ SVETSKOJ TONAŽI BRODOVA U IZGRADNJI PREDVIĐENIH ZA IZVOZ 31. XII 1960.

(U %)	
Zemlja	Procent učešća
Ukupno	100
Savezna Republika Nemačka	18,0
Japan	16,2
Švedska	15,9
Holandija	10,5
Velika Britanija i zemlje Komonvelta	10,0
Francuska	7,0
Poljska	5,7
Danska	4,2
Belgija	3,7
Jugoslavija	2,7
Italija	2,2
Španija	1,3
Ostale zemlje	2,4

Podaci: »Posleratni razvoj svetske brodogradnje«, izdanje Instituta za spoljnu trgovinu, Beograd, 1962.

inostranstvu. Dok je u 1956. izvoz brodova iznosio svega 1,86% od celokupnog izvoza Jugoslavije, u 1962. ovaj procent se povećao na 9,56%. (Tabela 3.)

TABELA 3 — UČEŠĆE IZVOZA BRODOGRADNJE U UKUPNOM JUGOSLOVENSKOM IZVOZU 1956—1962.

(U %)							
Godina	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Procent učešća	1,86	2,43	5,96	8,92	3,28	4,88	9,56

Podaci: Statistika spoljne trgovine za odgovarajuće godine.

Od ukupnog izvoza jugoslovenske industrije u 1962. godini u vrednosti od 163.710 miliona din. (po kursu 1\$ = 300 din.) na brodogradnju otpada 19.827 miliona din., ili 12,1%. U odnosu na druge grane industrije brodogradnja je u 1962. zauzimala treće mesto u ukupnom industrijskom izvozu Jugoslavije (iza metalne i drvne industrije).

RAZVOJ IZVOZA JUGOSLOVENSKIH BRODOVA. Do 1955. godine brodograđevna industrija Jugoslavije bila je orijentisana na zadovoljavanje potreba domaće flote. Međutim, sa porastom vozarine u 1954. i 1955. i pojavom izvanredne konjunktore broskog prostora na svetskom tržištu, i jugoslovenska brodogradnja je stimulirana da se od 1956. pa nadalje orijentiše na izvoz.

Prvi objekt za izvoz isporučilo je 1955. godine rečno brodograđilište »Tito« iz Beograda (jedna plovna dizalica za Tur ku u vredno. ti od 148.622 dolara). Među pomorskim brodograđilištima u izvozne poslove se prvo, i sa značajnijom isporukom, uključilo 1956. godine brodograđilište »3. maj« iz Rijeke sa 3 trampera od po 12.860 TDW, ukupne

¹ O jugoslovenskoj brodogradnji uopšte vidi: »Jug. pregled«, 1958, april, str. 165—167 (39—41) i »Jug. pregled«, 1962, maj, str. 203—205 (91—93).

² Podaci Savezne privredne komore.

³ Ne računajući SSSR i NR Kinu, za koje nedostaju podaci. To se odnosi i na druga mesta u ovoj informaciji gde se daje upoređenje dostignuća pojedinih zemalja u brodogradnji.

vrednosti od 5,731.084 dolara. U 1957. u izvozu učestvuju i brodogradilišta »Uljanik« iz Pule i »Titovo brodogradilište« iz Kraljevice, a 1958. godine i brodogradilište »Split« iz Splita. Narednih godina u izvoz brodova uključuju se i druga brodogradilišta. U periodu 1955—1962. plovne objekte za inostranstvo isporučilo je 9 pomorskih (od ukupno 17) i 2 rečna (od ukupno 5) brodogradilišta. U istom periodu pojedina brodogradilišta ostvarila su sledeći obim izvoza (tabela 4):

TABELA 4 — IZVOZ BRODOVA U PERIODU 1955—1962. PO BRODOGRADILIŠTIMA

Brodogradilište	BRT	Vrednost u dolarima
»3. maj« — Rijeka	233.181	73.236.324
»Split« — Split	182.933	61.557.768
»Uljanik« — Pula	103.616	38.789.136
»Titovo brodogradilište« — Kraljevica	3.450	8.474.954
»Jozo Lozovina-Mosor« — Trogir	1.760	3.578.624
»Sava« — Mačvanska Mitrovica	—	989.380
»Tito« — Beograd	700	1.159.662
»Ivan Cetinić« — Korčula	1.400	1.102.000
»Ladedelnica« — Piran	1.400	1.102.000
»Crvena zvijezda« — Pula	—	328.610
»Bijela« — Bijela	1.080	200.000

Podaci: Savezna privredna komora.

Uporedo sa razvojem kapaciteta brodogradilišta u posleratnom periodu i usavršavanjem tehnologije gradnje, rastao je i izvoz brodova a naročito iz tri velika brodogradilišta (»3. maj«, »Split« i »Uljanik«). Dok je u 1957. učešće izvoza u ukupnoj proizvodnji brodova iznosilo 35%, u 1962. ovaj procent se popeo na 82%. (Tabela 5.)

TABELA 5 — UČEŠĆE IZVOZA U PROIZVODNJI BRODOVA JUGOSLOVENSKIH BRODOGRADILIŠTA 1956—1962.

Godina	Ukupna proizvodnja		Izvoz	
	BRT	BRT	%	
1956	37.332	21.021	56	
1957	79.336	27.488	35	
1958	109.780	81.106	74	
1959	157.272	119.909	76	
1960	176.304	59.415	34	
1961	132.394	70.294	53	
1962	183.991	150.278	82	

Podaci: Savezna privredna komora.

Jugoslovenska brodogradilišta su danas osposobljena za gradnju brodova za suvi teret i tankera do oko 50.000 TDW, putničkih brodova do oko 35.000 TDW, ribarskih brodova, remorkera i drugih specijalnih brodova. U najbližoj budućnosti biće stvoreni uslovi za izgradnju brodova do oko 70.000 TDW. Kvalitetom gradnje posebno se ističu tri velika brodogradilišta — »3. maj«, »Split« i »Uljanik«. Za konstrukciju trupa, odnosno linije broda jugoslovenska brodogradnja je dosad dobila niz priznanja od svetskih klasifikacionih društava i korisnika brodova.

Iz jugoslovenskih brodogradilišta dosad je izvezeno ukupno 135 brodova za naručioce iz 21 inostrane zemlje, i to najviše za Švajcarsku, Englesku i Poljsku, a zatim Argentinu, Rumuniju, Liberiju, ČSSR, Indiju, Švedsku, Norvešku, Brazil, Sudan, Dansku, Egipat, Burmu, Pakistan, Tunis, SSSR, Bugarsku, Tursku i Indoneziju. Među brodovima za inostrane poručioce koji su dosad isporučeni ili ugovoreni najveći deo čine brodovi za suvi teret sa nosivošću do 12.800 TDW, brodovi za rasuti teret nosivosti do 24.000 TDW, tankeri do 32.000 TDW, putnički brodovi do 9.500 BRT, zatim brodovi hladnjače, brodovi za ribolov, morski i rečni remorkeri, plovne dizalice, dokovi, jahte, šlepovi, sportski motorni čamci, jedrilice i specijalni plovni objekti za policijske i carinske službe.

Jugoslovenska brodogradilišta vrše opravke stranih i domaćih brodova kao i radove na obnovi klasa brodova. Najveće remontno brodogradilište — »Viktor Lenac« iz Rijeke izvršilo je u 1961. remontne radove na 123, a u 1962. na 150 stranih brodova.

UTICAJ BRODOGRADNJE NA RAZVOJ DRUGIH INDUSTRIJA. Posebna spefičnost izvoza brodograđevne industrije je u tome što se tim putem izvozi i vrlo širok asortiman opreme i reprodukcionog materijala koji se ugrađuju u brodove, što je sa stanovišta ekonomike jedne zemlje vrlo značajan faktor. Paralelno sa razvojem preduzeća brodogradnje razvijala se i industrija opreme i reprodukcionog materijala za njene potrebe. U brodogradilištu »Uljanik« proizvode se pogonski dizel motori po licenci »Burmeister — Wein«, snage do 25.000 KS, a u brodogradilištu »3 maj« po licenci »Sulzer« do 20.000 KS, dok se motori nižih snaga (do 3.000 KS) proizvode u preduzećima »Jugoturbina« iz Karlovca (licenca »Sulzer«) i »Litostroj« iz Ljubljane (licenca »Burmeister«). Pored toga, domaća industrija proizvodi i niz drugih proizvoda, kao što su: turbine, generatori, elektromotori, teretna, sidrena i pritezna vitla, čamci za spasavanje, kompresori, parni kotlovi, kormilarski strojevi, palubni poklopci i razna druga oprema i reprodukcionni materijal. Mogućnosti proizvodnje ove opreme već danas dobrim delom prevazilaze nivo domaćih potreba, te se postepeno uključuje i u izvoz. Neki od tih proizvoda, kao što su pogonski i pomoćni dizel motori za brodove, vitla, elektromotori, generatori i dr., već uživaju i solidnu afirmaciju kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu.

PERSPEKTIVE. Društvenim planom privrednog razvoja Jugoslavije za 1963. predviđena je isporuka 49 brodova sa ukupno 274.711 BRT, od čega za izvoz 38 brodova sa ukupno 231.230 BRT, ili 84%, a za domaću flotu 43.481 BRT, ili 16%.

Tri velika brodogradilišta — »Uljanik«, »Split« i »3 maj« već imaju porudžbine od oko 230 miliona dolara, sa isporukama do 1966. U okviru tih porudžbina naročito je značajan aranžman sa Sovjetskim Savezom za isporuku 25 brodova ukupne nosivosti od 479.000 TDW, od kojih su 10 (svaki od po oko 12.000 TDW) brodovi za suvi teret, a 15 (od po 20.800 TDW) za tečni teret.

Srednja i mala pomorska brodogradilišta u tom pogledu stoje znatno lošije. U ovim brodogradilištima su, zasada, postojeći kapaciteti delimično angažovani samo do 1964.

Slično je i sa rečnim brodogradilištima. U modernizaciju ovih brodogradilišta (izuzev brodogradilišta »Tito« u Beogradu) do sada je nedovoljno ulagano, zbog čega, i pored postojećih mogućnosti za plasman na inostranom tržištu, nisu u stanju da u dovoljnoj meri koriste svoje postojeće kapacitete.

U brodogradilištu »Bijela« u Bijeloj (Boka Kotorska) gradi se najveći dok u Jugoslaviji. Dok će imati kapacitet dizanja do 10.000 t, a moći će da prima na remont brodove do 25.000 TDW. Za remontne usluge ovog doka već se interesuju neki strani brodovlasnici.

Brodogradilište »Split« iz Splita se priprema za proizvodnju velikih brodskih dizel motora. Predviđa se da se od 1966. potpuno prestane sa uvozom glavnih brodskih motora. S obzirom da se vrši rekonstrukcija postojećih železara i gradi nova železara u Skopju, može se uskoro očekivati i povoljnija snabdevenost domaćeg tržišta brodskim limovima.

I pored postignute afirmacije i trenutno povoljne zaposlenosti, naročito velikih brodogradilišta, sve oštrija konkurencija na svetskom tržištu zahteva od jugoslovenske brodogradnje intenzivnije povećanje svetskih normativa u izgradnji plovih objekata i kontinuirana ulaganja u modernizaciju kapaciteta brodogradilišta. Pored toga, iako su napore za što veće uključjenje domaće industrije u gradnju i opremanje brodova dali poslednjih godina vidne rezultate i doprineli smanjenju uvoza, jugoslovenska brodogradilišta još nisu u dovoljnoj meri razvila kooperativne odnose sa domaćom mašinogradnjom i drugom pratećom industrijom, usled čega uvoz za potrebe brodogradnje predstavlja još uvek značajnu stavku u jugoslovenskom uvozu. Sa bržim rešavanjem ovog problema jugoslovenska brodogradnja će moći ne samo da proširi postojeće kapacitete već i da postigne veće izvozne efekte svodenjem uvoza na najneophodniju meru.

J. S.

EKONOMSKI ODNOSI SA POLJSKOM

Poljska se poslednjih godina svrstala u red zemalja sa kojima Jugoslavija ima veoma razvijene ekonomske odnose.

Pre rata, zbog podudarnosti struktura nacionalnih privreda, trgovinska razmena između dve zemlje bila je beznačajna. U periodu 1936—1939. Poljska je učestvovala u jugoslovenskoj spoljnoj trgovini sa 1%, a Jugoslavija u poljskoj sa ispod 1%.

Neposredno posle rata obe zemlje su postavile međusobnu ekonomsku saradnju na široku osnovu. Prvi Trgovinski i Platni sporazum potpisani su 18. januara 1946. a 24. maja 1947. zaključeni su Ugovor o privrednoj saradnji i razmeni dobara i Sporazum o petogodišnjoj razmeni dobara. Najviši nivo robne razmene na osnovu tih sporazuma postignut je u 1948. kada je Poljska učestvovala u jugoslovenskom izvozu sa 7,8% a u uvozu sa 7,4%. Do potpunije realizacije ovih sporazuma, međutim, nije došlo usled delovanja vanekonomske faktora koji su dominirali u odnosima sa istočnoevropskim zemljama više od 6 godina.

Posle obnavljanja političkih i ekonomskih odnosa sa zemljama Istočne Evrope došlo je do zaključenja više ekonomskih sporazuma i sa Poljskom. Tako su 12. februara 1955. zaključeni Trgovinski i Platni sporazum, zatim 14. novembra 1955. Sporazum o naučno-tehničkoj saradnji i Sporazum o vazdušnom saobraćaju. a 31. januara 1956. Sporazum o kreditu za kupovinu industrijske i saobraćajne opreme u Poljskoj u iznosu od 20 miliona dolara. Trgovinski sporazum je predviđao godišnju razmenu za 1956. od po 7 miliona dolara sa svake strane, što je predstavljalo skroman početak posle šestogodišnjeg prekida trgovinskog prometa. Od tada je razvoj robne razmene sa Poljskom imao stalno uzlaznu liniju.

Sa Poljskom je bio potpisan i prvi dugoročni trgovinski sporazum (za period 1958—1961), koji je u robnu razmenu uneo elemente stabilnosti i predvideo znatno povećanje njenog obima (za 1958. po 20 miliona dolara sa svake strane).

Ispitivanja koja su u obe zemlje izvršile grupe predstavnika industrijskih grana, dovela su (1957) do zaključenja Sporazuma o industrijskoj saradnji, kojim su precizirani principi ove saradnje.

Formiranje Jugoslovensko-poljskog komiteta za privrednu saradnju na čelu sa potpredsednicima vlada, 18. februara 1958. na osnovu Deklaracije partijsko-vladinih delegacija od 16. septembra 1957. koje je predstavljalo izraz obostranih želja za čvršćim povezivanjem privreda dveju zemalja, dalo je snažan impuls ovoj saradnji i stvorilo uslove za dalji svestran razvoj ekonomskih odnosa. Komitet je dosad održao pet zasjedanja, od kojih je svako unelo nove elemente u privrednu saradnju između dve zemlje. U vremenu između prvog i trećeg zasjedanja (februara 1958—oktobra 1959), zaključen je niz ekonomskih aranžmana, od kojih je najvažniji Trgovinski sporazum o uzajamnim isporukama roba u godinama 1961—1965 (od 5. decembra 1960) i Protokol o dodatnim isporukama investicione robe za period 1960—1965 (od 22. decembra 1958). Ovim aranžmanima predviđena je isporuka kompletnih objekata, mašina i opreme i valjanog materijala iz Poljske, i brodskih motora,

agregata i generatora iz Jugoslavije. Značajni su takođe i sporazumi o razmeni robe široke potrošnje i o proširenju turizma (maja 1959). U tom periodu osnovana je i Jugoslovensko-poljska trgovinska komora, otvoreni su centri za industrijsku saradnju u Varšavi i Zagrebu, a u oblasti planiranja, poljoprivrede, finansija i saobraćaja održani su sastanci stručnjaka na kojima je vršena razmena iskustava. Intenzivna je bila i naučno-tehnička saradnja, a poljski eksperti su doprineli i poboljšanju proizvodnje u nekim granama jugoslovenske industrije (npr. u crnoj metalurgiji). Između trećeg i četvrtog zasjedanja Komiteta (oktobra 1959—januara 1962) došlo je do izvesnog usporavanja tempa dotadašnjeg razvoja ekonomskih odnosa i na sektoru robne razmene i u ostalim oblastima privredne saradnje. Četvrto zasjedanje Komiteta, održano januara 1962 stvorilo je uslove za dalje unapređenje i proširenje jugoslovensko-poljske privredne saradnje. To se naročito odrazilo na sektoru robne razmene (obim važećeg dugoročnog sporazuma povećan je za period 1963—1965. za 20%), kao i u oblasti industrijske saradnje, za čije je intenziviranje bio predviđen niz mera. Znatna aktivnost na sprovođenju zaključaka ovog zasjedanja, naročito na sektoru industrijske saradnje, karakteriše ceo period između četvrtog i petog zasjedanja, koje je održano od 8. do 10. aprila 1963.

TRGOVINSKI I PLATNI SPORAZUMI

Robna razmena se vrši na osnovu kontingenata utvrđenih u robnim listama priloženim uz dugoročne sporazume i godišnje protokole. Tekuća robna razmena vrši se na bazi Trgovinskog sporazuma o uzajamnim isporukama roba u godinama 1961—1965 (od 5. decembra 1961). Dopunskog protokola o robnoj razmeni za period 1963—1965 (od 29. januara 1962). Protokola o dodatnim isporukama investicione robe (od 22. decembra 1958) i Protokola o robnoj razmeni za 1963 (od 16. novembra 1962). U svim ovim instrumentima predviđena je klauzula da će se razmena vršiti na bazi cena važnijih svetskih tržišta.

Plaćanja u robnom prometu između Jugoslavije i Poljske vrše se preko klirinškog računa, a na osnovu Platnog sporazuma od 12. februara 1955, koji je još na snazi. Ovim sporazumom bio je predviđen manipulativni kredit od 2 miliona dolara, koji je kasnije, radi neometanog odvijanja razmene, koja se stalno povećavala, i stvaranja šireg manevarskog prostora za realizaciju kontingenata, povećan na 5 miliona dolara.

ROBNA RAZMENA

OBIM. U periodu 1957—1962. obim robne razmene sa Poljskom je više nego udvostručen. Pri tome je karakteristično da je tempo porasta razmene sa ovom zemljom konstantno bio osetno brži od tempa porasta i ukupne jugoslovenske spoljnotrgovinske razmene i ukupne razmene sa istočnoevropskim zemljama. U 1962. Poljska je zauzimala šesto mesto u jugoslovenskom ukupnom izvozu, a osmo u jugoslovenskom ukupnom uvozu. (Tabela 1.)

TABELA 1 — OBIM ROBNE RAZMENE IZMEĐU JUGOSLAVIJE I POLJSKE 1957—1962.

(U milionima dolara, po kursu 1\$=300 din.)

Godina	Izvoz u Poljsku	Uvoz iz Poljske	Ukupna razmena		Učešće poljske u ukupnoj razmeni Jugoslavije u %
			vrednost	indeks	
1957	16,2	19,2	35,4	100,0	4,7
1958	22,0	35,9	57,9	163,0	5,1
1959	33,9	20,3	54,2	153,2	5,0
1960	22,0	37,9	59,9	168,5	4,2
1961	39,1	28,2	67,3	173,6	4,5
1962	42,3	32,0	74,9	210,1	4,7

Podaci: Statistika spoljne trgovine za odgovarajuće godine.

Prekretnicu u robnoj razmeni sa Poljskom predstavlja 1958, kada je razmena u odnosu 1957. porasla za preko 60%. Razlika između izvoza i uvoza u toj godini nastala je zbog povećanih isporuka šinskih vozila po kreditnim aranžmanima od oko 10 miliona dolara, što znači da je po redovnom osnovu uvezeno robe u vrednosti od 26 miliona dolara. Izvoz u Poljsku u 1959. obuhvata i izvoz brodova zaključen po posebnom sporazumu. U 1960, usled dopunskog uvoza po listi za likvidaciju poljskog zaduženja na klirinškom računu iz 1959. i smanjenog jugoslovenskog izvoza, nastaje obratno kretanje i dolazi do većeg uvoza iz Poljske. Zbog toga je 1960. završena većim dugovanjem Jugoslavije, koje je likvidirano posebnim isporukama roba. U 1961. i 1962. dolazi ponovo do razlike u korist jugoslovenskog izvoza. U 1961. isporučen je jedan a u 1962. dva broda, dok svi kontingenti poljskog izvoza nisu realizovani.

STRUKTURA RAZMENE je povoljna za obe strane. Jugoslavija uvozi iz Poljske veće količine valjanog materijala (u 1962. godini 55 hiljada t), koksa (do 80 hiljada t), svinja (do 11 hiljada t), hemijskih i farmaceutskih sirovina (u vrednosti do 3,5 miliona dolara), kamenog uglja, plinskog uglja, industrijske robe za široku potrošnju, i dr. Mašine i oprema, koje su uvek imale visok kontingent od 7 do 9 miliona dolara, po pravilu se ne realizuju u predviđenom obimu. U izvozu u Poljsku zastupljeni su sledeći važniji proizvodi: glinica (2—4 hiljade t), kablovi (1—2 miliona dolara), cinkov koncentrat (po 12 hiljada t godišnje), živa (30—40 t), sinter magnezit (5—10 hiljada t), celuloza (6 hiljada t), veštačko vlakno (1,5—2 hiljade t), građa lišćara, metalni proizvodi, obuća i kožni proizvodi. Pored toga, u Poljsku se izvoze veće količine poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, vina i duvana, koji čine oko 15% ukupnog izvoza u Poljsku. Naročit porast pokazuje izvoz mašina i opreme (među istočnoevropskim zemljama, pored SSSR, Poljska je zemlja u koju Jugoslavija najviše izvozi mašine i opremu). Pored toga, Poljska je značajan kupac jugoslovenskih brodova — tankera i trampere (dosad je u jugoslovenskim brodogradilištima za Poljsku izgrađeno 12 brodova). (Tabela 2.)

Kod izvoza se zapaža vrlo veliko učešće mašina i opreme u 1959, 1961. i 1962. usled isporuke brodova. Pored toga, u 1962. premašen je kontingent mašina i opreme za preko 2 miliona dolara. Za 1963. predviđaju se samo isporuke mašina i opreme (isporuke brodova su završene) u vrednosti od 7,5 miliona dolara (što predstavlja 18,5% ukupnog izvoza), zatim povećanje učešća reprodukcionog materijala na 56,6% (22,9 miliona dolara) i učešća robe široke potrošnje na 8,8%.

Na strani uvoza pokazuju se neznatna pomeranja kod reprodukcionog materijala, mašina i robe za široku potrošnju, čije se učešće povećava, uz opadanje učešća prehrambenih proizvoda usled smanjenja kontingenta svinja.

Značajan problem u razmeni predstavlja koncentrisanost jugoslovenskog uvoza na dosta usku nomenklaturu roba, što je jednim delom posledica još uvek nedovoljnog poznavanja eksportnih mogućnosti Poljske. U toku 1962. došlo je do uvoza nekih proizvoda koji dotad nisu bili zastupljeni u robnoj razmeni (superfosfat, jaja, krompir, mast), što predstavlja rezultat obostranih napora da se proširi nomenklatura poljskog izvoza u Jugoslaviju i time stvore veće mogućnosti za povećanje obima razmene.

Za razmenu robe široke potrošnje zainteresovane su obe strane. Iako još nisu postignuti značajni rezultati, razmena ovih proizvoda predstavlja perspektivne pozicije i izvoza i uvoza, a njihovo učešće u ukupnoj razmeni se stalno povećava. U okviru ove pozicije iz Poljske se uvoze tekstil, porcelan, papir i metalni proizvodi, a izvoze obuća, kožni proizvodi, tekstil, trikotaža, metalni proizvodi, aparati za domaćinstvo, i dr.

Uvoz mašina i opreme iz Poljske povećava se iz godine u godinu, mada još ne dostiže predviđeni nivo. Do punije realizacije poljskog izvoza u 1962. došlo je na osnovu obostranih napora. Poljski izvoznici su se prilagođavali potrebama i zahtevima jugoslovenskog tržišta, a sa jugoslovenske strane preduzimane su mere koje su investitore i uvoznike više usmeravale na poljsko tržište. U ovoj godini došlo je do zaključenja većih i dugoročnih poslova u vezi sa uvozom mašina i opreme iz Poljske, pa se može očekivati i potpunije korišćenje ovog kontingenta. U tu svrhu dobiven je i kredit od 15 miliona dolara.

Izvoz mašina iz Jugoslavije već dve godine premašuje predviđeni kontingent i pruža znatne mogućnosti za proširenje jugoslovenskog izvoza u Poljsku. On obuhvata u prvom redu brodske motore, zatim opremu za prehrambenu industriju, elektromotore, dizalice, vinogradarske prskalice, mašine za univerzalno bušenje, i dr. Razvoj jugoslovenske industrije i sve veće interesovanje poljskih uvoznika za proizvode mašinogradnje pružaju povoljne perspektive za povećanje ove pozicije, odnosno ukupnog obima razmene.

Pasiva trgovinskog bilansa, koja se stalno pojavljuje u razmeni sa Poljskom, kreće se uglavnom u granicama ugovorenog manipulativnog kredita (5 miliona dolara). Jugoslovenski aktivni saldo, međutim, kretao se u toku 1962. na gornjoj granici ovog kredita, što je donekle ograničavalo izvoz.

TABELA 2 — STRUKTURA ROBNE RAZMENE SA POLJSKOM PO NAMENI PROIZVODA 1957—1962.

Grupa proizvoda	(U milionima dolara po kursu 1\$=300 din.)											
	1957		1958		1959		1960		1961		1962	
	vrednost	%	vrednost	%	vrednost	%	vrednost	%	vrednost	%	vrednost	%
Izvoz — ukupno	16,2	100	22,0	100	33,9	100	22,0	100	39,1	100	42,3	100
Reprodukcioni materijal	7,2	45,1	11,9	53,9	12,0	35,4	8,8	38,7	16,2	40,3	16,2	38,2
Mašine i oprema	2,7	16,2	2,6	12,2	13,2	39,0	8,5	39,2	15,1	37,4	19,7	46,6
Industrijska roba široke potrošnje	2,0	12,4	2,7	11,9	3,1	9,3	3,3	15,5	2,3	5,8	1,2	3,0
Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi, piće i duvan	4,3	26,3	4,8	22,0	5,6	16,3	1,4	6,6	5,5	16,5	5,2	12,2
Uvoz — ukupno	19,2	100	35,9	100	20,0	100	37,6	100	28,2	100	32,0	100
Reprodukcioni materijal	15,5	80,5	14,6	40,5	14,3	71,8	16,3	43,2	16,5	57,7	16,5	51,5
Mašine i oprema	1,9	10,3	13,0	36,5	3,3	15,4	9,7	25,8	6,3	23,0	6,6	20,5
Industrijska roba široke potrošnje	0,08	0,5	0,4	1,0	0,2	1,5	6,7	17,9	3,0	10,8	2,1	6,6
Prehrambeni proizvodi	1,8	8,7	7,9	22,0	2,2	11,3	4,9	13,1	2,4	8,5	6,8	21,4

Podaci: Statistika spoljne trgovine za odgovarajuće godine.

U 1962. robna razmena sa Poljskom realizovana je u visokom procentu od 90% od predviđenog obima, što predstavlja veći procent ostvarenja planirane razmene nego ranijih godina.

Za 1963. predviđen je obim od 80 miliona dolara u oba pravca. Radi boljeg korišćenja globalnih kontingenata, na pregovorima o robnoj razmeni za 1963. ovi kontingenti su bliže specificirani, što će uticati na bolju realizaciju sporazuma.

OSTALI OBLICI SARADNJE

TURISTIČKI PROMET sa Poljskom ograničen je uglavnom na dolazak poljskih turista u Jugoslaviju, čiji broj iz godine u godinu raste. Tako je, na primer, u 1961. u Jugoslaviji boravilo 17.159 poljskih turista, a u 1962. godini 21.164. Najveći broj ovih turista posetio je Jugoslaviju u okviru grupnih putovanja koja su organizovale poljske i jugoslovenske turističke agencije. Postoji obostrana zainteresovanost za korišćenje jugoslovenskih kapaciteta i u periodima izvan glavne sezone, što bi uticalo na povećanje prihoda od turizma, koji se sada kreću u okviru kvote od 300.000 dolara predviđene u robnim listama. Novi propisi o sticanju prava stranih državljanina na zgradama, pružaju dalje mogućnosti za proširenje turističkog prometa i sa Poljskom, putem eventualne izgradnje odmarališta ili kolonija. Za razvoj turizma sa Poljskom značajnu ulogu ima i stalna avionska linija između Beograda i Varšave.

INDUSTRIJSKA KOOPERACIJA. Mada su njeni osnovni principi formulisani još Sporazumom o industrijskoj saradnji od 12. novembra 1957, do intenzivne industrijske saradnje došlo je tek posle aktiviranja Mešovitog komiteta za privrednu saradnju. Sporazumom od 1957. predviđeno je da se kroz industrijsku saradnju racionalnije i bolje koriste proizvodni kapaciteti i prirodna bogatstva obeju zemalja, i to putem zajedničke izgradnje kompletnih objekata, kao i mašina i opreme za rekonstrukcije, zatim uzajamnim upotupnjavanjem proizvodnje mašina i opreme, preradom sirovina i razmenom tehničkih usluga. kao i formiranjem centara za industrijsku saradnju (koji su otvoreni u Varšavi i Zagrebu).

Sva dosadašnja zasedanja Mešovitog komiteta poklonila su posebnu pažnju problemima industrijske saradnje, u kojoj obe strane vide široke mogućnosti za razvoj međusobnih ekonomskih odnosa kroz proizvodnu kooperaciju i specijalizaciju, zajedničku izgradnju objekata, zajednička istupanja na trećim tržištima, i dr. Za ovu saradnju bile su naročito značajne preporuke date na IV zasedanju Komiteta (početkom 1962) za detaljnije ispitivanje mogućnosti industrija obeju zemalja i za proširenje industrijske saradnje. U toku 1962. radio je niz mešovitih radnih grupa. koje su pronašle mogućnosti za saradnju u oblasti elektroindustrije i elektronike, brodogradnje i brodske opreme, uređaja za rudarstvo, mašina radilica i alata, uređaja za železare sa kranovima i kompletnim livnicama i kovačnicama, šinskih vozila i poljoprivrednih mašina.

U grupi za elektroindustriju ispoljeno je interesovanje za saradnju u proizvodnji električne opreme za brodove, rudarstvo i metalurgiju. U proizvodnji brodskih motora već postoji uhodana saradnja »Jugoturbine« iz Karlovca sa poljskim proizvođačem, a u oblasti elektronike utvrđeni su programi saradnje između zainteresovanih preduzeća.

Grupa koja je proučavala mogućnosti saradnje u oblasti proizvodnje mašina radilica i alata utvrdila je koje asortimane može da izvozi svaka strana i precizirala saradnju između naučnih instituta i razmenu dokumentacije. Obe strane su pokazale interesovanje za kupovinu licenci za alatljike koje proizvodi druga strana. Predviđa se podela asortimana i povećanje obostranih isporuka.

Grupa za kompletnu objekte utvrdila je da postoje mogućnosti za podelu rada na izgradnji i rekonstrukciji objekata crne metalurgije. Zainteresovane privredne organizacije rade na konkretizaciji ovih mogućnosti.

Grupa za šinska vozila upoznala se sa proizvodnjom u obema zemljama i u narednom periodu treća da izradi planove za saradnju. Sa jugoslovenske strane postoji interesovanje za kompletne delove za vagona koje proizvodi Poljska, naročito uređaja za grejanje, a sa poljske strane — za jugoslovenske električne instalacije.

U oblasti proizvodnje poljoprivrednih mašina, utvrđen je interes za saradnju u proizvodnji kombajna za šećernu repu i krompir.

Pored toga, u toku 1962. radile su i grupe za mašine za građevinarstvo i građevinski materijal, prehrambenu industriju, energetske uređaje i uređaje za signalizaciju. U ovim granama se još vrše ispitivanja mogućnosti za saradnju.

Pošto su ova ispitivanja vršena, a i dalje se vrše, na vrlo širokom planu, rezultati su još u početnoj fazi. U narednom periodu može se očekivati da zainteresovane proizvodne organizacije pristupe sprovođenju saradnje u pojedinim granama sklapanjem konkretnih ugovora.

Rezultati rada grupa već su se odrazili u robnim listama za 1963, u kojima je predviđena razmena asortimana alata u vrednosti od 3 miliona dolara u oba pravca.

Povezivanje visoko razvijenih grana industrija kroz razmenu i popunu asortimana, serijsku proizvodnju za potrebe obeju zemalja i eventualno zajedničko učešće u izgradnji objekata u Jugoslaviji i Poljskoj, može, pored proširenja razmene i izvanredne koristi za obe privrede, uticati i na smanjenje vrednosti uvoza tih proizvoda sa područja čvrstih valuta, sa kojima i Jugoslavija i Poljska imaju negativan trgovinski bilans.

Realno je očekivati da industrijska kooperacija, čiji rezultati treba da se pokažu kroz spoljnotrgovinski promet bude u narednom periodu jedan od osnovnih elemenata, daljeg povećanja robne razmene.

NAUČNO-TEHNIČKA SARADNJA između Jugoslavije i Poljske sprovodi se na osnovu Sporazuma o naučno-tehničkoj saradnji od 14. novembra 1955. i godišnjih protokola o naučno-tehničkoj saradnji koje utvrđuje Mešovita komisija na svojim redovnim zasedanjima. Dosad je održano osam ovakvih zasedanja.

Naučno-tehnička saradnja, koja je vrlo obimna i korisna za obe strane, sprovodi se u većini grana industrije, zatim u oblasti poljoprivrede, saobraćaja, trgovine i dr., i vrši se putem razmene stručnjaka i stažista, ustupanjem tehničke dokumentacije, korišćenjem eksperata, kao i saradnjom instituta. Ona je orijentisana na bolje međusobno sagledavanje privrednih mogućnosti i upoznavanje naučno-tehničkih dostignuća i proizvodnih iskustava koja su od interesa za privredni razvoj obe zemlje.

U toku poslednjih šest godina u Jugoslaviji su boravila na praksi 633 poljska stručnjaka, a u Poljskoj 679 Jugoslovena. Pored toga, veći broj poljskih eksperata pomagao je u rešavanju tehničkih i tehnoloških pitanja u proizvodnji nekih grana jugoslovenske industrije.

Praktično povezivanje naučno-tehničke saradnje sa potrebama koje proističu iz industrijske saradnje, predstavlja nov kvalitet u realizaciji ove saradnje.

SARADNJA U OBLASTI PLANIRANJA ostvaruje se redovno u formi diskusija i konsultacija o raznim pitanjima iz oblasti metodologije planiranja. Usmeravanje ovih diskusija na konkretna pitanja dugoročne saradnje, čemu teže obe strane, dalo bi koristan doprinos za dugoročnija planiranja u oblasti robne razmene i industrijske saradnje.

SARADNJA U OBLASTI POLJOPRIVREDE sprovodila se kroz razmenu poljoprivrednih stručnjaka, na osnovu protokola o toj saradnji od oktobra 1959. U 1960. i 1961. na jugoslovenskim poljoprivrednim dobrima boravilo je na praksi 26 poljskih stručnjaka, a na poljskim 43 Jugoslovena.

RESORI FINANSIJA takođe su vršili razmenu iskustava putem diskusija stručnjaka o monetarnim i kreditnim sistemima i drugim pitanjima iz oblasti finansija.

U OBLASTI SAOBRAĆAJA postoji saradnja na nivou stručnjaka. Pored toga, učinjene su i uzajamne posete ministara saobraćaja.

UČESTVOVANJE NA SAJMOVIMA (Jugoslavije u Poznanju i Poljske na Zagrebačkom i drugim jugoslovenskim sajmovima) takođe doprinosi boljoj realizaciji robne razmene, jer se na njima zaključuje znatan broj ugovora između privrednih organizacija. Posebnu manifestaciju na ovim sajmovima predstavljaju posete ministara spoljne trgovine. Sajmovi u Poznanju i Zagrebu koriste se i za sastanke Jugoslovensko-poljske spoljnotrgovinske komisije, na kojima se diskutuje o tekućim pitanjima robne razmene.

V ZASEĐANJE JUGOSLOVENSKO-POLJSKOG KOMITETA ZA PRIVREDNU SARADNJU

Na V zasedanju Jugoslovensko-poljskog komiteta za privrednu saradnju, koje je nedavno završeno u Varšavi (10. aprila o. g.), konstatovan je povoljan razvoj ekonomskih odnosa u proteklom periodu, a naročito u oblasti robne razmene i industrijske saradnje.

Na zasedanju je kao glavno pitanje tretirana industrijska saradnja, koja sada ulazi u fazu sprovođenja kooperacije i specijalizacije u određenim granama industrije. U vezi s tim Komitet je doneo niz odluka i preporuka za proširenje, stimuliranje i praktičnu realizaciju industrijske saradnje između privrednih organizacija, čiji neposredni efekat

treba da se odrazi na volumen robne razmene, u prvom redu razmene mašina, opreme i kompletnih objekata. Dogovoreno je da se formira Mešovita komisija za industrijsku saradnju, koja, kao stalni organ Komiteta, treba da prati ostvarivanje zaključaka u ovoj oblasti. Formiraće se takođe mešovita radna grupa za hemijsku industriju, koja treba da izradi predloge za saradnju u ovoj oblasti. Ispitaće se i mogućnosti za zaključivanje odgovarajućih dugoročnih aranžmana za isporuke nekih sirovina.

U oblasti robne razmene, dogovoreno je da se pristupi pripremanju za zaključenje novog dugoročnog sporazuma o robnoj razmeni do 1971. na osnovu smernica privrednog razvoja u Jugoslaviji i Poljskoj. Takođe je dogovorena šira i konkretnija saradnja organa za planiranje, koju nameće sadašnji stepen međusobnih ekonomskih odnosa. Preporučeno je aktiviranje saradnje u oblasti poljoprivrede, finansija, saobraćaja, banaka, čemu treba u narednom periodu da pristupe odgovarajuće ustanove i institucije.

Svim ovim odlukama Komitet je određenije ukazao na dalje pravce razvoja ekonomske saradnje između Jugoslavije i Poljske. Njima se otvaraju nove perspektive za svestrano razvijanje međusobnih ekonomskih odnosa, a naročito za tešnje povezivanje industrije Jugoslavije i Poljske, što je u interesu obeju zemalja.

IZVOR: Statistika spoljne trgovine za odgovarajuće godine i Dokumentacija Saveznog sekretarijata za spoljnu trgovinu

J. R.

JUGOSLAVIJA U KOMITETU ZA DEKOLONIZACIJU

STVARANJE KOMITETA ZA DEKOLONIZACIJU

Usvajanjem Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima¹ postavljeni su politički i pravni okviri za neposrednu kontrolu i sadržajniju aktivnost Ujedinjenih nacija na području delovanja klasičnog kolonijalnog sistema. Praksa je, međutim, pokazala da je za praćenje brzine i obima primene Deklaracije, i za vršenje kontinuiranog uticaja na taj proces, neophodno stvoriti i odgovarajući mehanizam. Godinu dana posle usvajanja Deklaracije, Generalna skupština UN, na predlog 38 afro-azijskih zemalja, odlučila je (sa 97:0:4 glasa) da stvori »Specijalni komitet za ispitivanje situacije u vezi sa primenom Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima«, koji je šire i popularnije poznat pod imenom Komitet za dekolonizaciju.²

Rezolucijom od 27. novembra 1961. Komitetu za dekolonizaciju stavljeno je u zadatak da ispituje primenu Deklaracije, da daje sugestije i podnosi preporuke o obimu njene primene, kao i da o ostvarenom napretku podnosi izveštaj Generalnoj skupštini. Komitet je ovlašćen da svoje zadatke izvršava upotrebljavajući sva sredstva koja mu budu stajala na raspolaganju, u okvirima procedure i modaliteta koje bude usvojio u vršenju svojih funkcija. Najzad, Komitet je ovlašćen da se sastaje i van sedišta Ujedinjenih nacija, kad i gde takvi sastanci budu potrebni za efektivno izvršavanje njegovih zadataka.

*Članovi komiteta za dekolonizaciju.*³ Koristeći ovlašćenje Generalne skupštine, predsednik XVI redovnog zasedanja imenovao je sledećih 17 članova Komiteta: Australiju, Etiopiju, Indiju, Italiju, Kambodžu, Madagaskar, Mali, Poljsku, SAD, Siriju, SSSR, Tanganjiku, Tunis, Urugvaj, Veliku Britaniju, Venecuelu i Jugoslaviju.⁴

Jugoslovenska delegacija u Komitetu. U toku 1962. Jugoslaviju su u Komitetu predstavljali: kao delegat — Mišo Pavičević, stalni predstavnik SFRJ pri OUN, a kao zamenci delegata — Miroslav Kreačić, zamjenik stalnog predstavnika, i Sreten Ilić, savetnik u Stalnoj misiji SFRJ pri OUN.

PROCEDURA I METOD RADA KOMITETA. Prvi sastanak Komiteta, održan 20. februara 1962, bio je posvećen izboru funkcionera. Za predsednika je izabran predstavnik Indije Chandra Shenhar Jha, za potpredsednika predstavnik Malija Sory Coulibaly, a za izvestioca predstavnik Sirije Najmuddine Rifai.

Nekoliko sledećih sastanaka bili su posvećeni pitanjima procedure i metoda rada. Konkretizaciji raznih predloga prethodila je diskusija u kojoj su došla do izražaja dva suprotna shvatanja. Kolonijalne sile su zastupale gledište da UN nemaju pravo da se mešaju u upravu kolonijama

i da, prema tome, Komitet, u najboljem slučaju, može da se zadrži u okvirima post factum nadzora akata kolonijalnih sila. Pozivajući se na Povelju, zastupnici gornje teze tvrdili su da Komitet nije ovlašćen da sasluša peticionere, niti da šalje posetilačke misije u razne kolonije. Kolonijalne sile i zemlje koje su ih podržavale nastojale su da Komitet pretvore u studijsko telo koje će se baviti prvenstveno ispitivanjem podataka koje dostavljaju zemlje nadležne za upravu nad pojedinim kolonijama. Svoju saradnju sa Komitetom kolonijalne sile su pokušale da uslove prihvatanjem gornjeg tumačenja, ili bar takvog tumačenja koje će se svojim većim delom zasnivati na izloženom shvatanju.

Ostali članovi Komiteta zastupali su, kao osnovno, gledište da Komitet treba da ima što šira ovlašćenja, kako bi i u novoj situaciji odgovorio svojim zadacima, i da zato on treba da bude prvenstveno organ za političku akciju, a ne za studijsko proučavanje situacije u kolonijama.

Jugoslovenski delegat (Mišo Pavičević) u svom govoru od 28. februara 1962. pošao je od shvatanja da je »usvajanjem Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima Generalna skupština preuzela određene obaveze prema narodima zavisnih teritorija«. Ukazujući na poželjnost i korisnost saradnje kolonijalnih sila, jugoslovenski delegat je dalje rekao da »baza za takvu saradnju mogu biti samo slovo i duh odgovarajućih rezolucija Generalne skupštine«, a ne razni uslovi koje postavljaju kolonijalne sile. Međutim, ta saradnja, ma koliko poželjna i potrebna, »ne može se smatrati kao *conditio sine qua non* za rad i odluke Komiteta«.

Jugoslovenski delegat izjasnio se za saslušavanje peticionera, za slanje posetilačkih misija i za razmatranje situacije u svakoj koloniji, a naročito za davanje prioriteta teritorijama u Africi.

Odgovarajući na argumente kolonijalnih sila, kojima se na razne načine pokušavalo da pravda odlaganje nezavisnosti kolonijalnih naroda, jugoslovenski predstavnik rekao je 5. marta 1962. da ne smatra »da razlike u razviku ili odsustvo ekonomskog, kulturnog ili socijalnog razvoja mogu biti upotrebljeni kao izgovor za odlaganje kretanja ka nezavisnosti u zemljama koje su još uvek nesamoupravne«.

Prihvaćeno je u osnovi shvatanje da Komitet treba da bude telo za političku akciju, da sasluša peticionere, da, prema potrebi, šalje posetilačke misije u preostale nesamoupravne teritorije i da se sastaje izvan sedišta Ujedinjenih nacija kad to situacija bude zahtevala ili kad je, po mišljenju članova Komiteta, to potrebno za uspešno obavljanje zadataka. U svetlu takve odluke Komitet je zasedavao u Tangeru (Maroko), Dar-es-Salamu (Tanganjika) i Adis Abebi (Etiopija). Kolonijalne sile su u praksi prihvatile proceduru i metod rada koji su usvojeni, osim slanja posetilačkih misija.

STAVOVI JUGOSLAVIJE O SITUACIJI U POJEDINIM KOLONIJAMA

Posle odluke da se dà prioritet teritorijama u Africi, Komitet je prešao na detaljno razmatranje situacije u sledećim teritorijama (redosled razmatranja utvrđen je uz napomenu da se može izmeniti ukoliko situacija u pojedinim teritorijama to bude zahtevala):

JUŽNA RODEZIJA. Južna Rodezija nastanjena je sa oko 3,100.000 stanovnika, od čega oko 230.000 čine belci. Ušla je u akutnu fazu borbe protiv kolonijalne dominacije i eksploatacije i protiv tzv. novog ustava od decembra 1961, kojim se domaćem stanovništvu daje samo 15 predstavnika u zakonodavnoj skupštini (koja broji 65 članova) i kojim je, kroz primenu raznih ograničenja imovinskog ili prosvetnog karaktera, pravo glasa priznato samo svakom stotom Afrikancu. Domaće stanovništvo odbacilo je u potpunosti nametnuti ustav i povelu borbu za priznanje prava na samoopredeljenje i nezavisnost. Odgovor kolonijalnih vlasti bio je zabrana političkih organizacija i hapšenje i deportacija političkih vođa i uopšte boraca za nezavisnost. Polazeći od sopstvenog tumačenja da je ova teritorija

¹ Vidi: »Jug. pregled«, 1961, jun, str. 276 (46); 1962, april, str. 184 (12).

² Vidi: »Jug. pregled«, 1963, februar, str. 88 (8).

³ U daljem tekstu: Komitet.

⁴ Na XVII zasedanju broj članova Komiteta povećan je za 7. Na osnovu istovetnog ovlašćenja Generalne skupštine, predsednik XVII redovnog zasedanja imenovao je za članove sledećih 7 zemalja: Bugarsku, Čile, Dansku, Iran, Irak, Obalu Slonovače i Sijera Leone.

»samoupravna kolonija«, Velika Britanija skidala je sa sebe odgovornost za događaje u Južnoj Rodeziji i tvrdila da ona nema nikakve pravne osnove da se »meša u unutrašnje poslove« te teritorije.

U svom govoru od 30. marta 1962, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) odbacio je britansku tezu da je Južna Rodezija samoupravna. »Čak i površna analiza ustava Južne Rodezije i velikog broja statutarne akata — izjavio je jugoslovenski predstavnik — pokazuje da stanovništvo Južne Rodezije nije steklo ni punu ni delimičnu samoupravu. Svi dokumenti, uključujući zakonodavne akte Južne Rodezije, pokazuju da se izrazi »izbori«, »birači«, »izborni telo«, »referendum«, »izabrani predstavnici«, »samouprava«, »odgovorna vlada«, itd., odnose isključivo, ili skoro isključivo, na evropsko stanovništvo, tj. evropske doseljenike.« Imajući sve to u vidu, a naročito zahteve stanovništva Južne Rodezije, jugoslovenski predstavnik založio se za ukidanje nametnutog ustava i svih diskriminacionih propisa i za usvajanje novog izbornog zakona zasnovanog na principu opšteg i jednakog prava glasa, čime bi se čitavom stanovništvu Južne Rodezije omogućilo da slobodno odluči o svom budućem statusu i izabere oblik vladavine koji želi.

Kritikujući stav Velike Britanije, naročito učestale izjave njenih predstavnika da saradnja sa Komitetom zavisi od stepena u kojem se ovaj bude mešao u britansku kolonijalnu upravu, jugoslovenski predstavnik (Mišo Pavičević) rekao je 10. maja 1962. da jugoslovenska delegacija smatra saradnju kolonijalnih sila potrebnom i korisnom, »ali ja moram da podvučem — nastavio je jugoslovenski predstavnik — da smo mi u prilog saradnje koja ima za cilj likvidaciju kolonijalizma. Jugoslovenska delegacija neće zato biti u stanju da učestvuje u bilo čemu što podržava status quo ili što produžuje porobljavanje kolonijalnih naroda«.

Polazeći od takvog stava, jugoslovenska delegacija podržala je zaključke Komiteta da Južna Rodezija nije samoupravna, da je vlada Velike Britanije odgovorna za stanje u toj teritoriji i da hitno treba preduzeti mere za omogućavanje narodu Južne Rodezije da se slobodno izjasni u pogledu svoje budućnosti. Jugoslovenska delegacija takođe je podržala zahteve za ukidanje ustava od decembra 1961, za slobodu aktivnosti političkih partija i za puštanje na slobodu uhapšenih političkih vođa.

SEVERNA RODEZIJA. Iako nešto povoljnija za domaće stanovništvo, koje je dobilo pravo na veći broj predstavnika u izbornim telima, situacija u Severnoj Rodeziji, nastanjenoj sa oko 2,300.000 Afrikanaca i oko 80.000 belaca, nije zadovoljavala većinu stanovništva. I u Severnoj Rodeziji je izbornom matematikom domaćem stanovništvu bilo otežano da preuzme rukovođenje sopstvenim poslovima. Pored toga, mogućnosti za razvoj ka nezavisnosti bile su ograničene postojanjem Centralno-afričke Federacije, u kojoj je sva vlast u rukama belih doseljenika. Zato je stanovništvo Severne Rodezije, kao i stanovništvo Njase — trećeg dela Federacije — tražilo ukidanje te tvorevine.

Govoreći o situaciji u Severnoj Rodeziji, jugoslovenski predstavnik (Miroslav Kreačić) rekao je 27. aprila 1962: »Severna Rodezija predstavlja još jedan primer rasne diskriminacije i lišavanja jednog naroda njegovih prava... Diskriminatorske i rasističke odredbe ustava u pogledu izbora, zaštite prava i interesa bele manjine na štetu afričke većine, i teška diskriminatorska ograničenja političke, ekonomske, prosvetne i socijalne aktivnosti domaćeg stanovništva, tako su jasni da ne bi bilo potrebno dokazivati ih da nije bilo pokušaja negiranja njihovog postojanja ili pokušaja da se pravo stanje predstavi u drugom svetlu ili minimizira.«

U pogledu Federacije jugoslovenski predstavnik rekao je: »Potpuno je jasno da Federacija nije imala korena u narodu i da je ona od samog početka predstavljala ozbiljnu prepreku sticanju nezavisnosti i bržem napretku tri teritorije.« Zalažući se za ukidanje Federacije u sadašnjem obliku,

jugoslovenski predstavnik je izjavio: »Jugoslovenska delegacija smatra da pitanje budućih odnosa ove tri teritorije treba da bude rešeno u u lovim punu nezavisnosti i samo slobodno izraženom voljom njihovih naroda. Pokušaji da se sačuva Federacija pod sadašnjim uslovima, čak i uz upotrebu sile, nose u sebi klice opasnosti i predstavljaju ugrožavanje mira ne samo u ovim teritorijama, nego i na čitavom afričkom kontinentu.«

U vezi sa raznim pokušajima rasparčavanja teritorije, jugoslovenski predstavnik je rekao: »Smatramo za potrebno da privučemo pažnju na opasnost koju sadrže pokušaji da se očuvaju postojeće privilegije i prava bele manjine putem raznih kombinacija o podeli Severne Rodezije i nasilnom udruživanju delova te teritorije sa delovima takođe odvojenim od drugih afričkih zemalja.«

Insistirajući na odgovornosti Velike Britanije za situaciju u Severnoj Rodeziji, jugoslovenski predstavnik se založio za uvođenje opšteg i jednakog prava glasa i za preduzimanje drugih mera koje bi u kratkom i određenom roku dovele do nezavisnosti ove teritorije.

Na predlog Etiopije, Indije, Kambodže, Madagaskara, Tanganjike, Tunisa i Jugoslavije, Komitet je Generalnoj skupštini preporučio usvajanje rezolucije kojom se potvrđuje neotuđivo pravo naroda Severne Rodezije na samoupravu i nezavisnost i podržavaju zahtevi političkih partija da se toj teritoriji neodložno prizna nezavisnost.

NJASA. Zahvaljujući činjenici da u ovoj teritoriji živi svega oko 10.000 belaca (od ukupno oko 2,900.000 stanovnika), stanovništvo Njase uspeo je da na putu ka nezavisnosti izbori znatne ustupke. Priznanje činjenice da u zemlji postoji afrička većina, kao i mnogo šire izborne kvalifikacije, omogućili su uspešno okončanje prve faze u borbi za nezavisnost, tj. izbor zakonodavnog i izvršnog tela u kojem su većinu imali Afrikanci.

Jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) je, 31. maja 1962, ukazao na pozitivan razvitak u Njasi, do kojeg je došlo zahvaljujući upornoj borbi naroda i političkih vođa te teritorije. On je izrazio nadu da će mnogi nedostaci sadašnjeg ustavnog akta biti brzo otklonjeni i da će narodu Njase biti omogućeno korišćenje prava na samoopredeljenje i nezavisnost, bez ometanja od federalne vlade i eventualnih pokušaja da se Federacija održi silom i protiv jasno izražene želje stanovništva.

Saglasno takvom stavu, delegacija Jugoslavije glasala je za zaključke i preporuke Komiteta, kojima se narodu Njase priznaje neotuđivo pravo na samoopredeljenje i nezavisnost i podržavaju njegovi zahtevi za punu nezavisnost.

BASUTOLAND, BECHUANALAND I SWAZILAND. U Basutolandu živi oko 800.000 stanovnika, od čega samo nešto oko 2.000 Evropljana, u Bechuanalandu oko 310.000 stanovnika, od čega oko 3.500 Evropljana i u Swazilandu oko 280.000 stanovnika, od čega oko 10.000 Evropljana. Glavne političke partije u ovim teritorijama traže nezavisnost i uvođenje reformi kojima bi se omogućio izbor lokalnih predstavnika i organa vlasti na bazi opšteg i jednako prava glasa, u punoj slobodi i bez ikakvog mešanja sa strane.

Govoreći o situaciji u ovim teritorijama, jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) rekao je 24. maja 1962. da ustavne reforme nisu unele bitne promene u politički život i razvoj ovih teritorija. Administrativna sila nastoji svim snagama da održi plemensku strukturu, sprečavajući na taj način politički razvoj ovih teritorija i njihovo kretanje ka samoupravi i nezavisnosti. Ne poštuju se osnovne odredbe Povelje UN i Opšte deklaracije o pravima čoveka, a stanovništvo je podvrgnuto rasnoj diskriminaciji i ograničenjima razne vrste.

Jugoslovenski predstavnik je podržao zahteve progresivnih političkih snaga i založio se za preduzimanje konkretnih mera za brže i puno sprovođenje Deklaracije. On se izjasnio u prilog zaključaka Komiteta i glasao za rezoluciju kojom se potvrđuje neotuđivo pravo naroda ovih teritorija na samoopredeljenje i nezavisnost i od Velike Britanije

traže konkretne mere za stvaranje uslova za punu slobodu i jednakost za sve. Rezolucija se kategorički izjašnjava protiv pokušaja Južnoafričke Republike da izvrši aneksiju ovih teritorija.

ZANZIBAR. Zanzibar i okolna ostrva nastanjeni su sa oko 300.000 stanovnika, od čega Afrikanaca ima oko 230.000, Arapa oko 47.000, Azijaca oko 18.000, i Evropljana oko 500. Političku situaciju u Zanzibaru karakteriše borba raznih grupa stanovništva za dominirajući položaj u budućoj nezavisnoj državi. Tu borbu na određen način podržava i kolonijalna vlada.

Jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić), polazeći od činjenice da, uprkos razlikama koje ih dele na planu unutrašnjeg uređenja buduće države, sve političke partije traže neodložnu nezavisnost, izjasnio se, 16. jula 1962, za likvidaciju kolonijalnog statusa. Izražavajući uverenje da se razlike mogu premostiti, jugoslovenski predstavnik je apelovao na političke vođe Zanzibara da u zajedničkom interesu nađu rešenje koje će omogućiti održavanje novih izbora i sticanje nezavisnosti. Ako to ne bi bilo moguće, treba, po mišljenju jugoslovenskog predstavnika, pristupiti konsultovanju stanovništva na bazi opšteg, jednakog i neograničenog prava glasa svih, uz prethodno oslobođenje svih političkih zatvorenika, za koje se jugoslovenski predstavnik založio nezavisno od uspeha pregovora između partija i eventualno novih izbora.

Na predlog Etiopije, Malija, Sirije, Tanganjike, Tunisa i Jugoslavije, Generalnoj skupštini predložena je rezolucija kojom se od administrativne sile traži da preduzme sve potrebne mere za sprovođenje Deklaracije, uključujući održavanje novih izbora na bazi opšteg prava glasa. Rezolucijom se apeluje na narod Zanzibara da, imajući u vidu brzo sticanje nezavisnosti, ostvari nacionalno jedinstvo.

BRITANSKA GIJANA. Situacija u Britanskoj Gijani,⁵ nastanjenoj sa oko 280.000 Indusa, oko 200.000 lica afričkog porekla, oko 70.000 mulata, oko 23.000 Indijanaca, 4.000 Kineza i 13.000 Evropljana, bila je predmet detaljne diskusije u Komitetu. Na predlog delegacija Etiopije, Kambodže, Indije, Malija, Tanganjike i Jugoslavije, usvojena je rezolucija kojom se od vlada Velike Britanije i Britanske Gijane traži da odmah nastave pregovore radi postizanja sporazuma o datumu nezavisnosti Britanske Gijane, u saglasnosti sa zahtevima naroda ove teritorije.

MOZAMBIK. Ugnjetačka kolonijalna politika Portugalije⁶ u Mozambiku, teritoriji nastanjenoj sa oko 6,500.000 stanovnika, bila je predmet oštre kritike u Komitetu. U svom govoru od 2. avgusta 1962, jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) je rekao da je svet suočen sa dugogodišnjim bezobzirnim tlačenjem i istrebljenjem afričkog stanovništva u Mozambiku i sa najgorim oblicima eksploatacije. »Političku situaciju u Mozambiku — nastavio je jugoslovenski predstavnik — karakteriše potpuno odsustvo političkih i građanskih prava odnosno osnovnih prava čoveka.« Posle detaljne analize raznih aspekata stanja u Mozambiku, jugoslovenski predstavnik je izrazio mišljenje da Komitet treba da Generalnoj skupštini preporuči konkretne mere za primoravanje Portugalije da poštuje obaveze preuzete stupanjem u članstvo OUN. Zahtevao je ukidanje svake diskriminacije, amnestiju za sve političke zatvorenike, slobodu političke aktivnosti, pregovore sa predstavnicima naroda Mozambika i prenošenje vlasti na njegove ovlašćene predstavnike.

Zajedno sa još 10 delegacija, jugoslovenska delegacija bila je predlagatelj rezolucije kojom se priznaje pravo naroda Mozambika na nezavisnost, osuđuje politiku Portugalije i traži preduzimanje mera koje je, zajedno sa većinom članova Komiteta, tražio jugoslovenski predstavnik.

JUGOZAPADNA AFRIKA.⁷ Učestvujući u debati o ovom pitanju, 6. septembra 1962, jugoslovenski predstavnik

(Sreten Ilić) osudio je politiku vlade Južnoafričke Republike i ukazao na veoma teške uslove pod kojima živi i bori se narod Jugozapadne Afrike. »Po mišljenju jugoslovenske delegacije — rekao je jugoslovenski predstavnik — došlo je vreme da naša Organizacija nađe političku i pravnu bazu za preduzimanje odlučnih akcija. Usvajajući odluke i preporuke Generalne skupštine, moramo voditi računa o činjenici da vlada Južnoafričke Republike nije postupila po rezolucijama Generalne skupštine i da nije poboljšala uslove života za narod Jugozapadne Afrike... Naš zadatak je sada da damo konkretne preporuke i da pripremimo teren za odgovarajuće akcije UN usmerene na okončanje ove nepodnošljive situacije i patnji naroda Jugozapadne Afrike.«

Jugoslovenska delegacija podržala je zaključke Komiteta i preporuku da UN preduzmu hitnu akciju, uključujući sankcije protiv Južnoafričke Republike, za sprečavanje aneksije Jugozapadne Afrike i za omogućavanje narodu ove teritorije da koristi svoje pravo na samoopredeljenje i nezavisnost.

KENIJA. Kenija je nastanjena sa preko 6,500.000 stanovnika, od čega su oko 180.000 Indusi i Pakistanci, 70.000 Evropljani i 40.000 Arapi. Na svom putu ka nezavisnosti Kenija je prošla kroz mnoge teškoće, ali se, zahvaljujući svojoj upornosti i mnogobrojnim materijalnim i ljudskim žrtvama, približila slobodi i nezavisnosti.

Dajući kraću analizu borbe naroda Kenije za slobodu, jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) rekao je, 13. septembra 1962, da nema više nikakve sumnje da je narod Kenije spreman za nezavisnost. Jugoslovenski predstavnik je izrazio žaljenje što kolonijalna sila nije prihvatila zahtev Afričke nacionalne unije Kenije da se odredi datum nezavisnosti, i založio se za upućivanje zahteva Velikoj Britaniji da odmah i u potpunosti sprovede sve odredbe Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima. U tom smislu, jugoslovenska delegacija podržala je rezoluciju kojom se traži preduzimanje potrebnih mera za stupanje Kenije u nezavisnost u najkraćem mogućem roku.

ANGOLA.⁸ Učestvujući u debati o situaciji u Angoli, jugoslovenski predstavnik (Sreten Ilić) rekao je 18. septembra 1962: »Nemilosrdno ugnjetavanje i brutalni metodi, čiji je cilj najgora vrsta eksploatacije i lišavanje naroda Angole osnovnih prava, stavili su ovaj narod pred alternativu: ili istrebljenje u ime civilizacije, ili oružana borba za odbranu svojih prava. Izbor naroda Angole bio je jedino mogući put, koji su hrabri narodi Afrike u sličnim uslovima sledili i u drugim teritorijama.« Jugoslovenski predstavnik osudio je kolonijalni rat koji se protiv naroda Angole vodi oružjem i ferovanjem od nekih zapadnih zemalja. Zato se jugoslovenski predstavnik energično izjasnio za obustavljanje pomoći koju druge zemlje, bilo u oružju i opremi ili na drugi način, pružaju Portugaliji.

Zajedno sa još 10 delegacija, jugoslovenska delegacija predložila je Generalnoj skupštini rezoluciju kojom se narodu Angole priznaje pravo na nezavisnost, osuđuje kolonijalni rat u Angoli, poziva vlada Portugalije da poštuje zahteve naroda Angole, a druge zemlje da Portugaliji odmah obustave davanje pomoći koju ona može koristiti za podjarmljivanje naroda Angole.

OSTALE TERITORIJE. Komitet je razmatrao niz usmer i pismenih peticija iz raznih teritorija pod stranom upravom (Aden, Singapur, Malta, Bermudska ostrva, Sarawak, Severni Borneo, Brunei), kojima je bio zajednički zahtev za slobodu i nezavisnost.

Saglasno stavu Jugoslavije o borbi kolonijalnih i uopšte zavisnih naroda za slobodu, jugoslovenska delegacija je u Komitetu dala punu podršku opravdanim zahtevima kolonijalnih naroda i zalagala se za brzo i potpuno sprovođenje Deklaracije u svim preostalim kolonijama.

IZVOR: Dokumentacija Komiteta za dekolonizaciju, pod oznakom A/AC. 109, i zapisnici A/AC. 109/SR. 3, PV. 7, 17, 36, 48, 58, 62, 77, 92, 102, 108, 114.

A. B.

⁵ Vidi: »Jug. pregled«, 1963, februar, str. 88—89 (8—9).

⁶ Vidi: »Jug. pregled«, 1962, april, str. 189 (17).

⁷ O kolonijalnoj politici Portugalije vidi: »Jug. pregled«, 1962, april, str. 189 (17).

⁸ Vidi: »Jug. pregled«, 1962, april, str. 189—190 (17—18).

POSETA PREDSEDNIKA REPUBLIKE LIBERIJE VILJEMA TABMANA

Na poziv predsednika Republike Josipa Broza Tita, predsednik Republike Liberije Viljem Tabman sa suprugom boravio je u državnoj poseti Jugoslaviji od 23. do 28. juna 1963. Predsednik Tabman je za vreme svoga boravka u Jugoslaviji posetio Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju.

Dva predsednika su u toku posete izvršila razmene gledišta o aktuelnim međunarodnim pitanjima i vodila razgovore o daljoj saradnji između dve zemlje. Na kraju posete, 27. juna, izdato je zajedničko saopštenje.

Predsednik Tito i predsednik Tabman su konstatovali da su napori neangažovanih i drugih miroljubivih zemalja uticali na pozitivnije kretanje u međunarodnim odnosima i potvrdili su — kao što se kaže u zajedničkom saopštenju — »principe miroljubive koegzistencije i sve jasnije shvatanje nužnosti da se sporni problemi u svetu rešavaju putem pregovaranja».

Oni su se složili da zajedno sa drugim miroljubivim zemljama pruže punu podršku takvim konstruktivnim naporima.

Dva predsednika su istakla da se danas primarni interesi čovečanstva sastoje u obezbeđenju trajnog svetskog mira u saglasnosti sa Poveljom OUN. Oni su istakli značaj opšteg i potpunog razoružanja, definitivne zabrane nuklearnih eksperimenata i stvaranja bezatomskih zona u određenim delovima sveta. »U tom kontekstu — kaže se u zajedničkom saopštenju — oni izražavaju nadu da će predstojeći susret predstavnika velikih sila doprineti pronalaženju sporazumnih rešenja za probleme koji su prouzrokovali zategnutost u svetu.«

Dva predsednika su posvetila posebnu pažnju konferenciji u Adis Abebi i pozdravila njene odluke koje predstavljaju »značajan prilog ostvarenju zajedničkih ciljeva afričkih naroda i svih progresivnih snaga u svetu — likvidaciji ostataka kolonijalizma i jedinstvu i svestranom razvitku Afrike«.

Dva predsednika su konstatovala da je za stabilnost mira u svetu bitan uslov što brže uklanjanje prepreka i poremećaja u ekonomskim odnosima uopšte, a posebno neravnomernosti u ekonomskom razvitku zemalja. »Oni čvrsto veruju — kaže se u zajedničkom saopštenju — da će predstojeća svetska konferencija za trgovinu i razvoj pod okriljem OUN doprineti ravnopravnoj ekonomskoj saradnji među svim zemljama i prevazilaženju privrednih teškoća sa kojima je suočena većina zemalja, a naročito zemlje u razvoju.«

Dva predsednika su na kraju konstatovala da postoje mogućnosti proširenja saradnje između dve zemlje, naročito na području ekonomskih, naučno-tehničkih i kulturnih odnosa i izrazili nadu da će njihovi razgovori imati pozitivan uticaj na jačanje uzajamnih bilateralnih odnosa i doprineti unapređenju miroljubive saradnje u svetu.

IZVOR: »Borba«, 24. do 28. jula 1963.

B. P.

SADRŽAJ 1963.

STANOVNIŠTVO

Prognoza stanovništva Jugoslavije u periodu 1961—1981	145—150	(1—6)
---	---------	-------

DRUŠTVENO I DRŽAVNO UREĐENJE

Osnovna načela i osnovni i opšti instituti društveno-ekonomskog i političkog uređenja SFRJ prema novom Ustavu..	193—202	(43—52)
Sprovođenje novog Ustava	202—203	(52—53)
Prigotavljanje novog Ustava	204—207	(54—57)
Delatnost Savezne narodne skupštine IV saziva	208—210	58—60)
Razvoj svojinskih odnosa	1 — 8	(1—8)
Radnički saveti i upravni odbori privrednih organizacija 1950—1962.	151—153	(29—31)
Radničko samoupravljanje u ekonomskim jedinicama	49—56	(9—16)
Ustanove društvenih delatnosti	241—246	(63—68)
Opšta politika u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i samoupravljanja u 1962.	97—103	(17—23)
Unutrašnja politika u 1962.	104—105	(24—25)
Organizacija i rad Saveznog izvršnog veća u 1962.	106—108	(26—28)
Teritorijalna podela na srezove i opštine 1963.	247—254	(69—76)
Sednice Savezne narodne skupštine, 154—155 (32—33);	211	(61)
Sednice republičkih skupština, 155—163 (33—41);	211—212	(61—62)
Sednice Saveznog izvršnog veća	163—164	(41—42)

POLITIČKE I DRUŠTVENE ORGANIZACIJE

Aktuelni problemi sela i zadaci Socijalističkog saveza	109—110	(9—10)
Sastav članstva i rukovodstava SSRNJ..	255—256	(27—28)
Stav Saveza komunista Jugoslavije prema aktuelnim međunarodnim pitanjima i zadacima međunarodnog radničkog pokreta u borbi za mir i socijalizam	213—222	(17—26)
Aktivnost Centralnog veća Saveza sindikata (1959—1962).	9—10	(1—2)
Savez omladine Jugoslavije	57—62	(3—8)
Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije	165—170	(11—16)

PRIVREDA

Savezni društveni plan za 1963. godinu	11—14	(1—4)
Društveni planovi republika za 1963.	63—67	(17—21)
Carinski sistem	223—227	(63—67)
Razvoj privrede 1958—1962.	118—124	(38—44)
Privreda u 1962.	111—117	(31—37)
Privreda u prvom tromesečju 1963.	184—188	(58—62)
Materijalna sredstva opština u 1961.	257—260	(79—82)

Kretanje cena u periodu 1952—1962.	261—266	(83—88)
Dinamika produktivnosti rada u industriji	68—70	(22—24)
Izvoz industrijskih proizvoda	273—276	(95—98)
Izvoz brodova	277—278	(99—100)
Razvoj energetike	267—272	(89—94)
Kukuruz	71—75	(25—29)
Troškovi proizvodnje pšenice kukuruza i šećerne repe na društvenim gazdinstvima	1 —26	(9—16)
Rezultati proizvodne saradnje u ratarstvu	228—233	(68—73)
Kooperacija u setvi pšenice 1962/63.	182—183	(56—57)
Razvoj svinjarstva 1957—1962.	234—238	(74—78)
Proizvodnja i prerada višanja	76	(30)
Putnički saobraćaj	15—18	(5—8)
Sistem i organizacija spoljne trgovine ..	176—181	(50—55)
Stambena izgradnja i demografski razvoj	171—175	45—49)

SOCIJALNA POLITIKA I NARODNO ZDRAVLJE

Rashodi sa zdravstvenu zaštitu 1956—1962.	27—30	(1—4)
Zdravstvo u 1962.	125—126	(7—8)
Eradikacija malarije	77—78	(5—6)
Socijalna zaštita u 1962.	127—128	(9—10)
Stambena i komunalna delatnost u 1962.	129—130	(11—12)

PROSVETA, NAUKA I KULTURA

Nepismenost i opismenjavanje	79—82	(13—16)
Školstvo u 1962.	131—135	(17—21)
Kultura u 1962.	136—138	(22—24)
Doktorat nauka u 1961. i 1962. godini..	31—42	(1—12)
Stručno obrazovanje radnika u preduzećima industrije i rudarstva	189—192	(25—28)

FIZIČKA KULTURA I NARODNA TEHNIKA

Državna prvenstva u 1962.	83—84	(1—2)
Međunarodna takmičenja jugoslovenskih sportista u 1962.	85—86	(3—4)

SPOLJNA POLITIKA

Spoljna politika Jugoslavije u 1962.	139—144	(17—22)
Učešće Jugoslavije na XVII zasjedanju Generalne skupštine UN	87—96	7—16)
Jugoslavija u Komitetu za dekolonizaciju	283—285	(29—33)
Ekonomski odnosi sa Poljskom	279—282	(25—28)
Poseta predsednika Sjedinjenih Država Meksika Adolfa Lopeza Mateosa	239	(23)
Poseta predsednika Republike Finske Urha Kekkonena	239	(23)
Poseta generalnog sekretara Ujedinjenih nacija U Tanta	240	(24)
Poseta predsednika Ujedinjene Arapske Republike Gamala Abdela Nasera	240	(24)
Poseta predsednika Republike Liberije Viljema Tabmana	286	(34)
Diplomatsko-konzularna predstavnstva ..	43—48	(1—6)

»Jugoslovenski pregled« izlazi u mesečnim sveskama.
Godišnja pretpлата 6.000 dinara / Redakcija: Terazije 41/I/tel. 33-610.
Administracija: Terazije 41/I Beograd tel. 33-611.
Žiro račun br. 101-26-603-63, Beograd, uz naznaku »Za Jug. pregled.«

Štampa: Beograđski grafički zavod, Beograd.

